

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAMİ BİLİMLER (TASAVVUF)
ANABİLİM DALI**

**MUHAMMED EMİN ERBİLÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ
VE GÖRÜŞLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Mesut AKDOĞAN

Ankara- 2016

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAMİ BİLİMLER (TASAVVUF)
ANABİLİM DALI**

**MUHAMMED EMİN ERBİLÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ
VE GÖRÜŞLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Mesut AKDOĞAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ahmet Cahit HAKSEVER

Ankara- 2016

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ	VII
GİRİŞ	1
A. YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BAKIŞ	1
1. SİYASİ VE SOSYAL HAYAT	1
1.1.Erbil.....	1
1.2.Mısır.....	2
2. 19. YY'IN SON ÇEYREĞİNDEN İTİBAREN MİSİR'DA İLMÎ, KÜLTÜREL VE EDEBÎ HAYAT	6
3. MİSİR'DA TASAVVUFÎ HAYAT	8
B. MUHAMMED EMİN ERBİLÎ'NİN MENSUP OLDUĞU TASAVVUF EKOLÜ	11
1. NAKŞBENDİLİK	11
2. HALİDİLİK	20
3. MUHAMMED EMİN ERBİLÎ'NİN MENSUB OLDUĞU TARİKAT SİLSİLESİ.....	23

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EMİN ERBİLÎ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ ve ESERLERİ

1. HAYATI	26
1.1. Doğumu, Çocukluğu ve Gençliği.....	26
1.2.Tasavvufî Hayatı	27
1.3.Hac Yolculuğu ve Hicaz Yılları.....	30

1.4.Mısır'a İntikali ve Mısır Yılları.....	32
1.5.İrşad Yılları	35
1.6.Vefatı	39
1.7.Bazı Kerametleri	41
2. ŞAHSİYETİ	45
3. ESERLERİ.....	47
3.1.el-İcabetu'r- Rabbaniyye.....	48
3.2.Hidayetu'l Hayriyye Fi Tarikat-İ Nakşibendiyye.....	49
3.3.Saâdetu'l- Mubtedîn fi İlmi'd- Dîn.....	50
3.4.Divan-u Nasihati'l- Beriyye fi Hudebi'l- Minberiyye.....	51
3.5.Tenvîru'l Kulûb fi Muâmeleti Allâmi'l- Guyûb	52
3.6.Mürşidu'l- Avam li Ahkamı's- Sıyam (Ala Mezahib-i Erbaa)	55
3.7.Kitabu Dav'u's- Sirac Fî Fadli Receb Ve Kıssati'l- Mî'rac.....	62
3.8.Kitabu İrşadu'l- Muhtaç Li Hukuki'l Ezvac	66
3.9.Fethu'l- Mesalik Fî İzahi'l- Menasik (Ala Mezâhib-i Erbaa)	67
3.10. Hidayetu't- Talibîn Li Ahkami'd- Dîn (Ala Mezhebi İmam Malik)	76
3.11. Hulasatu't- Tesanif fi't- Tasavvuf (li Hucce'ti'l- İslam Muhammed b. Muhammed el- Gazalî)	78
3.12. Kitab-u Mevahibu's- Sermediyye Fî Menâkıbı Nakşibendiyye	78
4. HALİFELERİ.....	84
4.1.Necmeddin el-Kürdî.....	84
4.2.Selâme el- Azâmî	86
4.3.Muhammed Yusuf es- Sakâ	88

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EMİN ERBİLÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

A. TASAVVUF VE TARİKAT	90
B. TARİKATTA MANEVİ EĞİTİME DAİR KAVRAMLAR	97
1. TEVBE	97
2. ZİKİR.....	102
2.1. Kalbî veya Gizli Zikir.....	104
2.2. Gizli Zikrin Adabı ve Erkânı	108
2.3. Cehrî Zikir Yöntemi Olarak Hatme-İ Hâcegân	109
2.3.1. Hatme-i Hâcegân Adab ve Erkânı	110
3. HALVET	112
4. NEFS VE MERTEBELERİ.....	113
4.1. Nefsin Mertebeleri.....	118
C. MÜRİD- MÜRŞİD İLİŞKİSİNE DAİR KAVRAMLAR	120
1. MÜRİD- MÜRŞİD (ŞEYH) ADABI.....	120
2. MÜRİD- NEFS İLİŞKİSİ	125
3. MÜRİD- İHVAN İLİŞKİSİ.....	127
D. BAZI TASAVVUFİ KAVRAMLARA GETİRDİĞİ YORUMLAR	129
1. VELİ VE VELÂYET	129
2. TEZKİYE ve TAHALLÎ	133
3. TEVEKKÜL	136
4. MUHABBET ve ŞEVK	139
5. VECD	142
6. SOHBET	145

7. MURÂKABE	146
SONUÇ	149
KAYNAKÇA	157
ÖZET	163
ABSTRACT	164

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.r. : Adı geçen rapor

a.s. : Aleyhi's- Selam

a.y. : Aynı yer

b. : Bin

Bkz. : Bakınız

Bs. : Baskı

bsy. : Basım yeri yok

c. : Cilt

c.c. : Celle celâlûh

ev. : Çeviren

Der. : Dergisi

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

h. : Hicri

Haz. : Hazırlayan

H.z. : Hazreti

Krş. : Karşılaştırmız

M. : Miladî

Mad. : Maddesi
Nr. : Numara
Nşr. : Neşreden
Öl. : Ölümü
r.a. : Radıyallahu anh
r.a.h : Rahmetullahi Aleyhi
S : Sayı
s. : Sayfa
s.s. : Sayfalar arası
s.a.s. : Sallallâhu aleyhi ve sellem
Tahk. : Tahkik eden
Terc. : Tercüme eden
Trs. : Tarihsiz
v. : Vefat
vr. : Varak
vs. : Vesair
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve diğerleri
Yay. : Yayınları/Yayınevi

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Her türlü noksanlıktan münezze olan, kullarına sırat-ı müstakîmi göstermek için Kur'an-ı Kerim'i, Resûlleri ve Kur'an yolundan gidip Hz. Peygamber'e (s.a.s.) tabi ve varis olan rabbanî evliya ile asfiyayı gönderen Allah'a hamd-u senalar olsun.

Bütün bir kâinatı, Kitabullah ve usve-i hasene ile terbiye eden, bütün beşeriyete örnek şahsiyet, mevcudatın vücud sebebi, evliya ve asfiyanın mürşidi olan Fahr-i Kâinât Efendimiz'e, O'nun âl, ashâb ve etbâna nihayetsiz salât-û selâmlar olsun.

İlahî dinlerin ruhu, İslam'ın batınî boyutu, kaynağı Kur'an ve sünnet olan tasavvuf, insana gerçek anlamda 'halifetullah' özelliğini veren bir ilimdir. İslam'ın ruhânî boyutu olan tasavvuf, saadet devrinden beri var olan bir ilimdir. Bu ilim Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ruhî ve manevi hayatından bizlere miras kalmıştır. Bu yolun manevi mirasçıları olan Rabbanî âlimler her çağda var olagelmıştır.

İslam dünyasında ortaya çıkan pek çok âlim, tasavvuf yolunun yolcusu olmuştur. Tasavvuf deryasından inciler çıkaran İbn Arabî, Mevlana Celâleddîn Rumî, Yunus Emre gibi nice mübarek zatların sesleri çağları aşmış, insanlara asırlar geçmesine rağmen ışık olmuşlardır. İşte, bu gönül yolunun yolcularından biri de, çalışmamıza konu olarak seçtiğimiz evliyânın büyüklerinden olan Muhammed Emin el-Kürdî el-Erbilî'dir.

Muhammed Emin Erbilî, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, Osmanlı devletinin son dönemlerinde Erbil, Hicaz ve Mısır bölgelerinde

yaşamış, Nakşbendî tarikatının o dönemin önde gelen simalarından biri olup büyük bir âlim ve mutasavvıftır. Mısır'da Nakşbendîliğin yeniden dirilişi ve yayılması bu zat vesilesiyle olmuştur. Sûfliğin yanında aynı zamanda zahirî ilimlerde de büyük bir âlim olan Muhammed Emin Erbilî hadis, fıkıh, tefsir, kıraat, tasavvuf ilimlerinde birçok eser yazmıştır. Dönemin zor şartlarına rağmen bu zat, Mısır'da irşad faaliyetlerine devam etmiş, Nakşbendîliğin Mısır'da yayılmasını sağlamıştır.

Muhammed Emin Erbilî, tasavvuf tarihinde önemli tarikatlardan biri olan Nakşbendiyye'nin, o dönemin, büyük şeyhlerinden biri olması, elimizde tasavvufa dair yazdığı birçok eser ve risalenin bulunması, yazdığı fıkıh ve tasavvuf kitaplarının özellikle doğudaki medreselerde ders kitabı olarak okutulması, özellikle hakkında hiç çalışma yapılmamış olması onun hayatını, eserlerini ve tasavvufî görüşlerini ortaya çıkarma zarureti ortaya koymaktadır. Böyle bir şahsiyeti tasavvuf literatürüne kazandırmak önemli ve gerekli bir sorumluluktur.

Muhammed Emin Erbilî gibi bir şahsiyeti ilim dünyasına kazandırmak, onun tasavvuf alanındaki görüşlerini ve tasavvufî yaşantısını diğer ulema gibi tasavvuf dünyasına tanıtmak temel amacımızdır. Zira bu gibi zatların fikirleri eskiden olduğu gibi günümüzde de insanların ve özellikle ilim ehlinin yolunu aydınlatmaya devam etmektedir.

Çalışmamız; giriş, iki bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş bölümünde, müellifimizin yaşadığı dönemin siyâsî, sosyal, ilmî, edebî ve tasavvufî hayatı irdelenmiş olup Muhammed Emin Erbilî'nin mensup olduğu tasavvuf ekolü olan Nakşbendî tarikatı ve bu tarikatın Halidîlik kolunun tarihçesi verilmiştir.

Birinci bölüm, dört ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlık, Muhammed Emin Erbilî'nin doğumundan vefatına kadar hayatı, Hicaz ve Mısır yılları, irşad

faaliyetleri, bazı kerametleri gibi konuları kapsamaktadır. İkinci başlıkta, onun ilmî ve tasavvufî şahsiyeti incelenmiştir. Üçüncü başlıkta Erbilî'nin eserleri ve ona atfedilen eserler ele alınmış, tasavvufa dair olmayan eserlerin tanıtımı yapılmıştır. Dördüncü başlıkta ise kaynaklarda geçen ve kendisinden etkilenen öğrenci ve halifelerinden bahsedilmiştir.

İkinci bölümde Muhammed Emin Erbilî'nin tasavvufî görüşleri, özellikle **Tenviru'l- kulûb fî muâmeleti allâmi'l- guyûb, el-Hidayetu'l- hayriyye fî tarikati'n- nakşbendiyye, el-İcabetu'r- Rabbâniyye, Saadetu'l- mubtedînadlı** eserleri ve diğer kitaplarında arada verdiği tasavvufî bilgiler ışığında kategorize edilerek sunulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın başından itibaren maddî-mânevî hiçbir fedakârlığı esirgemeyen, bana her konuda rehberlik yapan muhterem hocam Prof. Dr. Ahmet Cahit Haksever ve Ankara İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim dalında görev yapan bütün hocalarıma hürmet ve şükranlarımı sunarım.

Allah'a hamd ve senâ olsun. Tevfik ve hidâyet yalnız O'ndandır.

GİRİŞ

A. YAŞADIĞI DÖNEME GENEL BAKIŞ

Muhammed Emin Erbilî'nin hayatı Erbil, Hicaz ve Mısır olmak üzere üç farklı yerde geçmiştir. Bu sebeple çalışmamızda onun yaşadığı dönem ve hayatının geçtiği yerlerle ilgili genel itibariyle değinmek istiyoruz.

1. SİYASİ VE SOSYAL HAYAT

1.1. Erbil

“Kuzey Irak'ta bir şehir olan Erbil, Zağros dağlarının batı eteklerinde Büyük ve Küçük Zap nehirlerinin arasında, Musul- Bağdat yolu ile Anadolu ve İran'dan gelen başlıca kervan yollarının birleştiği askeri ve ticari açıdan önemli bir noktada yer alır. Erbil'in, Hz. Ömer'in bölgeye tayin ettiği ilk vali İyaz b. Ganm veya onun vefatından sonra 20 (641) yılında Musul valiliğine getirilen Utbe b. Ferkad es-Sülemi tarafından 18 (639) veya 20 (641) yılında fethedildiği tahmin edilmektedir. İslami kaynaklarda Erbil adına ilk defa. Emevi hâkimiyetini sona erdiren ve Abbasi dönemini başlatan Büyük Zap Suyu Savaşı (16 Ocak 750) münasebetiyle rastlanmaktadır. Erbil, Kanunî Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi sırasında (1535) Bağdat'la birlikte Osmanlı topraklarına katılmıştır”.¹

Cuinet'ye göre “1892'de 330 köyü bulunan ve köyleriyle birlikte nüfusu 12.000 olan Erbil'in 1898'de kaza merkezinde 1600 hane vardı ve nüfusu 6000 idi. 1920 yılında Irak'ın on dört vilayetinden biri olan Erbil, Kuzey Irak Bölgesi'nin başşehri ve 333.903 (1985) kişilik nüfusuyla Irak Cumhuriyeti'nin Bağdat, Basra, Musul ve Kerkük'ten sonra beşinci büyük yerleşim merkezidir. Bazı kültürel ve idari

¹Sami es- Sakkar, “Erbil”, **DİA**, İstanbul, 1995, c. XI, s. 272-273.

müesseselerin yer aldığı şehirde bir de Selahaddin-i Eyyübi'nin adını taşıyan üniversite bulunmaktadır.”²

1.2. Mısır

Muhammed Emin Erbilî'nin yaşadığı bir diğer yer Mısır'dır. Mısır “6 bin yıllık tarihi bir geçmişe sahip olması dolayısıyla bünyesinde çok zengin bir demografik yapıyı barındırmaktadır. Afrika ve Ortadoğu coğrafyasında ekonomisinin büyüklüğü ile de dikkat çeken Mısır'ın siyasî yapısı sosyalizm, otoriter rejim, liberalizm ve muhafazakâr düşünceleri barındıran renkli bir mozaik sergilemektedir. Afrika ve Asya arasındaki kara bağlantısında; Avrupa, Hindistan ve Uzak Doğu arasındaki deniz ulaşımında geçiş merkezi olan Mısır, tarih boyunca birçok istilalara sahne olmuştur. Stratejik konumu onu, Afrika Birliği, Arap milliyetçiliği ve İslâm dünyasında önemli bir konuma getirmişti. Halk yaşayış tarzı bakımından gruplara ayrılmıştır. Mısır'da nüfusun çoğunluğunu teşkil eden genellikle şehirlerde yaşayan fellahlar (köylüler) ile okumuş ve tüccar sınıfı arasında dilde olduğu gibi hayat tarzında da farklılıklar göze çarpar. Ayrıca bugün azınlıkta kalan arazi sahipleriyle vahalarda yaşayan Bedeviler geçmişteki siyasî güçlerini kaybetmiş durumdadırlar. İbn Haldun'un ulusal karakterin kaynağı olarak tanımladığı toplumsal yaşam biçimi olan bedevilik, üretim biçimi, beslenme tarzı ve iklim Mısırlı kimliğinin oluşmasında tam bir uyum içerisindedir.”³

“Afrika kıtasının en büyük şehri olan Kahire, Arap âleminin kültür merkezidir. Bu şehirde eski ve tarihi eserler bol olup, modern bir turizm merkezidir. Dünyanın 7 harikasından biri olan İskenderiye Feneri'nin bulunduğu İskenderiye,

²es- Sakkar, a.g.m.,1995, s. 273.

³ Seyfi Say, **İbn Haldun'un Düşünce Sistemi**, İlk Harf Yay., İstanbul, 2011, s.447.

Abu-Simbel tapınaklarının bulunduğu Assuan⁴, dünyanın en büyük sfenksininve üç piramidinin bulunduğu Gize diğerk önemli büyük şehirleridir.”⁵

“Mısır’daki mevcut siyasî yapılanmanın oluşmasındaki tarihi sürece göz atacak olursak Osmanlı ve Avrupa modellerinin izlerini görürüz. Napolyon’un 1798’da Mısır’a askerî çıkarma yapmasıüzerine Osmanlı 1805’te Mehmet Ali Paşa’yı vali olarak tayin etmişti. Bu dönemde oluşturulan ilk danışma meclisi sayesinde parlamenter sisteme adım atılmıştır. Yapılan birçok düzenlemenin en dikkat çekeni ise kadınlara iş hayatında çalışma izninin verilmesiydi. Hidiv İsmail döneminde politika ve eğitim alandaki reformlar yapılarak sosyal hayata dair önemli adımlar atılmıştır. Yapılan reformların getirdiği mali yük sebebiyle Avrupa ülkelerinden alınan borçlar ülkeyi ileriki yıllarda sıkıntıya sokmuştur. Bu krizi bahane eden Batı kendi değerlerinin halk üzerinde uygulanması karşılığında yardımlar yaparak askeri ve ekonomik hegemonya oluşturmaya çalışmıştır.”⁶

“Mısır, ekonomik sorunlara rağmen modernizasyon çalışmalarına hız vermiş ama kendini içinden çıkılmaz bir borç batağında bulmuştur. Süveyş Kanalı’nın açılması sonrasında 1876’da kurulan çok uluslu şirketler aracılığı ile İngiliz ve Fransızlar, Mısır maliyesini yönetmeye başlamıştır. Oluşturulan borç komisyonunun çalışmalarını takip etmek üzere iki ülke hükümette kendi bakanlarının da yer almasını

⁴ Jennefir Losco, **Mısır İçyüzü**, (Trc: Levent Türer), Tudem, İzmir, 2008, s.58

⁵ Jennefir Losco, **a.g.e.**, s.45

⁶ Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih**, Ankara Üniv. Hukuk Fak. Yay., Ankara, 1975, s.55

sağlamıştır. Tüm bu uygulamalardan Mısır halkı rahatsız olmuş, artan vergiler yüzünden ciddi yoksullaşma sorunu ile karşı karşıya kalmıştır.”⁷

“Milliyetçi söylemlerin artması üzerine el-Ezher’de eğitim almış asker kökenli Arabi Paşa muhalefetin sesi olmaya başlamış ve toplumun her kesiminden destek almıştır. Güçlü desteğin karşısında duramayan Hidiv İsmail yetkilerini oğlu Hidiv Teyfik’e devrederken Arabi Paşa, genelkurmay başkanlığına getirilmiş ve bu atama İngilizlerin ve Fransızların tepkisine neden olmuştur. Arabi Paşa yeni bir anayasa hazırlanmasına ön ayak olmuş, Mısır halkının iktidarla olan ilişkilerine farklı bir düzen getirmiştir. 1879 sonrası dönemde Mısır iç ve dış politikasına bağımsız bir yön verme çabaları İngiliz askeri tehditleriyle karşı karşıya kalınmasına yol açmıştır. Osmanlı Mısır’da düzeni sağlama adına bir dizi kanun çıkarsa da İngiliz kışkırtması ile halkın protestoları başlamıştır. Polisin güç kullanması sonucu çıkan olayları İngiliz gazeteleri Mısır’da güvenliğin sağlanamadığı şeklinde yazmışlardır.”⁸

“İngiltere’nin Osmanlı’dan Arabi Paşa’yı etkisizleştirecek bir askeri harekâta bulunma talebi Abdulhamid tarafından şiddetle reddedilmesine rağmen İngiliz işgaline engel olunamamıştır. İşgal karşısında başarılı olamayan Arabi Paşa yenilgiye uğramış ve 1950’lere kadar devam edecek olan İngiliz sömürgesi başlamıştır.”⁹

Öte yandan “İngilizler ve Mısırlılar 19 Ocak 1899’da Sudan’da yönetimin çerçevesini oluşturan bir antlaşma imzaladılar. Buna göre Mısır ve İngiliz bayrakları

⁷ Veysel Ayhan ve Algan Nazlı Ayhan, **Uluslararası Ortadoğu Barış Araştırmaları Merkezi (IMPR), Mısır Devrimi ve Mübarek: Bir Diktatörün Sonu**, IMPR RAPOR – No: 6, 2011, <http://www.impr.org.tr>, s.4

⁸ Muhammed Ferid, **Mısır Mısırlılarıdır**,(Trc: Ali Benli ve Macit Karagözoğlu),Klasik Yay., İstanbul, 2007, s.13

⁹Veysel Ayhan ve Algan Nazlı Ayhan, **a.g.r.**, s.5

yan yana dalgalanacak, sivil ve askeri idare hidiv tarafından İngilizler'in tavsiyesiyle tayin edilen bir genel valiye verilecekti. Böylece Sudan'ın kontrolü de fiilen İngilizler'in eline geçmiştir. Babiâli, hâkimiyet hakları ihlal edildiği için bu antlaşmaya şiddetle karşı çıktı. Ayrıca hidivin böyle bir antlaşma yapma yetkisi olmadığından Mısır- İngiliz Antlaşması milletlerarası hukuka da aykırıydı. Sudan meselesi Sudan'ın 1956'da bağımsızlığını ilanına kadar devam etti. Bu dönemde Mısır'da İngiliz kontrolünde meclis çalışmaları düzenlenerek bir dizi hukukî ve idari değişiklik yapılmakla birlikte 1. Dünya Savaşı' nın başlamasıyla harp hukuku yürürlüğe girdi. Savaş Ağustos 1914'te başladığında II. Abbas Hilmi İstanbul'da, Lord Kitchener de İngiltere'de bulunuyordu.”¹⁰

“Ekim 1914'te İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı Devleti ile savaşa girmesi üzerine İngiltere, 18 Aralık 1914'te tek tarafı olarak Osmanlı hükümlerini kaldırıp Mısır'ı himayesine aldı. Hidiv II. Abbas Hilmi'yi de düşmanla iş birliği yaptığı gerekçesiyle 19 Aralık'ta görevden alarak yerine amcası Hüseyin Kamil'i Mısır sultanı olarak ilan etti. Bunların yanında Fransızlar da Mısır'a asker çıkarınca Osmanlı Devleti, Mayıs 1915'te Süveyş Kanalı'nı savaş alanı içine aldığı ilgili devletlere bildirdi ve Dördüncü Ordu komutanı Cemal Paşa kumandasındaki kuvvetler başarısızlıkla sonuçlanan iki kanal geçme operasyonu düzenledi. 1914-1918 yılları arasında savaş hukukunun geçerli olduğu Mısır'da basın sansür altında tutulurken halk ekonomik açıdan zor durumda kaldı. Bununla birlikte işgalci güçlere karşı çıkan hareketler halk tarafından büyük destek görüyordu. Hüseyin Kamil'in 1917'de vefatından sonra yerine -tek oğlu olan Kemaleddin veliahtlığı reddettiği için- Hidiv İsmail'in oğullarından Ahmed Fuad getirildi. I. Dünya Savaşı'nın sonunda

¹⁰Hilal Görgün, “Mısır”, **DİA**, İstanbul, 1995, c. XXIX, s.569-571.

Mısır da bağımsızlık yönünde adımlar attı.¹¹İşgale rağmen 19 Nisan 1923'te hazırlanan yeni anayasada güçler ayrımı gözetilmiş ve parlamenter sistem hayata geçirilmiştir.”¹²

2. 19. YY'IN SON ÇEYREĞİNDEN İTİBAREN MİSİR'DA İLMÎ, KÜLTÜREL VE EDEBÎ HAYAT

“XIX. yüzyıldan itibaren Mısır'da düşünce, büyük ölçüde siyasî ve içtimaî hadiselerin etkisi altında şekillenmeye başlamış, o güne kadar siyaset, sanat, edebiyat, hukuk gibi birçok alanı kontrolü altında bulunduran ulemâ Batılı fikirlerin yaygın hale gelmesiyle çeşitli sahalardan geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın başlattığı modernleşme faaliyetleri, bürokraside dinî eğitim alanlardan ziyade onun açtığı Batı tarzı eğitim kurumlarından mezun olanlara iş imkânı sağlıyordu. Ayrıca iltizam sisteminin lağvedilmesi, dinî kurumları ayakta tutan vakıflara el konulması ve medenî hukuk dışında kalan bütün alanların Batı hukukuna göre düzenlenmesi dinî düşüncenin pratikte etkisini yitirmesine sebep olmuştur. Dinî düşüncenin ve dindarlığın önemli unsurları arasında yer alan sûfi tarikatlar modernleşmenin paralelinde yürütülen merkezîleştirmeye bağlı olarak tek elden yönetilmeye çalışılırken Ezher gibi eğitim kurumlarının genel ihtiyaç doğrultusunda yeniden düzenlenmesine gidilmiştir. Bu şekilde gelişen modern düşünce üzerinde, yerli Kıptîler'le XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Mısır'a göç eden hıristiyan Araplar'ların da etkisi vardır.”¹³

¹¹ Görgün, **a.g.m.**, 1995, s. 571-572.

¹² Veysel Ayhan ve Algan Nazlı Ayhan, **a.g.r.**, s.5

¹³Görgün, **a.g.m.**, 1995, s. 577-578.

XX. yüzyılın başlarında siyasî partilerin kurulması ve pek çok aydının bunlar etrafında toplanması Mısır fikir hayatı açısından önemlidir. “Mustafa Kâmil Paşa, daha önce ortaya çıkan el-Hizbü’l-vatanî hareketini 1907’de aynı isim altında partileştirdi ve ülkenin İngiliz işgalinden kurtulması için faaliyetlerine devam etti. Gerek Kâmil Paşa gerekse onun 1908’de vefatından sonra yerine geçen Muhammed Ferîd Bey ve hareketin yayın organı el-Livâ’ın editörü Abdülazîz Çâvîş, kaleme aldıkları kitap ve yazılarında ittihâd-ı İslâm fikri çerçevesinde kalarak Osmanlılar’a bağlı bir Mısır vatanseverliğini savundular.”¹⁴

“Üstâdü’l-cil lakaplı Ahmed Lutfî es-Seyyid liderliğinde kurulan *Hizbü’l-ümme* ve yayın organı *el-Cerîde* etrafında toplanan aydınlar ise Avrupa medeniyetine ve bunun değerlerine, özellikle de hümanizme vurgu yapmaktaydılar. Bu dönemde ortaya çıkan siyasî görüşlerin ortak noktası, İngilizler’in Mısır’ı terketmesi ve Osmanlı hilâfetinin müslümanların birliğini sağlamakta önemli bir kurum olduğu hususudur. Mısır’daki Osmanlılık vurgusu, bilhassa İtalyanlar’ın 1911’de Trablus’a çıkmaları ve Balkan savaşları sırasında had safhaya ulaşmıştır.”¹⁵

“1920’li yıllarda *el-Cerîde* grubundan Muhammed Hüseyin Heykel ve Tâhâ Hüseyin gibi aydınlar firavunlar dönemi kültürünü vurgulayan çalışmalar içerisine girdiler. Öte yandan yine Batılı fikirlerin etkisiyle Marksist-sosyalist düşünce ortaya çıktı ve daha sonra Arapçılığı da içinde barındıran bir sosyalizm anlayışına dönüştü. Kıptî yazarlardan Selâme Mûsâ gibi bazı sosyalist aydınlar ise toplumun laikleşerek

¹⁴ Görgün, **a.g.m.**, 1995, s. 577.

¹⁵ Görgün, **a.g.m.**, 1995, s. 577- 578.

Batılılaşması ve Avrupa-Akdeniz kültür dairesi içine girmesi gerektiğini savunuyorlardı.”¹⁶

“1920’li yılların ortalarında Türkiye’den giderek Mısır’a yerleşen bazı âlimler özellikle dinî ilimler alanında etkili oldu. Bunlar arasında son Osmanlı şeyhülislâmı Mustafa Sabri Efendi, Mehmed Âkif Ersoy, M. Zâhid Kevserî ve Mehmed İhsan Efendi gibi şahsiyetler yer almaktadır. Mustafa Sabri Efendi, kelâm konularında ıslahatçı-modernist yönelişleri ciddi bir tenkide tâbi tutarken Zâhid Kevserî fıkıh ve hadis öğretiminin yanında önemli neşir faaliyetlerinde bulunmuştur. 1930’lu ve 1940’lı yıllarda gelişen hadiselerle de bağlı olarak liberal laik aydınlardan bazılarının İslâm’a ilgilerinin arttığı görülür.”¹⁷

3. MISIR’DA TASAVVUFÎ HAYAT

Muhammed Emin Erbilî’nin hayatının önemli bir kısmını geçirdiği ve Nakşîbendiliği neşrettiği yer olan Mısır’da tasavvufî hayatı değerlendirmek konumuz açısından faydalı olacaktır.

Tasavvuf “Mısır’a girdiği h. III. (m. IX.) yüzyıldan günümüze kadar dinî hayat üzerinde etkili olmuştur. Zünnûn el-Mısırî’nin burada tasavvufun ilk tohumlarını atan kişi olduğu kabul edilir. Daha sonra Mısır’da tasavvuf sürekli yayılma eğilimi göstermiştir ve ortaya çıkan tarikatların kesin sayısı bilinmemektedir. h. VII. (m. XIII.) yüzyılda çok sayıda mutasavvıfın buraya gelmesinden sonra tarikatların da hızla yayıldığı görülür. Şeyh Ebü’l-Feth el-Vâsıtî İskenderiye’de Rifâiyye, Ahmed el-Bedevî Tanta’da Bedeviyye (Ahmediyye), İbrâhim ed-Desûkî Desûk’ta Burhâniyye ve Ebü’l-Hasan eş-Şâzelî İskenderiye’de

¹⁶ Görgün, a.g.m., 1995, s. 577-579.

¹⁷Görgün, a.g.m., 1995, s. 579.

Şâzeliyye tarikatını yaymıştır. Memlûk ve Osmanlı hâkimiyeti altındaki Mısır'da tasavvufî hayat, yukarıda ismi geçenlerin büyük çoğunluğunu temsil ettiği çeşitli tarikatların bünyesinde gelişmiştir.”¹⁸

“XVI. yüzyıldan itibaren Kahire’de tasavvufî hayat üzerinde Bekir es-Sıddîkî ve es-Sedâtü’l-Vefâiyye adlı iki zengin ailenin etkili olduğu görülür. Her iki aile aslında Şâzelî ise de Bekrîler XVIII. yüzyılın ilk yarısında Şamlı şeyh Mustafa el-Bekrî tarafından Halvetiyye’ye bağlandı. Bu ailelerde reis konumundaki kişi aynı zamanda tarikatın şeyhive “şeyhü’s-seccâde” unvanını taşıyordu.”¹⁹

“Yirminci yüzyılın milliyetçi önderlerinden, on dokuzuncu asrın sonlarında Muhammed Abduh’un öğrencilerinden biri olan Abdülaziz Câviş, 1892 yılında Mısır’da Şeyhu’l-meşâyih makâmında bulunan Muhammed Tevfik el-Bekrî’nin şahsında Mısır’daki tarikatlara karşı hücumla geçti. Yetki alanı dâhilindeki tarikatların reform ihtiyacı ve haram olduğu düşünülen bazı tasavvufî uygulamaların yasaklanması için kendisini ikna etme niyetiyle dikkatlerini el-Bekrî’ye yönelten diğer reformist düşünürler Abdullah en-Nedîm ile Muhammed Reşîd Rızâ’dır. Bizzat el-Bekrî’nin kendisi, müzik aletlerinin kullanımı, zikir esnasında (hadrâ) şiş batırılması (debbûs), cam parçaları ve ateş (kor) yeme gibi tarikat âyinlerinde mevcut olan bazı unsurların terk edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Kendisinin resmî vazifesi sırasında Mısır’da tarikatlarla ilgili ilk düzenlemeler, Hıdiv idaresinin emri doğrultusunda 1895 yılında yürürlüğe kondu. Bunlar, 1903 ve 1910 senelerinde değiştirilip tashih edildi ve 1905’te *el-Lâihatü’l-dâhiliyye li’t-turuki’s-sûfiyye* olarak bilinen bir dizi düzenlemeyle ikmâl edildi. Bu düzenlemeler, reformist tenkidlerin

¹⁸Görgün, **a.g.m.**, 1995, s. 582.

¹⁹Görgün, **a.g.m.**, 1995, s. 582.

odaklandığı zikirle ilgili uygulamaları yasaklayan çok sayıda paragrafı içeriyordu ve bunlar tarikatlarla ilgili bir reform ihtiyacını karşılayan ve uzun süreden beri arzu edilen tedbirler olarak takdim edilmekteydi.”²⁰

“Mısır’da tasavvufun karşı karşıya olduğu büyük tehlikelerden biri Vehhabîlik hareketiydi. Ancak yirminci asrın ilk on yıllarında Vehhâbî hareketi önemsiz ve organize olmamış bir durumdaydı ve tasavvuf için ciddi bir tehlike arz etmiyordu. İbrahim es-Semennûdî, Vehhâbî sempatanlığı gerekçesiyle Dekahliye müftüsünün Hıdiv idaresi emriyle 1894 senesinde görevinden uzaklaştırıldığını bize haber vermektedir. O ayrıca, Vehhâbî dâvetçilerinin Mansûra ve Dimyat’taki faaliyetleri hakkında da malumât aktarmaktadır.”²¹

“el-Cem’iyyetü’ş-şer’iyye li’t-te’avüni’l-âmilîn bi’l-Kitâbi ve’s-Sünneti’l-Muhammediyye isimli kuruluşun 1913 senesinde Mahmûd Hattâb es-Sübki tarafından kurulmasının ardından Vehhâbîlik tasavvufun karşı karşıya geldiği en önemli sorun halini aldı. Kendi döneminde Mısır’da Vehhâbîliğin en ünlü savuncusu olmadan evvel es-Sübki, Halvetiyye’nin Sâviyye koluna mensup Ezher mezunu bir şeyhti. O velûd bir müellifi ve İbn Teymiyye ile İbn Kayyim el-Cevziyye’nin argümanlarını kullanmak ve tevhîd hususunda onların tarafını tutmak sûretiyle pek çok eserinde tasavvufun teorik ve pratik yönlerine kimi zaman itidal sınırını aşan eleştiriler yöneltti. es-Sübki’nin ıslah anlayışına karşı muhalefet yaygınlaştı. Yazılarıyla ona karşı çıkanlar arasında Mısır müftüsü Muhammed Bahît el-Mutî’î, Ezher’de Mâlikî Fıkhı hocası olan Yusuf ed-Dievî, Hüseyin Camii hatibi Muhammed

²⁰Frederick De Jong, XX. Yüzyıl Mısır’ında Tasavvuf Aleyhtarlığı (1900-1970) Bir Ön Araştırma, (Trc. Salih Çift), **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. XX, Sayı: 1, 2011, s. 213-214.

²¹Frederick De Jong, **a.g.d.**, 2011, s. 217.

Ali el-Biblâvî, Ezher’de hadis dersleri veren ve aynı zamanda Nakşbendî şeyhi olan Selâme el-Azâmî²² gibi isimler vardı. Selâme el-Azâmî, es-Sübki’nin en hararetli münekkidi olan Mustafa Ebu’s-Seyf el-Hammâmî’nin kaleme aldığı bir eserin ön sözünü yazmıştı.”²³

“XX. yüzyıl boyunca birçok reformist, tarikatlardaki bazı inanç ve uygulamaları eleştirerek onların ıslahı konusunda çalışmalarda bulundu. Tarikatların ıslahının gerekliliğine inanan en önemli grup 1930’lu ve 1940’lı yıllarda Mısır’da etkili rol oynayan İhvân-ı Müslimîn’dir. İhvân-ı Müslimîn’in kurucusu Hasan el-Bennâ gerçek ve saf tasavvufu benimsiyor, Mısır’daki tarikatlarda görülen çeşitli uygulamaları ise hurafe ve bid’at oldukları gerekçesiyle eleştiriyordu. Grubun teorisyenlerinden Seyyid Kutub da mevcut tarikatları şiddetle tenkit edenler arasındaydı.”²⁴

B. MUHAMMED EMİN ERBİLÎ’NİN MENSUP OLDUĞU TASAVVUF EKOLÜ

Muhammed Emin Erbilî’nin yaşadığı dönem olan 19. asrın sonlarıyla 20. yüzyılın ilk yarısı hakkında verilen bu özet bilgiden sonra mensup olduğu Nakşbendîye tarikatı Halidîlik kolunun izahı çalışmamız açısından yararlı olacaktır.

1. NAKŞBENDİLİK

Araştırmacılar arasında Nakşbendiliğin ne zaman ortaya çıktığı hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Genel kabule göre “Nakşbendiyye silsilesi Hz.

²² Selâme el- Azâmî, çalışmamıza konu olan Muhammed Emin Erbilî’nin halifelerinden biri olup Erbilî’den sonra postnişini olmuştur. Aynı zamanda o dönemde sözü geçen el- Ezher’de müderrislik yapan bir büyük bir âlimdir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde hayatı işlenecektir.

²³Frederick De Jong, **a.g.d.**, 2011, s.217-218.

²⁴Görgün, **a.g.m.**, 1995, s. 583.

Ebubekir vasıtasıyla Hz. Peygamber'e (s.a.s.) dayandırılır. Nakşbendilik tarihi süreç içerisinde farklı isimlerle anılmıştır. Bu süreç içerisinde her adlandırmada, tasavvufi ekol biraz daha geliştirilmiş hem de yeni esaslar ortaya konmuştur.²⁵

“Hz. Ebubekir'den (r.a.) Beyazid-i Bistami'ye (ö. 231/845) kadar olan dönem “Sıddikilik”, Beyazid-i Bistami'den Abdulhâlık-ı Gucdevanî'ye (ö.595/1199) kadar olan dönem “Tayfurilik”, Abdulhâlık-ı Gucduvanî'den Bahauddin Nakşbend'e (ö.791/1389) kadar olan dönem “Haceganiyye” dönemidir. Bu tarihi süreçte tarikata adını veren Bahauddin Nakşbend'den Ahmed-i Faruki Sirhindi'ye (ö.1034/1624) kadar olan dönem Nakşbendiyye ismiyle anılmıştır.²⁶ Bahaeddin Nakşbend kurucu şeyh kabul edilmekte olup tarikat, Bahaeddin Nakşbend'in halifeleriyle müesseseseleşmiş, gelişmiş ve çeşitli bölgelere yayılmıştır.²⁷ Sirhindi'den Halid-i Bağdadi'ye (ö.1242/1827) kadar olan döneme ise “Muceddidiyye” adı verilir. Halid-i Bağdadi ile başlayıp günümüze kadar devam eden dönem ise “Halidiyye” adıyla anılmaktadır.”²⁸

Nakşbendiyye, “Bahaeddin Nakşbend zamanından itibaren artarak yaygınlık göstermiş, Türkistan, Anadolu ve Hindistan'a kadar uzanan çizgide en yaygın tarikat konumuna yükselmiştir. Anadolu'da Nakşiliğin gerçek anlamda yayılmasını

²⁵Hasan Kamil Yılmaz, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Nesriyat, İstanbul, 2004, s. 22.

²⁶ Halil İbrahim Şimsek, **Osmanlı'da Müceddîlik XII / XVIII. yy**, Suf Yayınları, İstanbul, 2004, s. 43- 50.

²⁷ Bkz. Ahmet Cahid Haksever, **Ya'kub-i Çerhî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı**, İstanbul, İnsan yay., 2009, s. 29- 52.

²⁸ Necdet Tosun, **Bahaeddin Nakşbend Hayatı, Eserleri, Tarikatı**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 31.

sağlayan ilk şeyh, Simavlı Molla Abdullah İlahi (ö.896/1491)'dir."²⁹“Bu bölgelerde yayılmaya başlayan Nakşbendiyye tarikatı, Şah-ı Nakşbend'in halifeleri³⁰ Muhammed Parsa (ö.822/1419) ve Alaaddin Attar (ö.802/1400) ile birlikte Maverounnehir bölgesinde yayılmıştır.”³¹

“Nakşbendiyye'nin kurumsallaşması ve sistematik hale gelmesi Ahmet Yesevi (ö. 562/1166) ile aynı şeyhten feyz alan Abdulhâlık Gücduvanî ile olmuştur. Gücduvanî tasavvufî eğitimini Hace Yusuf-i Hemedani'den (ö.535/1140) tamamlamıştır. Ayrıca ‘Kelimât-ı Kudsiyye veya Kelimât-ı Nakşbendiyye’ adıyla bilinen ve Nakşbendiyye'nin temelini oluşturan on bir prensipten sekizini doktrin halinde geliştirmiştir.”³²

²⁹Tosun, **a.g.e.**, ss. 270-271.

³⁰ Bkz. Haksever, **a.g.e.**, 2009, s. 43- 52.

³¹ Yılmaz, **a.g.e.**, s.262.

³² Nakşbendiyye'nin onbir temel prensibinin ilk sekizini Abdulhâlık-ı Gücduvanî ortaya koymuştur. Bunlar: Halvet der encümen (Zâhirde halkla, bâtında Hakk'la beraberlik), Hûş der dem (Her nefeste uyanık olmak), Nazar ber kadem (Bakışların ayaklara yönelmesi), Sefer der vatan (kötü ahlaktan iyi ahlaka seyir, seyr-i süluk manaları taşır), Yâd kerd (Zikir), Bâz geşt (Nefy ve ispat ile masivadan uzaklaşmak), Yâd daşt (Her an Hakk'dan haberdar olmak), Nigah dâşt (Kalbe gelen havatırı uzaklaştırıp, murakabe etmek). Bu sekiz prensibe ek olarak Bahaeddin Nakşbend'in eklediği üç prensip te şunlardır: Vukûf-ı zamânî (Sâlikin her an halinden haberdar olması, Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda olduğunu düşünmesi), Vukûf-ı adedî (Müridin şeyhi tarafından verilen zikrin sayısına riayet etmesi), Vukûf-ı kalbî (Kalbin Hak'tan haberdar olması, ve zikrin tam şuuruna varmak) Nakşbendiyye'nin tasavvufî düşüncesini bu on bir prensip, hafî zikir, rabita ve Hatm-i Hâcegân belirler. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Abdullah el-Hâni, **Âdab**, (çev.:Ali Hüsrevoğlu), İstanbul, Erkam Yay., 2009, ss.218-226; Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi**, Dergah Yay., İstanbul, 1999, s.295;Şimşek, **a.g.e.**, ss. 37-40.

Nakşbendiyye, “Bahâeddin Nakşbend'in halîfelerinden *Alâeddin Attâr, Zâhid Bedahşî* ve *Muhammed Parsâ* tarafından çok geniş bir alana yayıldı. *Yeseviyye tarikatının* bulunduğu bölgelerde büyük taraftar kazandı. Bilhassa *İmam Rabbânî* zamânında (v. 1034) Hindistan ve havâlisinde yayılma kaydetti. *İmam Rabbânî*'nin oğlu *Muhammed Masum* da ciddî bir tedris tezgâhından geçerek, babasının mutedil tasavvuf yolunu devam ettirdi. Oğlu *Şeyh Seyfeddin*, halîfesi *Seyyid Nûr Mehmed Bedvânî* ile tarikat, hem naklî, hem tasavvufî ve hem de müsbet ilimleri tedris eden bir medrese, bütün halka açık bir müessese hâline geldi.”³³

“Nakşbendî tarîkati *Fâtih Sultan Mehmed* zamânında, *Ubeydullah Ahrar'ın* halîfelerinden *Molla İlâhî* vâsıtasıyla İstanbul'a girdi. *Gulam Ali Dehlevî* ve *Ebû Saîd Müceddidî* ile tarikat Hindistan içlerinde kuvvetlendi. XVIII. asırda *Mevlâna Ziyâeddin Bağdâdî* ile tarikat, Osmanlılarda hem genişledi, hem de istikrar kazandı. Osmanlı pâdişâhları, bilhassa bu asırda Nakşbendliği himâye ettiler. Son Osmanlı Pâdişâhı Vahdeddin'in Nakşî ve Hâlidî olduğu rivâyet edilir. İmparatorluğun orta tabakası arasında büyük bir nüfuz sağlamıştır. Nakşîlik tam anlamıyla sünnî bir tarîkattir. Zikir ve âdâbında sükûnet ve mahviyyet hâkimdir. İstanbul'da 65 Nakşî dergâhının bulunması da, bu tarîkatin son zamanlarda halk arasında çok yaygın bir durumda olduğunu göstermektedir.”³⁴

Nakşbendîlik hakkında verdiğimiz bu kısa bilgilerden sonra Erbilî'nin Nakşbendîliğe bakış açısını ortaya koymaya çalışalım. Muhammed Emin Erbilî, *Tenviru'l- kulûb* adlı eserinde kendi tarikatı olan ‘Nakşbendî’liği detaylı bir şekilde anlatır.

³³ Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İfav yay., İstanbul, 11. baskı, 2004, s. 372.

³⁴ Eraydın, **a.g.e.**, 2004, s. 372-373.

Erbilî, Nakşbendîliğin diğerk tarikatlardan daha kolay, ilahî tecellilere ulaşmak ve kurbîyyet için daha elverişli bir tarikat olduğunu söyler. Bu görüşünü Şah-ı Nakşbend ve Ebu Mansur Maturidî'den örnekler vererek teyit eder.³⁵ Erbilî'ye göre mürşidin müridine, müridin mürşidine muhabbeti ve mürşidin Sünnet-i Seniyye'ye ittibası, Nakşbendîliğin kolay bir sülûk sistemine sahip olmasının en etkili sebepleridir. Erbilî, bu durumu şöyle açıklar. "Tevhid derecesine varmak için müride –velev ki kabiliyet ve hazırlığı noksan dahi olsa- en yakın ve en kolay tarikat Nakşî tarikatıdır. Şeyh, müridine fazla muhabbet etmek suretiyle bazı tasarruflarda bulunur. Çünkü bu tarikatın esası, tasarruf ve Peygamber varisi olan bir şeyhin sülûkünden önce gelen cezbelerdir. Bu da şeyhin bazı özel durumlarda tarikat taliblilerinin kalbine ilahi nurlar ilka etmesi suretiyle olur. Bu hususta en yüksek zirveye çıkan Hz. Ebu Bekir'dir. Bu silsilenin kuruluş vasıtası yine odur. Tarikat mürşidinin, Resûlullah'ın(s.a.s.) Sünneti üzere olup, bidatlardan kaçınması gerekir. Buradaki bidatlardan maksad, Allah ve Resulünün hoş görmediği kötü bidatlardır."³⁶

Erbilî, muhabbet ve Sünnet-i Seniyye'ye ittiba gibi sebeplerin yanı sıra cezbe ve gizli zikri de Nakşîliğin üstünlüğüne sebep olarak gösterir. Erbilî'ye göre zikredilen bu kavramlar aynı zamanda seyrü sülûk içinde kullanılır. Seyrü sülûk, sâliklerin vusule ermede cehaletten ilme, nefislerindeki kötü ve çirkin huylardan güzel ahlâka, kendi vücudundan Hakk'a doğru hareket etmeleridir. Müridin bir şeyhin nezâreinde kendi irade ve azmiyle Hakk'a vuslata engel olan alakalardan

³⁵Bkz. Muhammed Emin el- Kürdî el- Erbilî, **Tenviru'l- kulûb fi muameleti allâmi'l- guyûb**, (Thk: Selâme el- Azâmî- Necmeddîn Kürdî- Abdullah Mes'ud), Matbaa's- Sabah, Dimaşk, 1. Baskı, 1991, s. 537-557.

³⁶Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 537- 545.

kurtulması için çıktığı manevi yolculuk olan seyrü sülûk³⁷ seyr illallah ve seyr fillâh olmak üzere iki kısımda değerlendirilir. Sülûkte ilk merhale olan seyr illallah kişinin özünden ayrı olduğunun farkına varmasıdır. Sâlikin bu özlemi giderme yolundaki çabasının tezahürlerinden biri zikir biri de cezbedir. Seyr illallahın çeşidlerinden olan seyr-i afâkî zikirle; seyr-i enfüsi cezbeyle hâsıl olur.³⁸ Yakub-i Çerhî'nin Ahrâr'a "İsterseniz, talebelerinizi cezbe ile de yetiştirebilirsiniz" sözü iki seyr-ü sülûk yönteminden birisinin tercih edilmesi gerektiğini ortaya koyar.³⁹

Erbilî, seyr-ü sülûk yöntemi olarak seyr ilâllahın kısımlarından seyr-i enfusî'yi tercih etmiş ve bu konuda şunları söylemiştir: "Nakşî tarikatında cezbe, sülûktan evvel gelir. Cezbeli bir mürid, sülûktan sonra cezbe alan bir müritten daha üstündür. Çünkü ikisi de bazı dereceleri aşmış fakat birincisi Allah (c.c.) ile eşyaları müşahade etmektedir. Allah'la müşahade eden, Allah için müşahade edenden daha üstündür. Kendisine sonradan cezbe hali hasıl olan mürid Allah'ta fena bulmaya doğru giderken cezbeli müridsahv hâlinde ve bekâda kalıyor.

Sülûksüz cezbeyle girenin başlangıç noktası, sülûk yaptıktan sonra cezbeyle girenin son aşama noktasıdır. İşe cezbelere girmekle başlayanların maksatları, sülûke girmekle başlayanların maksatlarından daha erken hâsıl olur. Çünkü bunlar nefsin

³⁷ Muhammed b. A'la b. Ali el- Farûkî Tehânevî, **Keşşâfu Istılâhati'l-Fünûn**, Dâru sadr, Beyrut, trs, c. II, s. 686; Safî, Ali b. Hüseyin Vaîz el- Kâşifî, **Reşahât-ı aynü'l-hayât**, (Terc: Mehmed Rauf Efendi), İstanbul, 1291, s.122; Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Anka Yayınları, İstanbul, 2004, s. 637-638.

³⁸ Bkz. Cebecioğlu, **a.g.e.**, 2004, s. 637.

³⁹ Haksever, **a.g.e.**, 2009, s. 103.

kırılıp, tezkiye edilebilmesi için müridi zor ve meşakkatli hizmet ve riyazatlara yönlendirirler. Onların yanında nefsin tezkiyesi, tasfiyelerinden önce gelir.

Nakşî tarikatın büyükleri şöyle demişlerdir: “Mürid sadakat ve ihlasla Allah’a yönelirse, başkalarına senelerce riyazatla hâsıl olabilen tezkiye kendisine ilâhî cezbelerin yardımıyla birkaç saatte hâsıl olur. Çünkü Nakşîlerin yanında cezbe sülûkten evvel gelir. Nakşîlerin sülûkü uzun mesafeyi çok kısa zamanda kat etmekte olduğu için uzun zaman istemez.”⁴⁰

Ayrıca Erbilî Nakşî tarikatında zikrin birinci mertebesinin diğer tarikatlardaki zikirden bir mertebe ilerde olduğunu⁴¹ söyler.

Erbilî, Bahaeddin Nakşîbendi’den şunu nakleder: “Bizim tarikatımızın başlangıcı diğer tarikatların son safhasıdır. Bu yol tamamen Ashab-ı Kiram’ın yoludur. Bu yolzahir ve batın olarak ibadete devam etme yoludur. Bundan feyz almak hususunda küçük-büyük herkes eşittir. Feyiz vermede de ölü-dirî aynıdır. Sen onlarayönel, bu makamın nefis kokularını al. Belki Allah’ın izni ile sen de onlardan birisi olup, hiç ummadığın şeye nail olursun. Böylece sendeki bunalımlar da yok olur. Onlar, gizli ve açık yerlerde bulantıdan temizdirler. Herhangi bir toplanma yeri onlar için bir zaviyedir. Meclislerde bulunurlar ama kalpleri Allah’la beraber olup, O’ndan başka her şeyden uzaktırlar.”⁴²

Erbilî, bu tarikatın temelini Kelimât-ı Kudsiyye denilen onbir esastan oluştuğunu, bunların sekiz tanesi Şeyh Abdulhalık Gucdüvânî’den, diğer üç kelimesi

⁴⁰Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 545- 551.

⁴¹Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 552.

⁴²Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 552- 554.

de Seyyid Bahaeddin Nakşibendi'den nakledildiğini söyleyerek⁴³ teker teker izah eder.

1. Hûş der Dem: Her zaman nefesin Allah ile alınıp -verilmesi, gafletten muhafaza edilmesi demektir. Çünkü Allah ile alınıp verilen her nefes diri sayılıp, insanı Allah ile beraber kılar. Fakat gaflet içinde alınan her nefes, manen ölü ve Allah'tan uzak sayılır.

2. Nazar ber Kadem: Yani, müridin yürüdüğü zaman ayaklarına, oturduğu zaman da önüne bakmasıdır. Çünkü süs, nakış ve renklere bakmak insanın bulunduğu halden alıkoyar. Zira mübtedi sayılan bir zâkir kalbini tam muhafaza edemediği için, kalbini baktığı şeyle meşgul eder.

3. Sefer der Vatan: Beşerî ve kötü sıfatlardan sıyrılıp, melekî ve yüce sıfatlarla süslenmek demektir. Sâlik kişi, mahlûkat sevgisinin kalbinde olup olmadığını araştırmalıdır. Şayet kalbinde böyle bir şey varsa, derhal gidermeye çalışmalıdır.

4. Halvet der Encümen: Kalbin bütün hallerde Allah ile beraber olması demektir. Bu, salikin halkla olduğu zamanlarda da kalbinin Allah ile beraber olması ile gerçekleşir. Kısacası bu bir halvettir ki o da iki kısma ayrılır:

- a) Zâhirî halvet: Salikin insanlardan uzak bir yere çekilmesi ile olur.
- b) Bâtinî halvet: Zahiren insanlarla bulunmakla beraber, batinen Allah'ın esrarını müşahede etmekten ibarettir.

5. Yâd Kerd: Zikrine devam ettiği Cenâb-ı Allah'ı devamlı karşısında hazır buluncaya kadar "Allah" lafzını tekrarlamak demektir.

⁴³Erbilî, a.g.e., 1991, s. 554.

6. Bâz geşt: Zakirin nefesini serbestçe bıraktıktan sonra Nefy ve İsbat zikrine dönmek için «İlâhi Ente Maksudî ve Rızake matlubi» kelimesi ile Allah'a münâcatta bulunmasıdır. Çünkü bu mübarek kelime insanda nefy ve isbat yoluyla yapılan zikre götürerek kalpte bütün mahlûkatın varlığını yok ederek gerçek bir tevhit meydana getirir.

7. Nigâh Dâşt: Müridin bir an dahi kalbini kuruntu ve hatıratan koruması demektir. Bu, Nakşîtarikatına göre mühim bir meseledir.

8. Yâd Dâşt: Kelime ve sözlerden mücerred olarak Allah'ın zatını, nuraniyetini mûşâhede etmek demektir. Bu ancak tam bir fenâ ve bekâ halinden sonra gerçekleşebilir.

Bahaeddin Nakşbend'den nakledilen üç kelime de şunlardır:

9. Vukûf-u Zamanî: Sâlik olan birinin her iki veya üç saat geçtikten sonra bu geçen zaman esnasındaki durumunu öğrenmesi için nefsine yönelmesi demektir.

10. Vukûf-u Adedî: Edeceği zikirde tek sayılara dikkat edip bunlara devam etmelidir. Bunun izahı ilerde gelecektir.

11. Vukûf-u Kalbî: Allah'tan başka maksadı kalmayınca kadar kalbin Allah ile birlikte hazır bulunup, söylediği zikirde gafil kalmamasından ibarettir. Zikir eden müridin, zikir anında kalbine vâkıf olup, manası ile beraber zikirle meşgul olup, manasından gafil bulunmaması demektir.⁴⁴

Erbilî, *el-Hidâyetu'l-hayriyye fî tarikati'n-Nakşbendiyye* adlı eserinde Nakşîtarikatının Sünnet-i Seniyye'ye ittiba, haram ve mekruhlardan kaçınma, kalbi zikir ve

⁴⁴Erbilî, a.g.e., 1991, s. 557.

fikirle meşgul etme, Zat-ı Aliyye'yi murakabe etmekten ibaret⁴⁵ olduğunu söyler. Bu eserde Nakşîliğin on adabından bahseder. Bu esaslar:

1. Her zaman abdestli olmak,
2. Müsait mekânlarda kıbleye yönelmek,
3. Teverruk halinde oturmak (çünkü bu oturuş hisleri kalpte toplamaya yardımcı olmaktadır)
4. Bütün günahlardan daima tevbe etmek,
5. Bir Fatiha, üç defa İhlas süresini okuyup Hz. Peygamber ve bütün sâdât-ı kirâma hediye etmek,
6. Zikir, tefekkür vs. amellerde gözleri yummak, dili damağa yapıştırmak,
7. Ölüm rabıtası yapmak,
8. Mürşid rabıtası yapmak,
9. İsm-i Zât-ı zikretmek,
10. Zikir vb. amellerde ilâhî varidatı beklemektir.⁴⁶

2. HALİDÎLİK

Halid-i Bağdadî, "zâhirî ve bâtınî ilimleri zatında toplayan büyük bir âlimdi. İtikatta mezhebi Eş'arî olup beş tarikattan da icazetli idi. Babası Hz. Osman (r.a.) neslinden Hüseyin b. Ahmed'dir. Süleymaniye yakınlarındaki Karadağ kasabasında h.1190 (m. 1776) senesinde doğmuştur. Memleketindeki medreselerde tahsil hayatına başladı, bölgesindeki büyük âlimlerden dersler aldı, kısa sürede tefeyyüz edip zâhirî ilimlerde yükselerek müderris oldu. Hac görevini ifa sırasında hicaz

⁴⁵Muhammed Emin el- Kürdî el- Erbilî b. Fethullahzâde, **el- Hidayetu'l-hayriyye fi tarîkati'n-Nakşibendiyye**, Matbaatu'l- Hebaniyye, Mısır, 1316, s. 9.

⁴⁶ Erbilî, **a.g.e.**, 1316, s. 9-10.

âlimlerinden hadis okudu, Kadiriyye sülukunu orada tamamladı. Hindistan'da bulunan Nakşbendî şeyhi Şah Abdullah Dehlevî'yi ziyaret etmek gitti. Bir sene kadar dergâhında hizmet ederek icazetnamesini aldı ve irşat vazifesiyle memleketine geri döndü. Daha sonra Bağdat'a ve sonra Şam'a yerleşti ve hayatının sonuna kadar burada ilim ve irşat görevlerini ifa etti.”⁴⁷

Hâlidîyye yolu XIX. asrın en büyük tarikatlarından biri olmuştur. Özellikle “Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Bektaşî tekkelerinin kapatılması sırasında Bektaşî dergâhlarına Nakşî-Halidî şeyhlerinin tayin edilmesi, devlet ricali ve padişahların bu tarikata ilgi duyması Halidîliğin önemini artırdı. Hâlidîyye'nin bu kadar tutulmasında tarikat şeyhlerinin genellikle medrese çıkışlı ve şeriata sıkı sıkıya bağlı kişiler olmasının büyük rolü vardır. Tekkelerin kapanmasına yakın yıllarda İstanbul tekkelerinin büyük çoğunluğunun Nakşî-Halidî olması da bunu doğrulamaktadır.”⁴⁸

“Hâlidîyye'nin İstanbul'da hızla yayılması, tarikat ileri gelenlerinin kısa sürede siyasi nüfuz ve güç kazanmaları yönetimi endişelendirdi. Tarikat mensupları II. Mahmud tarafından İstanbul'dan Sivas'a sürüldü.”⁴⁹

“Hâlidîyye'nin İslâm âleminin en uzak bölgelerine kadar yayılmasında Hâlid el-Bağdâdî'nin Mekke'ye tayin ettiği halifesi Abdullah Mekkî (Erzincânî) önemli bir rol oynadı. Onun müridleri arasında yalnız Türkler, Kırım ve Kazan Tatarları değil, Hâlidîyye'yi Güneydoğu Asya'ya götüren Sumatralı Şeyh İsmâil Minangkabavî de bulunuyordu. Arap dünyasında Hâlidîyye'nin en yaygın olduğu ülke Suriye'dir.

⁴⁷ el-Hâni, **a.g.e.**, ss.271-277.

⁴⁸ Yılmaz, **a.g.e.**, ss.262-263.

⁴⁹ Hamid Algar, “Hâlidîyye”, **DİA**, c. XV, İstanbul, 1997, s. 297.

Tarikatın Şam'da kök salmasına meşhur Hânî ailesinin büyük katkısı olmuştur.Hâlidîyye özellikle Kuzey Irak'ta, Doğu Anadolu'da ve İran Kürtler'in yaşadığı kuzeybatı vilâyetlerinde büyük gelişme gösterdi. Bu bölgelerdeki Hâlidî şeyhlerinin önemli bir özelliği, birkaç ailenin tekelinde bulunan şeyhlik makamının babadan oğula intikal etmesi ve buna bağlı olarak şeyhlerin önemli bir siyasî etkinliğe ve çeşitli imkânlarla sahip olmalarıdır.”⁵⁰

“Hâlid el-Bağdâdî'nin önde gelen halifelerinden olan Osman Sirâceddin et-Tavîlî (ö. 1866) bu tür Kürt-Hâlidî şeyh ailelerinin kurucularındandır. İran sınırlarına yakın bir bölgede oturan Osman Sirâceddin'in hem soyunu hem de tarikat silsilesini devam ettiren kişiler arasında Ömer Ziyâeddin ile (ö. 1900) oğulları Muhammed Necmeddin (ö. 1919), Muhammed Alâeddin (ö. 1953) ve Alâeddin'in oğlu Şeyh Osman Sirâceddin es-Sânî zikredilebilir. Kuzey Irak'ta etkin olan bir başka Kürt-Hâlidî silsilesi de Seyyid Tâhâ el-Hakkârî'nin kurduğu Nehrî silsilesidir.”⁵¹

“Hâlidî şeyhlerinin siyasî mücadelelerde ön plana çıktıkları bir başka bölge Kuzey Kafkasya'dır. Hâlid el-Bağdâdî'nin önde gelen halifelerinden İsmâil Şîrvânî, XIX. yüzyılın ilk on yılında Hâlidîyye'nin Kuzey Kafkasya'da yayılmasını sağladı. Bu bölgeye Has Muhammed Şîrvânî'yi halife olarak tayin eden İsmâil Şîrvânî'nin silsilesini Muhammed Yarağî ve Cemâleddin Gazi-Gumûkî sürdürdüler.Hâlidîyye, Mısır'da uzun mâzisi olan tarikatlar arasında önemli bir gelişme gösteremedi. Gümüşhânevî'nin halifelerinden bir Türk olan Mehmed Âşık Efendi için (ö. 1883) Mısır Hidivi Abbas'ın 1851'de Kahire'de yaptırdığı tekkeye 1954'te Mısır hükümetince el konuldu. Mehmed Âşık Efendi'nin silsilesinin bugüne kadar devam

⁵⁰ Algar, **a.g.m.**, 1997, s. 295-296.

⁵¹ Algar, **a.g.m.**, 1997, s. 296.

ettiği bilinmektedir. Gümüşhânevî'nin 1873'te Kahire'yi ziyareti sırasında hilâfet verdiği Mısırlı Cevdet İbrâhim (ö. 1932) şeyhlik makamını oğlu İsâ'ya bıraktı. Mısır'da Hâlidîler'in en hatırı sayılan siması Şeyh Muhammed Emîn el-Kürdî'dir⁵² (ö. 1914). Uzun yıllar Haremeyn'de kaldıktan sonra Mısır'a geçen Şeyh Muhammed Emîn önceleri tarikatını yaymaktan çekindi. Ancak daha sonra rüyasında gördüğü mürşidi Şeyh Ömer'in emrine uyarak faaliyete başladı. Tasavvufa karşı düşmanca tavırlarıyla tanınan Selefler'in muhalefetine rağmen oldukça başarılı çalışmalar yapan şeyhin yerine önce oğlu Necmeddin, daha sonra torunu Abdurrahman geçti."⁵³

3. MUHAMMED EMİN ERBİLÎ'NİN MENSUB OLDUĞU TARİKAT SİLSİLESİ

Muhammed Emin Erbilî mensup olduğu tarikat silsilesini, kendi silsile zincirindeki zevatın hayat hikayelerini anlattığı *Mevahibu's-sermediyye fî menakıb-ı nakşendîyye ve İcabetu'r-rabbaniyye* adlı eserlerinde şöyle zikreder:

1. Hz. Peygamber (s.a.s.)
2. Hz. Ebubekir (r.a.)
3. Selman-ı Farisî (r.a.)
4. Ebû Muhammed Kasım b. Muhammed (v. 107)
5. Cafer-i Sadık (v. 148)
6. Bayezîd-i Bistamî (v. 234)
7. Ebu'l Hasan-ı Hakanî (v. 425)
8. Ebu Ali Farmedî (v. 447)
9. Hâce Yusuf-i Hemedânî (v. 535)

⁵² Şeyh Muhammed Emîn el-Kürdî çalışmamıza konu olan zattır.

⁵³ Algar, **a.g.m.**, 1997, s. 297.

10. Abdulhalık-i Gucdüvanî (v. 575)
11. Arif-i Rîvegirî (v. 649)
12. Mahmûd Encir Fagnevî (v. 685)
13. Ali Ramitenî (v. 721)
14. Muhammed Baba Semmâsî (v. 755)
15. Seyyid Emir Külâl (v. 772)
16. Muhammed Bahauddîn Şah-ı Nakşibend (v.791)
17. Alaaddîn Attar (v. 802)
18. Yakub-i Çerhî (v. 851)
19. Ubeydullah Ahrar (v. 895)
20. Kadı Muhammed Zahid (v. 936)
21. Derviş Muhammed (v. 969)
22. Muhammed Emeknekî (v. 1008)
23. Muhammed Bakî-Billah (v. 1012)
24. İmam Râbbanî (v. 1035)
25. Muhammed Ma'sum (v. 1079)
26. Mevlana Muhammed Seyfeddîn (v. 1098)
27. Seyyid Nur Muhammed Bedâûnî (v. 1135)
28. Mirza Mazhar Can-ı Canan (v. 1195)
29. Abdullah-ı Dehlevî (v. 1240)
30. Mevlana Hâlid-i Bağdâdî (v. 1242)
31. Mevlana Osman el- Irakî et- Taviî (v. 1283)
32. Mevlana Ömer el- Irakî (v. 1308)

33. Mevlana Muhammed Emin el- Erbilî (v. 1332)⁵⁴

⁵⁴ Muhammed Emin el- Kürdî el- Erbilî b. Fethullahzade, **Kitab-u mevahibu's- sermediyye fi menakıb-ı nakşendiyye**, Matbaatu's- Saadet, Mısır, 1. Baskı, 1329, s. 7-10; Muhammed Emin el- Kürdî el- Erbilî b. Fethullahzade, **el- İcabetu'r- Rabbaniyye**, bsy, 1388, s. 21- 28.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EMİN ERBİLÎ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ ve ESERLERİ

1. HAYATI

1.1.Doğumu, Çocukluğu ve Gençliği

Tam adı Muhammed Emin el-Erbilî el-Kürdî en-Nakşbendî eş-Şafî'dir. Doğum tarihi belli olmamakla beraber hicri 13. asrın ikinci yarısında⁵⁵ Irak'ın meşhur şehirlerinden olan Erbil'de dünyaya gelmiştir. Babası Fethullahzâde, dönemin önemli âlimlerinden ve Kadirî tarikatının meşâyihındandı.⁵⁶Babasının âlim ve arif bir zat olmasından dolayı çocukluğundan itibaren ilmî bir ortam içinde yetişmeye başladı.⁵⁷

Erbilî, babasının yanında yetişti. Gençliğinin ilk dönemlerini zahiri ilimleri öğrenmekle geçirdi. Babasının yanında Kur'ân-ı Kerîm ve diğer zahiri ilimleri öğrendi.⁵⁸ Bunun yanı sıra Erbil'deki âlimlerden de istifade etti. Zahiri ilimleri hemen hemen hepsini Erbil'de tamamladı. Ancak Erbilî'nin ilme olan merakı ve

⁵⁵ Bazı kaynaklar bunun 1260 (1844) yılı dolaylarında olduğunu söyler. Bkz. Hamid Algar, "Muhammed Emin Kürdî", **DİA**, İstanbul, 1995, c. XXVI, s. 564.

⁵⁶Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s.29. (Kitabın bu baskısına Erbilî'nin halifesi aynı zamanda büyük bir âlim olan Selâme el- Azâmî bir mukaddime yazmış olup şeyhi olan Erbilî'nin hayatını burada zikretmiştir.); Muhammed Emin Zeki, **Meşâhîru'l-Kurd ve Kurdistân fi'd-devri'l-İslamî**, Matbaatu't- Tefeyyuzu'l- Ehliyye, Bağdad, 1945, c. I, s. 143; Hayreddin ez- Zirikî, **el- 'A'lâm, Kamûs-u terâcim li eşheri'r- ricâli ve'n- nisâi mine'l-Arabi ve'l-musta'rebîn ve'l-musteşrikîn**, Daru'l- İlm-i li'l Melâyîn, Beyrut, 1984, c.6, s. 43.

⁵⁷ Baba Merdûh Ruhânî, **Meşâhîr-u Kurd, Urefâ, Udebâ, Şuarâ**, Tahran, 2. Baskı, 1382, c. 2, s. 133; Kolektif (Mustafa Kara, Hasan Kamil Yılmaz vd.), **Sahabe'den Günümüze Allah Dostları**, İstanbul, Şule yay., 1996, c. IX, s. 301.

⁵⁸el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 29; Algar, **a.g.m.**, 2000, s.564.

gayreti, bir ömür boyu devam etti. Zira gittiği her yerde talebe olmayı yeğlemiş, gerekmedikçe kendi ilmini ve irfanını göstermedi.⁵⁹ Gençliğinin baharında zahiri ilimleri kısa süre zarfında ikmal eden Erbilî, batınî ilimlere yönelmiş, irfanî bilgi ve tasavvufî terbiyeye yoğunlaşmıştır.

Batinî ilimleri öğrenmek için bir müddet Medine'ye geçinceye kadar zahiri ilimlere ara vermiştir. Nakşibendî tarikatının onu cezbetmesinden dolayı babasının yolu olan Kadirîlik yerine Nakşibendîliği tercih etmiştir. İlk dönemlerde herhangi bir mürşide bağlanmamış ancak Nakşibendîliğe olan muhabbeti onu büyük bir araştırmaya sevk etti. Erbil'de bulunan âlim ve velilerin ilim meclisinde ve sohbetlerinde bulunup onlardan istifade etmeye çalışırdı. Bir müddet sonra Biyara'da⁶⁰ bulunan Nakşibendiyye yolu büyüklerinden kısa bir sürede olsa Mevlana Halid Bağdâdî'nin halifesi Osman el- Irakî et- Tavilî'ye (v. 1283), ondan sonra da onun oğlu Şeyh Ömer et- Tavilî'ye talebe ve mürîd oldu.⁶¹

İlmî bir ortam içinde büyüüp yetişen Erbilî, zahirî ilimleri tamamlayıp batınî ilimlere geçince hayatında bundan sonra yıllar boyu sürecek bir mücahede ve nefis terbiyesi başlamış ve irfanî eğitime başlamıştır.

1.2. Tasavvufî Hayatı

⁵⁹ Emin Zeki, **a.g.e.**, 1945, c. I, s. 143.

⁶⁰ Abdülkerîm Müderris, **Danişmendân-i Kurd der Hıdmet-u İlm-u Dîn**(Trc. Ahmed Havarî Neseb), Tahran, 1369, s. 409; Baba Merdûh Ruhânî, **a.g.e.**, 1382, c. II, s. 133

⁶¹ Kolektif, **a.g.e.**, 1996, s. 301; el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 29; A. J. Arberry, **Sufism An Account Of The Mystics Of Islam**, London, 1950, s. 129; F. De Jong, **Turuq and Turuq-Linked Institutions in Nineteenth Century Egypt**, Leiden, 1978, s. 142.

Gençlik yıllarında şeyhi olan Ömer et-Tavilî'yi, daha kendisiyle tanışmadan birkaç rüyasında görmesi ve onu çağırması, Erbilî'nin şeyhine ve onun tarikatı olan Nakşibendîliğe muhabbetini artırdı.⁶² Bu muhabbet kendisinde hâsıl olduktan sonra kendi şeyhinin memleketine gitti. Gittiği zaman Ömer et- Tavilî'nin babası ve şeyhi Şeyh Osman irşad faaliyetlerini yürütüyordu. Oğluna hilafet vermesine rağmen oğlu edepten dolayı irşad yapmıyordu. Kendisi Şeyh Osman'a kısa bir zaman intisap eder. Ve onu ilk olarak, gençlik yıllarında, Mevlana Hâlid Bağdâdî'nin halifesi olan Şeyh Osman yetiştirir.⁶³ Şeyh Osman vefat ettikten sonra Şeyh Ömer'e intisap ederek⁶⁴ nefis tezkiyesine ve mücahedeye başlar. Şeyhinin sohbetine ve hizmetine uzun bir müddet devam eder. Bu arada sürekli zikir ve fikirle meşgul olup tarikatın gereklerini yerine getirmeye çalışır. Murakebe ve ibadetlerini eksiksiz yerine getirir. Kısa süre zarfında şeyhinin en iyi müridleri arasında yerini alır.⁶⁵

Şeyhi Ömer Efendi'nin pek çok yüksek hallerine ve kerâmetlerine şâhid oldu.⁶⁶ Onun sohbetinde ilâhî feyzlere kavuştu. Nefsinin istediklerini yapmamak ve istemediklerini yapmak suretiyle Cenab-ı Allah'ın (c.c.) rızâsına kavuşmaya çalıştı. Nakşbendiyye yoluna göre yetişip güzel ahlâk ve iyi haller sâhibi oldu. Hocasının talebeleri arasında en iyisi oldu. Hocasının verdiği vazifeleri edepli bir şekilde ve tam olarak yerine getirdiği gibi, arkadaşlarına karşı da muamelesi hoştu.⁶⁷

⁶² el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 29; Baba Merdûh Ruhânî, **a.g.e.**, 1382, c. II, s. 133

⁶³ Ali Tenik, **Tarihsel Süreçte Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar**, Nûbihar yay., İstanbul, 2015, s. 167- 169; A. J. Arberry, **a.g.e.**, 1950, s. 129; el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 29.

⁶⁴ Emin Zeki, **a.g.e.**, 1945, c. I, s. 143; F. De Jong, **a.g.e.**, 1978, s. 142.

⁶⁵ el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 30.

⁶⁶ A. J. Arberry, **a.g.e.**, 1950, s. 129; el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 30.

⁶⁷ el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 31; F. De Jong, **a.g.e.**, 1978, s. 142.

Muhammed Emin Erbilî, hocasının yanında geçirdiği yılları şöyle anlatır: "Senelerce hocam Ömer Efendi'nin sohbetinde bulundum. Huzurlarına girdiğimde edep ve hayâmdan otur demedikçe oturduğumu ve onun yüzüne baktığımı hatırlamıyorum. O emretmeden huzurdan ayrılmadım. Bazen bana oturmamı emrederdi de ben edep, hayâm sebebiyle oturamazdım. Hocamın huzuruna babasının -Şeyh Osman'ın- halifelerinden seksen yaşını geçmiş yaşlı bir zât geldi. Hocam onu benim halvette bulunduğum odaya getirdi. Orada günlerce beraber kalıp mücâhede, nefsin istemediklerini yapmak ve riyâzete, nefsin istediklerini yapmamağa devâm ettik. Gece olduğu zaman bir müddet istirahat etmek için hususi yerlerimize çekildik. Ben o ihtiyar zatın uyuyacağını zannettim. Hâlbuki o zât Allah-u Teâlâ'nın ismini zikrederek murâkabeye daldı. Ben de ona uyup aynı şeyleri yaptım. Her ne zaman başımı kaldırıp o zata baktıysam, bu hâli üzere duruyordu. Yorgunluk hissettiğim zaman kendi nefsim dedi ki: "Ey utanmaz nefsim! Sen daha ömrün başındasın ve gençsin. Hâlbuki bu zât ihtiyar ve güçsüz hâle gelmiştir. O, Allahu Teâlâ'ya ibâdetle meşgulken sen yorgun olduğunu söylemekten utanmıyor musun?" Böylece günler ve geceler boyu halvette kaldık. Bir gün hocam o ihtiyar zâta; "Bu Erbilli gençle nasıl geceliyorsun, geceniz nasıl geçiyor?" diye sorunca, O zât; "O genç çok yorgundur." dedi. Ben hocama karşı saygısızlık yaptığımı zannettim. Hocam o zata; "Niçin yorgundur?" diye sorunca; "Halvette bulunduğum sırada ne zaman başımı kaldırırsam bu genci oturmuş murâkabe eder halde buldum. Nefsim bana istirahat etmemi emrettiği zamanlar ona dedim ki: "Bu kimse genç yaşında uykuya ve istirahate daha çok muhtaçtır. O uyumuyor da sen nasıl uyumak istiyorsun. Hâlbuki sen dünyadan yüz çevirdiğini ve ahirete yöneldiğini iddia ediyorsun. Bu iddian ile hareketlerin

birbirini tutmuyor." dedim." dedi. Hocam tebessüm ederek buyurdu ki: "Senin onda gördüğünü, o da sende gördü. Benim yanımda sizin aranızda fark yoktur."⁶⁸

Şeyh Ömer'in en sadık ve takdir edilen müridlerinden biri olan Muhammed Emin Erbilî, "Şii müslümanlarla yüzlerce hıristiyanın Sünniliği kabul etmesini sağladığı ileri sürülen Irak seyahatlerinde"⁶⁹ onun yanında bulundu. Muhammed Emin Erbilî hocasının huzurunda ve sohbetinde olgunlaşıp yüksek manevi derecelere ulaştıktan sonra, genç yaşında icâzet ve hilâfet alarak tasavvuf yolunda talebe yetiştirmek ve insanlara İslamiyet'in emir ve yasaklarını anlatmakla vazifelendirildi.⁷⁰ Şeyh Ömer kısa bir müddet sonra kendisine irşad izni verdi. Ancak o bu konuda isteksiz davrandı ve uzun yıllar münzevi bir hayat sürmeyi tercih etti.⁷¹

1.3. Hac Yolculuğu ve Hicaz Yılları

Erbilî uzun müddet mürşidinin yanında kalıp birçok makamâtı katetti. İrfanî yolda icazet aldıktan ve uzun müddet münzevi bir hayat yaşadıktan sonra kutsal topraklara gitmek ve mübarek zatların kabirlerini ziyaret etmek amacıyla Şeyh Ömer'in rızasını alarak bir daha anayurduna dönmek üzere Biyara'dan ayrıldı, ardından hacca gitti.⁷² Bu yolculuğu ve ziyaretleri esnasında çeşitli garip hallerle karşılaştı. Yunus (a.s.) kabrini ziyaret ettiği sırada kabirle kendisi arasındaki perde kaldırılınca, Yunus (a.s.) oturduğunu ve peygamberlerin onu gruplar hâlinde ziyaret ettiklerini gördü. Onların selâmlaşmalarını ve konuşmalarını işitti. Orada hazır olan peygamberler, Peygamber Efendimizin (s.a.s) gelmesini bekliyorlardı. Muhammed

⁶⁸ el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 31-32; Kolektif, **a.g.e.**, 1996, s. 301.

⁶⁹ Algar, **a.g.m.**, 2000, s. 564.

⁷⁰ el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 33.

⁷¹ Algar, **a.g.m.**, 2000, s. 564.

⁷² Abdülkerîm Müderris, **a.g.e.**, 1369, s. 409; Algar, **a.g.m.**, 2000, s. 564; Tenik, **a.g.e.**, 2015, s. 168.

Emin Erbilî hazretleri orada bulunanlara dedi ki: "Ben burada hazır bulunanların nurlarını örten büyük ve parlak bir nur görüyorum." Orada bulunanlar; "O buraya teşrif edecek olan yaratılmışların Efendisi'nin nurudur." dediler. Muhammed Emin Erbilî, Yunus (a.s.) kabrini ziyareti esnasında gördüklerini hocasına ve arkadaşlarına anlatınca, arkadaşları ona Peygamber Efendimizin (s.a.s.) meclisini nasıl gördün, diye sordular. O şöyle söyledi: "Diğer peygamberlerin onun önünde, talebelerin, hocasının önünde edep ve hayâları sebebiyle diz çöktükleri gibi olduklarını gördüm."⁷³

Bir müddet sonra hac vazifesi için yola koyulan Erbilî, önce Mekke-i Mükerreme'ye gitti. Orda hac vazîfesini yerine getirdi. Bir sene müddetle orada kalıp âlim ve velilerle görüştü. Onların ilim meclislerinde ve sohbetlerinde bulundu. Diğer zamanlarında ibâdetle ve Allahu Teâlâ'nın ismini zikretmekle meşgul oldu. Mekke'de kaldığı müddet içinde Zemzem'den başka bir şey yiyip içmedi. Acıkınca da susayınca da Zemzem içti.⁷⁴ Mekke'de kaldığı süre Erbilî için bir istiğrak ve vecd dönemi oldu. Daha sonraki yıllarda bu dönemde İbnü'l-Arabi'nin *el-Futuhatu'l-Mekkiyye'de* zikrettiği bazı manevi halleri tecrübe ettiğini söyleyen Erbilî, 1300'de (1883) Mekke'den Medine'ye gitti ve yavaş yavaş manevi sarhoşluğundan uyanmaya başladı.⁷⁵

Hicri 1300 senesinde Medîne-i Münevvere'ye giden –yaklaşık dokuz yıl- Erbilî, Resulullah Efendimizin (s.a.s.) kabr-i şerîfini sık sık ziyaret etti. Feyz ve bereketlerinden istifâde etti. Medine'de bulunduğu sıralarda günleri genellikle

⁷³ el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 33-34; Kolektif, **a.g.e.**, 1996, s. 302; Abdülkerîm Müderris, **a.g.e.**, 1369, s. 410.

⁷⁴ Emin Zeki, **a.g.e.**, 1945, c. I, s. 143; F. De Jong, **a.g.e.**, 1978, s. 142; Tenik, **a.g.e.**, 2015, s. 168.

⁷⁵ Algar, **a.g.m.**, 2000, s. 564.

Mescid-i Nebevî, Uhud ve Cennetu'l- Baki'de geçiyordu. Burada kaldığı süre boyunca birçok veli ve arifle tanışıp bereketlendi.

Orda bulunan Mahmudiyye Medresesine girebilmek için -Medreseye alımda Türkçe bilme zorunluluğu vardı- kısa süre zarfında Türkçe'yi öğrendi. O medresede de pek çok ilim öğrendi. Hem istifade etti hem de başkalarına faydalı oldu. Mescid-i Nebevi'de de ders vermeye başladı.⁷⁶

Medîne-i Münevvere'de kaldığı sırada Mahmûdiyye Medresesine devam etti. Pek çok kimse onun derslerine katıldı. Onun medresedeki derslerine uzaktan yakından o kadar çok kimse geldi ki, medrese dışında Mescid-i Nebevî'de de ders vermeye ve halka vaaz etmeye başladı. Şöhreti her tarafa duyuldu. Burada bulunduğu sırada Türk bir bayanla evlendi, ancak bu evlilikten çocukları olmadı. O, kutsal topraklarda olduğu zamanlarda her sene Mekke-i Mükerreme'ye giderek hac ibadetini yapardı.⁷⁷

1.4.Mısır'a İntikali ve Mısır Yılları

Erbilî, on yıl gibi bir süre Hicaz'da kaldıktan sonra Mısır'a intikal etti. Mısır'da Ezher Üniversitesinde 'Revaku'l- Ekrâd' bölümüne kayıt oldu. Daha sonra Revak'ın idaresine vekil tayin edildi.⁷⁸ Kendi ifadesiyle Mısır'a gitme kararının arkasında, Kahire'de Meşhedü'l- İmami'l-Hüseyin başta olmak üzere bu ülkedeki

⁷⁶ Emin Zeki, **a.g.e.**, 1945, c. I, s. 143; el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 35; Abdülkerîm Müderris, **a.g.e.**, 1369, s. 410.

⁷⁷ el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 35; Hayreddin ez- Zirikî, **el- 'A'lâm, Kamûs-u terâcim-i li eşheri'r- ricâli ve'n- nisâi mine'l- arabi ve'l- musta'rebîn ve'l musteşrikîn**, Daru'l- İlm-i li'l Melâyîn, Beyrut, 1984, c.6, s. 43.

⁷⁸ Emin Zeki, **a.g.e.**, 1945, c. I, s. 144.

Ehl-i Beyt mensuplarına ait yerleri ziyaret etme isteği vardı.⁷⁹ Bu kararı almasında, “Hanefî eğilimli eğitim verilen Mahmudiye Medresesi'nden soğumuş olmasının yanında öğrenimini Şafîî mezhebinin görüşlerinin ağırlıkta olduğu bir kurumda sürdürme isteğinin de rolü olmalıdır.”⁸⁰

Mısır'ın en büyük ilim merkezi olan Câmîatü'l-Ezher'e gidip ilmî çalışmalarına orda devam etti. Hadis, fıkıh ve tefsir dersleri veren âlimlerin ilim meclislerinde bulundu. 19. asrın son yıllarında vefat eden – yaklaşık 1890 yıllarda- Şeyh Muhammed el-Eşmûnî'nin Buhârî derslerine devam etti. Şeyh Mustafa İzzeddîn eş- Şâfiî'yle beraber fikhî çalışmalarda bulundu. Bunların yanı sıra o zamanın ulemasının yanında diğer ilimleri de tekrar edip pekiştirdi.

Erbilî, günlerini şer'î ilimler ve kalbiyle meşgul olup zikrullahı devam etmekle geçirdi. Kimseye Nakşebendî şeyhi olduğunu söylemiyordu. Ancak insanlar zamanla, kısa süre içerisinde, bir lambanın etrafında toplanıyormuşçasına O'nun etrafında toplanıp durumunu öğrendiler. Ancak O, Nakşiliği yaymakta ağır davranıyordu. Bu durum bir müddet böyle devam etti.⁸¹

Bâtınî ilimlerde ilerleyen Muhammed Emin Erbilî, yaptığı bu ilmî çalışmalarla zâhirî ilimlerde de dönemin önemli isimleri arasında yer aldı. Mısır'ın

⁷⁹ Kendisinin, dört mezheb üzerine yazdığı ‘Fethu'l- Mesâlik’ adlı eserindeki şu şiiri bu özlemine dile getirmektedir:

“Işığın suya karışması gibi ehl-i beyt-i Nebî sevdası gönlüme doldu

Vallahi bu sevda gönlümde çokça ağırlaşıp beni hasta düşürdü.” Bkz. Muhammed Emin el- Kürdî el-Erbilî b. Fethullahzade, **Kitab-u fethu'l- mesalik fi izahi'l- menasik**, Matbaatu's- Saadet, Mısır, 2. Baskı, 1329, s. 4; el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 35.

⁸⁰ Algar, **a.g.m.**, 2000, s. 564.

⁸¹ el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 36.

yakınında İmbâbe adı verilen köyde yerleşip ilim ve ibadetle meşgul oldu. Her gün sabah namazını kılmak için Mısır'a gelirdi. Hz. Hüseyin'in (r.a.) meşhedini ziyaret ederdi. Bu köyde bulunduğu sırada çocukları dünyaya geldi. İki oğlu ve birkaç kızı oldu. Oğlu Ahmed hem hafızlık hem de el-Ezher'de eğitim alıyordu. Ancak 1919 yılında Mısır - İngiliz muharebesinde şehit düştü. Küçük oğlu Necmeddin ise Ezher Medresesi'nde birçok âlimin yanında ilim tahsil etmiş, baba ve dedelerinin yolunda insanları irşad ve davetle meşgul oldu. Bir müddet İmbâbe'de kaldıktan sonra Bûlâk'a gidip oraya yerleşti. Ömrünün sonuna kadar burada kaldı.⁸²

Erbilî'nin hadis ve tefsir ilmine ilgisi pek fazlaydı. Bundan dolayıdır ki ömrünün son devrine kadar Ezher'de zamanın allamesi ve Ezher Medresesi hocalarından Şeyhulislâm Selîm el-Büşrâ'nın derslerine devam etti. Ondan Muvatta, İmam Şafii'nin Müsnedi, Beydâvî'nin Tefsiri gibi çok sayıda hadîs ve tefsir kitabını okudu. Şeyhulislam Selim Büşra onun hem zahiri ilimlerde hem de tasavvuf yolunda yüksek bir velî olduğunu söyleyerek kendisi gibi yaşlı birisinin derslerine niye devam ettiğini de söyleyerek kendisinden her zaman dua talep ederdi. Her ne kadar kendisini saklamaya çalışsa da ehl-i irfan kişiler ondaki nitelikleri fark ediyordu. Kısa bir süre sonra Mısır halkı onun zâhirî ilimlerdeki üstünlüğü yanında tasavvuf yolunda yüksek bir velî olduğunu öğrenip etrâfında toplanmaya başladı. Uzaktan yakından gelerek ilim meclisinde ve sohbetlerinde bulundular. Bulak'ta bulunduğu sırada Nakşbendiyye yolunun esaslarını öğretip, İslamiyet'in emir ve yasaklarını

⁸² el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 36; Emin Zeki, **a.g.e.**, 1945, c. I, s. 144.

anlattı. Bulak'taki Sinâniyye Mescidinin imamı hastalanınca, onun yerine vazifesini yürüttü. Beş yıl boyunca irşad faaliyetlerine burada devam etti.⁸³

1.5. İrşad Yılları

Ezher'de okurken tarikatın gereklerini yerine getirmesine rağmen çevresindekilerin bunları başkalarına öğretme ve yayma isteklerine karşı kararlı bir şekilde direnen Muhammed Emin Erbilî, hocalık yaptığı bu dönemde Kahire'nin güney bölgesindeki Kalyubiye'de irşad faaliyetine başladı. Güçlü kişiliği ve etkileyici hitabetiyle etrafında toplumun her kesiminden çok sayıda müntesip toplandı. Müridlerini kendi mesleklerine sahip çıkıp o meslekte başarıya ulaşmaları için teşvik etti.⁸⁴Nakşbendiliğin Mısır'ın farklı bölgelerinde yayılmasında büyük rol oynadı. Zamanla pek çok âlim, talebe, tüccar, çiftçi ve farklı meslek erbabı ona intisab etti.⁸⁵

Başlarda Muhammed Emin Erbilî'nin müntesipleri sadece Kahire ile sınırlıydı. Ancak yeni yüzyılın başlangıcına doğru, yaptığı faaliyetler tarikatının, Kahire'nin kuzeyindeki kırsal alanlara, temelde Kalyubiye vilayeti olmak üzere genişlemesine sebep oldu. Nakşibendî-Halidî tarikatı Mısır'da, Muhammed Emin Erbilî tarafından 19.yy son yıllarında kadar yayılmış ve daha sonra da büyümeye devam etti.⁸⁶

Muhammed Emin Erbilî, kendisini Mısır toplumuna tamamen entegre etmiş ve Mısırlı biriyle evlenmiştir. O aynı zamanda, el-Ezher'de ders veren tanınmış bir

⁸³ el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 36-37; Kolektif, **a.g.e.**, 1996, s. 304; Serkıs, **Mu'cemu'l-matbuâti'l-Arabiyye ve'l-muarrebe**, Kahire, 1928, c. II, s. 1554-1555; Hayreddin ez- Ziriklî, **a.g.e.**, 1984, c.VI, s. 43.

⁸⁴ Algar, **a.g.m.**, 2000, s. 564.

⁸⁵ Emin Zeki, **a.g.e.**, 1945, c. I, s. 143.

⁸⁶ A. J. Arberry, **a.g.e.**, 1950, s. 131.

âlim ve Sinâniyye denilen nispeten önemli bir camide imamlık yapmıştır. Akıcı Arapça'sı, onun Mısır halkına erişmesini sağlamış ve Nakşbendî-Halidîliğin Mısır'da yayılmasını hızlandırmıştır. Bu yüzden halefi olan Nakşî şeyhlerin başarısız olduğu yerde başarılı olabilmıştır.⁸⁷

Erbilî irşad faaliyetlerine başlayınca ilk zamanlarda sadece hakkıyla sadık ve teslim olanları kabul ediyordu. Müridleri hep seçkin kimseler oldu. Fakat aldığı mânevî bir işaret onu geniş halk kitlelerine hakkı ve hakikati anlatmaya sevketti.⁸⁸

“Sinâniyye Mescidinde ders vermekle meşgul iken yüzünde, işlediği günahların zulmeti bulunan bir genç geldi. Ona tasavvuf yolunda talebe olmak istediğini bildirdi. Fakat Muhammed Emin günahkâr hâlini feraseti ile anlayıp, bu yüksek yola hemen giremeyeceğini söyledi. O gence şimdiki günahlarından tövbe etmesini teklif etti. Fakat genç mutlaka tasavvuf yoluna girmekte ısrar etti. Bunun üzerine Muhammed Emin Erbilî gence sert bir lisanla öncelikle günahlarından tövbe etmesi gerektiğini tasavvuf yoluna girmesinin kendisi için tehlikeli olabileceğini anlattı. O gece uykuya vardığı zaman rüyasında hocası Şeyh Ömer Efendiyi gördü. Hocası Irak'tan, onun Bulak'taki evine gelmişti. Hocasını karşılamak için ayağa kalktı. Fakat hocası, kendisine kızgın ve heybetli bir şekilde bakıyordu. Yanında bulunan ve tasavvuf yoluna kabul etmediği genci işaret ederek; "Bu genci yolumuza girmekten niçin alıkoyuyorsun? Sana bu yola girmek isteyen kim gelirse, onu kabul et" buyurdu. Erbilî bu işaret üzerine daha çok kimseye tasavvuf yolunu anlatmaya ve bu yola girmek isteyenleri kabul etmeye başladı. Bundan sonra onun üstünlüğünü ve

⁸⁷ A. J. Arberry, **a.g.e.**, 1950, s. 132.

⁸⁸el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 36-37; Serkis, **a.g.e.**, 1928, c. II, s. 1554-1555; Hayreddin ez- Ziriklî, **a.g.e.**, 1984, c.VI, s. 43.

faziletini işiten herkes sohbetlerine koştı. O, insanları Allah Teâlâ'nın rızasına kavuşturan yola teşvik etti. Gece gündüz demeden bu vazifeye devam etti. Bu maksatla birçok memleketi dolaştı. Binlerce kimse onun sohbetleri bereketiyle Allah Teâlâ'nın beğendiği yola kavuştu. Bu sırada birçok sıkıntılarla karşılaştı. Onun bu hizmetine mâni olmak isteyenler çıktı. Ancak o, doğru bildiği bu vazifeden yılmadı.”⁸⁹

Muhammed Emin Erbilî, Bulak'ta bulunduğu müddet içinde, gündüzleri ders veriyor, insanlara İslamiyet'in emir ve yasaklarını anlatıyor, geceleri de talebeleriyle birlikte Allah Teâlâ'nın ismini zikrediyor, Nakşbendiyye yolunun esaslarını anlatıyor, Hatm-i Hâcegân yaptırıyor ve talebelerinin Kur'ân-ı Kerîm okurken hatalarını düzeltiyordu. Kıraat ve tecvit ilmine dair bir eserde yazdı ancak basılmadı. Dersleri ve sohbetleri sırasında, her Müslümanın günlük hayatta karşılaşacağı fikhî meseleleri izah ediyor, âlim ve velîlerin hallerinden ve kerâmetlerinden bahsediyordu. Kur'ân ehline çok hürmet eden ve ikrâmlarda bulunan Erbilî Sinâniyye Mescidinde Kur'ân-ı Kerîm okuyucularını topluyor, onların kırâatlerini dinliyordu. Kur'ân-ı Kerîm okuma ve dinleme bittikten sonra orada bulunanlara yemekler, tatlılar ve meyveler ikram ediyordu.⁹⁰

Mısır'ın çeşitli beldelerinden gelen insanlar Erbilî'nin sohbetlerine devam edip feyzlerinden istifade ediyorlardı. Onlara şefkatli bir baba gibi davranan Erbilî, insanların hususi meselelerine kadar eğiliyor, onların ihtiyaçlarını gideriyordu. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnet-i seniyyesine titizlikle sarılıyor, bid'atlerden ve bid'at

⁸⁹ el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 39.

⁹⁰ Serkis, **a.g.e.**, 1928, c. II, s. 1554-1555; Hayreddin ez- Ziriklî, **a.g.e.**, 1984, c. VI, s. 43; Emin Zeki, **a.g.e.**, 1945, c. I, s. 144-145.; el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 40-41;

ehlinden şiddetle kaçınıyordu. Talebelerinin ve sevenlerinin ilim ve zikir meclisinden bir an bile ayrılmamalarını istiyordu. Onlara; "derslerinizi iyi müzâkere ediniz. Kalbinizin temizlenmesi ve öğrendiğiniz ilimden istifâde etmeniz için Allahu Teâlâ'nın ismini çok anınız." buyuruyordu.⁹¹

Muhammed Emin Erbilî 1904 (h.1322) senesinde Hicaz'a gitti.Hac ibâdetini yerine getirdi ve Medîne-i münevvereye giderek Peygamber Efendimizin (s.a.s.) kabr-i şerîfini ziyâret etti. Halifesi Selâme el- Azâmî Erbilî'nin başından şöyle bir olayın geçtiğini anlatır:“Orada bulunduğu sırada Mekke'deki zâlim bir vâliden ve Mısır'da bulunan bid'at ehli, Ehl-i sünnet müslümanlarıyla alay eden, mezhepleri kabûl etmeyen, tasavvufu ve tasavvuf ehlini küçük gören, sâlihlerin ve evliyanın kabirlerini ziyareti inkâr eden bir âlimden bahsettiler. Bu kişilerin hâlini duyan Erbilî din gayretiyle üzüldü. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kabr-i şerîfini ziyaret etti. Bu ziyaret esnasında Allah'ı Teâlâ'dan Mekke ve Mısır halkına yardım etmesini diledi. Bu iki kimsenin durumunu Resûlullah'a (s.a.s.) ağlayarak arz etti. Bir gece boyunca Mescid-i Nebevî'de oturup duâ ve niyazda bulundu. Resûlullah efendimizin (s.a.s.) feyz ve nurlarına kavuştuktan sonra kendini Mısır'da gördü. Büyük bir akrebin başı Ezher Medresesinin kible tarafında, kuyruğu ise Ezher Medresesinin Müzeyyineyn kapısının dışındaydı. İnsanlar korku ve dehşet içinde kıvranıyorlardı. Muhammed Emin Erbilî hazretleri elindeki asa ile o akrebe vuruyordu. Nihâyet o akrebin öldüğü veya ölmek üzere olduğu kanaatine varıldı. Muhammed Emin Erbilî, insanlara; "Onun üzerine ayaklarınızla basınız ve ondan korkmayınız." buyurdu. Erbilî, hal olarak bir anda kendini Mekke-i Mükerreme'de buldu. Mısır'da öldürülen akreb

⁹¹ el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 41;Kolektif, **a.g.e.**, 1996, s. 306; Serkıs, **a.g.e.**, 1928, c. II, s. 1554-1555; Hayreddin ez- Ziriklî, **a.g.e.**, 1984, c.VI, s. 43

büyükliğinde bir yılan gördü. O yılanı da asasıyla vurarak öldürdü. Sonra kendisine geldiğinde, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) huzurunda olduğunu anladı. Bu hâlini talebelerinden birine anlatınca, talebesi; "Bu hâli nasıl yorumluyorsun?" diye sordu. Erbilî; "o iki kimsenin hâlidir. Her ikisi de yakında helâk olacaklardır." buyurdu. Kısa bir zaman sonra zalim valinin ve bid'at sâhibi olan âlimin öldüğü haberi duyuldu."⁹²

Muhammed Emin Erbilî hazretleri 1906 (h.1324) senesinde Mısır'a döndü. "İnsanlara İslâmiyet'in emir ve yasaklarını anlatmak için çeşitli beldelelere gitti. Pek çok sıkıntılara katlandı.Öte yandan tasavvufun her çeşidine sert bir şekilde karşı çıkan Selefiler'in düşmanlığına maruz kaldı. Fakat onun hizmetlerine mâni olamadılar. Yaşlı olmasına rağmen güçlülere sabretti. Gece gündüz demeden irşat faaliyetlerini sürdürdü."⁹³

1.6. Vefatı

Senelerce Sinâniyye Mescidinde imamlık yapıp, talebe yetiştirmekle meşgul olduktan sonra, Mescid-i İmrânî'de de vazife yaptı. Ömrünün sonlarında talebeleri ve ailesi için bir dergâh inşa ettirdi. Muhammed Emin Erbilî, bu dergâhın inşasında bizzat çalıştı. Bir an evvel bitirmek için gayret etti. Binanın yapımı bittikten sonra talebelerinden birini çağırdı ve "gel sana yeni kardeşlerimizin yerini göstereyim." dedi. Talebesiyle birlikte oda oda gezdiler. Tavana çıktıkları zaman; "İnsanlar kendim için bir köşk yaptığımı söylüyorlar. Vallahi kalbimde en ufak bir meşguliyeti yoktur. Dünyaya karşı sevgim yoktur. Lâkin buranın süratle yapılması için beni bir

⁹² el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 64-65.

⁹³ el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 65; Algar, **a.g.m.**, 2000, s. 564.

kuvvet zorladı. Bunda da bir hikmet vardır." buyurdu. Bu olayın üzerinden az bir zaman sonra vefat etti.⁹⁴

Selâme el- Azâmî şeyhinin vefatını şöyle anlatır: "Son günlerinde onun yüzünde her zamankinden daha çok nur parlıyordu. 1914 (h.1332) senesi Rebûlevvel ayının ikinci Perşembe günü humma hastalığına tutuldu. Akşam ve yatsı namazlarını evinde kıldı. Mescide gidemedi. Ders vermek ve Hatm-i Hâcegân yapmak üzere talebelerinden birini vazifelendirdi. Bu gecede Allah'ı Teâlâ'ya olan aşkı ve Peygamber efendimizden (s.a.s.) îtibâren Nakşibendiyye yolu büyüklerine karşı muhabbeti iyice fazlalaştı. Onların ruhaniyetleriyle konuşmaya başladı. Onlara olan sevgi ve kavuşma arzusunu bildirdi. Bu hâli bir gece boyunca devam etti. Yanına ziyaret için gelenlere; "Hocanızın hâline bakıp ibret alınız. Onun öldüğü gibi siz de öleceksiniz. Allah'ı Teâlâ'nın ismini çok anın." buyurdu. Halifesi Muhammed Yûsuf es-Sakâ'yı yerine ders vermekle vazifelendirdi. Son saatlerinde bile kendisini ziyarete gelen talebelerinin yanına gelmesine mâni olunmamasını istedi. Her birisi tek tek girip elini öptüler, helalleştiler ve duasını aldılar. Cumartesi günü hastalığı iyice şiddetlendi ve "bugün benim son günümdür" buyurdu. İkinci vaktinden sonra tam bir sakinlik ve sessizlik hâli oldu. Pazar gecesini ilaçlarını vermek üzere yanına gelen bir talebesine gülümseyerek buyurdu ki: "Rahat olunuz." Talebesi dedi ki: "Biz, Peygamber Efendimizin (s.a.s.) sünnetiyle tedavi olmakla emrolunduk." diyerek ilacını verdi. O gece sabaha karşı sekerât-ı mevt hâli başladı. Yüzünden şimşek gibi nurlar yayıldı. Sonra Kelime-i şehadet getirerek vefat etti. Pazar günü, vefatını duyan talebeleri ve sevenleri uzaktan yakından geldiler. Teçhiz ve kefenlemesi öğleden sonra yapılabildi. Ezher Câmii'nde kılınan cenaze namazına pek

⁹⁴el-Erbilî, a.g.e., 1991, s. 66.

çok kimse katıldı.”⁹⁵ Karafe Kabristanında Celâleddîn Mahallî ve Tâcüddîn es-Sübki'nin kabirleri yakınında defnedildi. Mısır hükümeti vefatından sonra bu mezarlığı ona nisbeten ‘Sahra-yı Şeyhi’l- Kebîr’ diye isimlendirmişlerdir. Kabrinin üzerine bir türbe yapıldı. Kabri, sevenleri tarafından ziyaret edilmektedir.⁹⁶

1.7.Bazı Kerametleri

Muhammed Emin Erbilî daha hayattayken pek çok kerameti görülmüştür. Onun, *Tenviru'l- Kulûb* adlı eserini el- Ezher'in müderrislerinden Selame el- Azâmî tarafından biyografik bir metinle yeniden düzenlenmiş olup mürşidiyle ilgili kayda değer birçok kerameti bu eserde zikretmektedir. Ancak O bu hallerin ve kerametlerin kendisinden olmadığını, büyüklerin bereketiyle ve talebelerinin himmetiyle olduğunu⁹⁷ söylerdi. Eserde geçen bazı kerametleri şunlardır:

Erbilî, “fakir-zengin herkesin dâvetini kabul edip davete icabet ederdi. Onu sevenlerden fakir bir kimse, çocuğunu sünnet ettirecekti. Fakat sünnete dâvet edeceği kimselere ikram edeceği bir şey yoktu. Erbilî’yi de çocuğunun sünnet merasimine davet etti. Erbilî ona; ‘misafirlere ikram edecek neyin var?’ diye sordu. O kimse bir koyunu ile bir miktar buğday unu olduğunu söyledi. O; ‘Allah Teâlâ bu ikramını bereketli eder inşallah. Başka bir şey hazırlamak için kendini zorlama. Misafirlerin oturabilecekleri geniş bir çadır hazırla. Ben gelinceye kadar hazırladığın şeylerden kimseye bir şey ikram etme.’ dedi. O kimse gidip Erbilî’nin söylediği gibi geniş bir çadır ve ikram edilecek şeyleri hazırladı. Davetliler gelip oturdular. Bu sırada Erbilî’nin oraya geldiğini işiten talebeleri ve sevenleri de geldiler. Dört yüz kişiden fazla bir kalabalık meydana geldi. Erbilî, hazırlanan yiyeceklere bereketle dua

⁹⁵ el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 66; Kolektif, **a.g.e.**, 1996, s. 310; Serkis, **a.g.e.**, 1928, c. II, s. 1554-1555.

⁹⁶ Emin Zeki, **a.g.e.**, 1945, c. I, s. 144.

⁹⁷ el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 66; Algar, **a.g.m.**, 2000, s. 564.

buyurdu. Onun duası bereketiyle hazırlanan az bir miktar yemekle oradakilerin hepsi doyuncaya kadar yediler. Fakat yemekler hiç yenilmemiş gibi ortada duruyordu.”⁹⁸

Muhammed Emin Erbilî, “İslâm memleketlerinin kâfirlerin eline düşmemesi için çok dua ederdi. Mısır’da bulunduğu sırada sevdiklerinden birini ziyarete gitti. Fakat bu sırada üzüntülüydü. Ziyaretine gittiği kimse üzüntüsünün sebebini sordu. Muhammed Emin Efendi: ‘Edirne'nin küffâr eline düştüğü haberi sana ulaşmadı mı?’ dedi. O kimse dedi ki: ‘Efendim ne yapalım elimizden ne gelir?’ Muhammed Emin Efendi; ‘Allah Teâlâ’ya dua edelim ve bu musibetin İslâm memleketinden uzaklaşması için yalvaralım.’ buyurdu. İkinci vaktinden sonra talebelerinin toplanmasını emretti. Allah Teâlâ’nın ism-i şerifini çokça andıktan sonra hep birlikte hatme-i Hâcegan’a oturdular. Ondan sonra bu musibetin kalkması için dua ettiler. Erbilî uzun müddet murakebe halinde kaldı ve sonrasında; ‘Allah Teâlâ burada bulunanların duasını kabul buyurdu. Kısa bir süre sonra Edirne şehrini müslümanlara tekrar ihsan edecek.’ dedi. Söylediği gibi oldu. Bir müddet sonra Edirne'nin kurtulduğu haberi duyuldu.”⁹⁹

“Mısır'da Ezher Medresesinde Muhammed Râzî isminde âlim bir zât vardı. Fakat tasavvuf yoluyla ilgisi yoktu. Bir gün Muhammed Emin Erbilî hazretleriyle oturup sohbet ederlerken, Erbilî'ye; ‘bu zamanda mürşid-i kâmil yoktur. Kendisinin mürşid-i kâmil olduğunu söyleyenler ise bu zamanın deccalarıdır. Eğer sen kendinin mürşid-i kâmil olduğunu söyleyecek olursan, sen sâlih bir kimsesin. Mürşid-i kâmil olmaktan çok uzaksın.’ dedi. Erbilî: ‘Allah Teâlâ her zaman yeryüzünde mürşid-i kâmiller bulundurur. Allah Teâlâ’dan sana zamanın mürşid-i kâmilini göstermesini diliyorum.’ dedi. Sohbetten sonra ayrıldılar. Muhammed Râzî ismindeki o kimse

⁹⁸e1-Erbilî, a.g.e., 1991, s. 53.

⁹⁹e1-Erbilî, a.g.e., 1991, s. 42.

rüyasında yüksek ve nurlu kürsüler üzerinde oturan veliler gördü. O zatların yüzleri ayın on dördü gibi parlıyordu. Onlara imrenerek kendi kendine dedi ki: ‘Bunlar mürşid-i kâmil olan zatlardır herhâlde.’ Utanarak birisine yaklaştı ve ‘Bu zamanın mürşid-i kâmilini biliyor musun?’ diye sordu. O zât da; ‘Bu zamanın mürşid-i kâmil, şu senin yanında oturan arkadaşındır’ diyerek Erbilî’yi işaret etti. Muhammed Râzî o zatın işaret ettiği kimsenin yanına gidince Muhammed Emin Erbilî’yi gördü. Muhammed Emin Efendiye; ‘Sen mürşid-i kâmil olan kimselerdensin de kendini niçin gizliyorsun. Beni de meclisine al.’ dedi. Erbilî; ‘Şimdi meşgulüm. Sana hakikati daha sonra anlatacağım’ dedi. Muhammed Râzî uykudan uyandı. Rüyada gördüklerini düşündü. Ama rüyasını unuttu. Üç gün sonra, Ezher Medresesinin revaklarında oturan Erbilî’yi görüp onun yanına yaklaştı. Fakat Muhammed Emin Erbilî ona yumuşaklıkla; ‘Ya Şeyh sabret. Sana olanları anlatacağım’ dedi. Bu söz karşısında şaşkına dönen Muhammed Râzî kendi kendine; ‘Ben rüyada gördüklerimi kimseye anlatmadım’ dedi. O kimse, Muhammed Emin Efendiye; ‘Ben rüyamda şöyle şöyle gördüm, fakat onu sana anlatmadım. Senin, bu zamanın mürşid-i kâmil olduğunu anladım. Beni de zikir meclisine kabul et’ dedi. Muhammed Emin Erbilî hazretleri onu Bulak’taki meclisine kabul etti. Muhammed Râzî ismindeki o zât da tasavvuf yoluna girip ilerledi.”¹⁰⁰

“Muhammed Emin Erbilî başkalarından gelen sıkıntı ve eziyetlere sabreder, talebelerine de sabretmelerini emrederdi. Tasavvufu ve Nakşibendiyye yolunun üstünlüğünü inkâr eden bir kimse vardı. O’nun talebelerinden birine gelerek hocasının Tenvîrül-kulûb adlı kitabından bir adet istedi. Talebe o kimsenin böyle bir istekte bulunmasına sevindi. O kimsenin eski yaptıklarından vaz geçip ıslah

¹⁰⁰el-Erbilî, a.g.e., 1991, s. 47-48.

olduğunu zannetti. Talebe merak edip o kimseye kitabı niçin istediğini sordu. O kimse o kitabın yapraklarıyla istincâ edeceğini yâni tahâretleneceğini söyledi. Talebe üzülerek ve kızarak; ‘bu kitabı yazan kimseye hürmet etmiyorsan, içindeki Kur’an-ı Kerim ve hadîs-i şeriflerden bildirilenlere de mi hürmet etmiyorsun?’ dedi. O kimse alaylı bir tavırla güldü. Bu hareket karşısında talebe iyice kızdı. Fakat hocasının emrine uyduğu için sabrederek herhangi bir karşılıkta bulunmadı. Olanları gelip hocasına anlattı. Erbilî; ‘Sabret. Allah Teâlâ gayret sâhibidir. Sen bu sabrının karşılığını bulacaksın’ dedi. Aradan fazla zaman geçmeden talebeye hakaret dolu sözler sarfeden kimsenin şiddetli bir hastalığa tutulduğu haberi duyuldu. Bütün tedavilere rağmen o kimsenin hâlinde bir iyileşme olmadı. O kimsenin günlerdir uyku uyuyamadığı ve feryat figan etmesi sebebiyle kimsenin yanına yaklaşamadığı haberi yayıldı. Sonunda yakınları kendisine hakaret edilen talebeye gelip hallerini bildirdiler. O talebe; ‘ariflerin okları zehirlidir. O oklardan birisi kime isabet ederse o kimse helâk olur. Lâkin ben o kimsenin bu rahatsızlığının hafiflemesini istiyorum. Bu akşam durumu hocama bildireceğim’ dedi. O talebe ve yanında bulunan arkadaşları hocalarının evine gittiler. O sırada hastanın yakınları da hastayı oraya getirdiler. Erbilî’nin önüne koydular. O kimse kurumuş, sanki etsiz bir heykel gibi olmuştu. Hâlbuki hasta olmadan önce kuvvetli ve boyu posu yerindeydi. O kimse Muhammed Emin Erbilî’yi görünce acı acı ağladı. Hastanın yanında bulunanlar onun hâlini Muhammed Emin Erbilî’ye anlattılar. Muhammed Emin Erbilî o kimseye nasîhat etti ve yaptıklarına tövbe etmesini istedi. İstiğfar okuduktan sonra; ‘Allah Teâlâ’ya tövbe ettim ve söylediklerime pişman oldum’ de, buyurdu. Hasta denilenleri yaptı. Erbilî, Fâtîha ve Nâs sûrelerini okuyup, Peygamber Efendimizin (s.a.s.), Silsile-i aliyyenin ruhlarına hediye edip onları hediye etti ve bu hastanın

hidayete kavuşması ve son nefeste imanla gitmesi için dua etti. Hastayı sâhipleri olarak evine götürdüler. Hasta ve yanındakiler dışarı çıkınca, Muhammed Emin "Elhamdülillah. O kimse Allah Teâlâ'ya sadık bir şekilde tövbe etti. Onun son nefeste imanla gideceğini ümit ediyorum." dedi. O kimse evine gittikten sonra günlerce rahat bir şekilde uyudu. Hâlbuki aylardır hastalığı sebebiyle uyuyamıyordu. Nihayet bu halde kısa bir süre sonra ruhunu teslim etti."¹⁰¹

2. ŞAHSİYETİ

Muhammed Emin Erbilî, 20. yüzyıl Tasavvuf tarihinin en parlak simalarından birisidir. Erbilî de daha çocukluğunda başlayan ilim ve irfan aşkı, hayatı boyunca devam edegelmiştir. Onun şahsiyetini teşkil eden önemli unsurlardan biri olan bu duygu onu, doğduğu Erbil'in dışına taşımış ve yıllarca süren ilmî yolculuklara sevketmiştir.

Erbilî, hem doğduğu yer olan Erbil'deki ulemadan faydalanmış hem Hicaz'da ilmîni geliştirmiş hem de Camiatu'l-Ezher gibi döneminin en yüksek eğitimini veren bir yerde zahiri İslâm ilimlerini iyice pekiştirmiştir. Böylece insan şahsiyetinin önemli bir yönünü oluşturan eğitimini de ihmal etmemiştir. Aynı şekilde ilmîni geliştirdiği bu yerlerde müderrislikte yapmıştır. Onun bu eğitimi daha sonraki hayatına da yansımış, eserlerinin çoğunu Arap dilinde yazma kudretini göstermiştir. İmam Gazalî'nin bazı eserlerini Farsça'dan tercüme etmesi de onun Farsça'yı da bildiğini göstermektedir. Hicazdayken Mahmudiye Medresesi'ne giriş için gerekli olan Türkçe'yi de kısa süre zarfında öğrenmiştir.

Erbilî, sadece kendisini bu şekilde eğitmekle kalmamış, çevresindeki pek çok ulemâ başta olmak üzere çevresindeki insanlara irfanî bilgiyi öğretmiş, onların

¹⁰¹el-Erbilî, a.g.e., 1991, s. 57-58.

eğitimine de katkıda bulunmuştur. Yüzlerce ilim talebesi yanında tasavvufî eğitim verdiği birçok müridi olmuştur.

Dünyaya, dünya ehline ve insanların kendisine itibar göstermelerine değer vermeyen Muhammed Emin Erbilî; "Biz kimseden bir şey istemeyiz. Gelen hediye de reddetmeyiz. Fakat onları alıp yanımızda da alıkoymayız, ihtiyaç sâhiplerine dağıtırız"¹⁰² buyururdu. Sözleri hareketlerine uygundu. En zor ve sıkışık zamanlarında bile manevi vazifelerini, virdlerini ve Allah'ı Teâlâ'yı anmayı terketmezdi.

İnsanlara karşı tevâzû ve yumuşaklıkla muâmele ederdi. Allah'ı Teâlâ onun zahirini görünen güzelliklerle süslediği gibi kalbini ve hallerini de manevi güzelliklerle süslemişti. Sohbetleri pek tatlı ve tesirliydi. Bir defasında bazı kimseler tavla oynuyorlardı. Onlara yaklaşıp; "Kumar mı oynuyorsunuz?" buyurup yanlarından ayrıldı. Tavla oynayan kimseler oyunu bıraktılar bir daha oynamadılar.¹⁰³

Erbilî başkalarından gelen sıkıntı ve eziyetlere sabreder, talebelerine de sabretmelerini emrederdi. Âlimlerden ve halktan pek çok talebesi ve seveni vardı. İnsanlara sohbetlerinde ve ilim meclislerinde İslâmiyetin emir ve yasaklarını anlattığı gibi, birçok kitaplar ve risâleler de yazmakla meşgûl oldu. Onun kitaplarından bir kısmı basılmadı. Tenvîrül-kulûb adlı eseri daha sağlığında iken meşhûr oldu. Ezher Medresesi hocaları ve diğer âlimler bu kitaba özel önem verdiler. Ezher hocalarından

¹⁰² el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 42.

¹⁰³ el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 42.

Şeyh Muhammed eş-Şâfiî, bu kitap hakkında; "İhlâs bu kitabın müellifinin sözlerinde açıkça görülmektedir" derdi.¹⁰⁴

Fakir zengin herkesi ziyarete giden Muhammed Emin Erbilî, yemek hususunda ısrar edenlere; "Tasavvuf yolcusunun yemeği ilim öğrenmek, Allah'u Teâlâ'nın ismini zikre devam etmektir. O kimsenin düşüncesinin yemek, içmek olması ona yakışmaz." buyurdu.

Gittiği yerlerde anlattıklarından istifâde edip hayırlı işlere yönelenler olmadığı zaman, oradan süratle uzaklaşırdı. "Burada kalmak ömrü boşa geçirmek, zâyî etmektir" buyururdu. Bir yerde kalırsa, ya vâ'zu nasîhat eder ya zikir yaptırır veya eser yazmakla meşgul olurdu.¹⁰⁵

İnsanları ve talebelerini boş söz konuşmaktan sakındırırdı. "Boş söz konuşan ve boş şeylerle meşgul olan kimsenin tasavvuf yoluna girmesi lâıyk değildir. Hele bu yola girmişse, boş şeylerle meşgul olması hiç lâıyk değildir. Çok konuşmak kalbi öldürür ve zikrin kalbe yerleşmesine mâni olur." buyurdu.

Kalbini Allah Teâlâ'nın zikrinden başkasıyla meşgul etmediği gibi, meşgul edenlere; "kalp ev gibidir. Allah Teâlâ'dan başkasıyla meşgul etmek, tozlu bir yolun tozlarını üzerine toplamak gibidir. Ev süpürülmediği zaman tozlar yığılır ve temizliği zor olur. Kalbini başka şeyle meşgul eden ve günlük virdi olmayan veya olup da terk eden talebe, gaflet pislikleriyle kalbini kirletmiş olur. Emirleri yapmak ve tasavvuf yolunda yürümek onun için zorlaşır." buyururdu.¹⁰⁶

¹⁰⁴ el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 16.

¹⁰⁵ el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 43.

¹⁰⁶ el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 41-44.

3. ESERLERİ

Büyük bir gayret ve azim sahibi olan Erbilî'nin bütün hayatı ilim ve irfanla geçmiştir. Mısır'da Ezher Medresinde 'Revaku'l- Ekrâd' idaresine vekil tayin edildiği zaman eserlerinin büyük bir kısmını burada yazmıştır.¹⁰⁷ Tasavvuf başta olmak üzere İslamî ilimlerin birçok alanında eserler telif etmiştir. Yirmi civarında eser yazmıştır. Ancak bunların bir kısmı basılmamıştır. Elimizde on iki eseri mevcuttur.¹⁰⁸ Bunlardan birisi Farsça'dan tercüme edilmiştir. Özellikle *Tenviru'l kulûb* başta olmak üzere eserleri, tasavvuf kültürüne önemli katkıda bulunmuştur.

3.1. el-İcabetu'r- Rabbaniyye¹⁰⁹

Erbilî bu eserde, Nakşbendiyye tarikatının kurucusu olan Şah-ı Nakşbend Muhammed Bahauddin'in müridleri için yazdığı Nakşibendî vird-i celilini ele almaktadır. Müellif bu virdin kendi müridleri tarafından sabah ve akşam okunması ve gerekli faydaya nail olmaları için müridleriyle dostlarının ısrar ve hatırı üzere bu eseri tahkik edip harekelendirir. Kendisi kitabın dibacesinde bu maksadını açıklamaktadır.¹¹⁰

Eser müellifin vefatından sonra 1388 yılında müellifin halifesi ve oğlu Necmeddin el- Erbilî tarafından bastırılmış olup eserde basım yeri yazılmamıştır.

Erbilî, eserin giriş kısmında kısa bir açıklama yapar. Daha sonra duanın fazileti, duanın adab ve şartları ve bu vird-i celilin fayda ve özellikleri olmak üzere

¹⁰⁷ Emin Zeki, **a.g.e.**, 1945, c. I, s. 144.

¹⁰⁸ Bkz. Serkis, **a.g.e.**, 1928, c. II, s. 1554-1555; Hayreddin ez- Zirikî, **a.g.e.**, 1984, c. VI, s. 43; Emin Zeki, **a.g.e.**, 1945, c. I, s. 144-145; el-Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 8.

¹⁰⁹ Muhammed Emin el- Kürdî el- Erbilî b. Fethullahzade, **el- İcabetu'r- Rabbaniyye**, bsy, 1388.

¹¹⁰ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1388, s. 2.

üç konuya değinir.¹¹¹ Bu konuları açıkladıktan sonra bu vird-i celili ele almaktadır. Kitabın ana kısmında yer alan bu vird-i celili harekelendirerek gerekli yerlerde dipnotlarla açıklamada bulunur. Genellikle her sayfada meramı açık olmayan cümleleri, anlamı garip olan kelimeleri ve gerekli olan izahâtı yapmaktadır. Bu izahâtı yaparken müellif tasavvufî bir dil kullanır ancak yaptığı yorumlar herkesin anlayabileceği seviyededir. Bu şekilde bu vird-i celîli tahkîk ve tetkik ettikten sonra kitabı bitirir.¹¹²

Müellifin halifesi ve oğlu Necmeddin el- Erbilî, kitabın sonuna babasının ‘Zikir ve Hatme-i Hâcegan’ konularındaki¹¹³ görüşlerini aktarmıştır.¹¹⁴ Aynı şekilde Necmeddin el- Erbilî eserin sonuna, babasının diğer halifeleri olan Yusuf es- Saka ve Selametu’l- Azamî’nin yazdıkları, her biri birkaç sayfa olan manzum eserlerini de aktarmaktadır. Bu manzum eserlerde her iki müellif kendi şeyleri olan Muhammed Emin el- Erbilî’ye kadar olan Nakşî silsilesini zikretmektedirler.¹¹⁵

3.2. Hidayetu'l hayriyye fi tarikat-i Nakşbendiyye¹¹⁶

Muhammed Emin Erbilî’nin ilk eserlerinden olan *Hidayetu’l-hayriyye* müellifin Mısır’a gelişi sonrası bölgede Nakşbendiliğin az bilinmesinden ötürü yazdığı bir eserdir. Nakşbendî tarikatına mensup bir sūfinin ahlâkının nasıl olması gerektiğini, günlük evrâd ve ezkârını ihtiva eden bir risaledir. Bir kitaptan ziyade bir

¹¹¹ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1388, s. 2-5.

¹¹² Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1388, s. 5-21.

¹¹³ Bu konular çalışmamın ikinci bölümünde aktarılacaktır.

¹¹⁴ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1388, s. 29-36.

¹¹⁵ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1388, s. 21- 28.

¹¹⁶ Muhammed Emin el- Kürdî el- Erbilî b. Fethullahzâde, **el- Hidayetu'l-hayriyye fi tarikat-i Nakşbendiyye**, Matbaatu’l Hebaniyye, Mısır, 1316.

risale şeklinde yazılmıştır. Eserde ayrıca zikir, hatm-i Hâcegan, mürîdin nefsiyle, ihvanla ve mürşidi ile ilişkisi gibi konular da işlenmiştir.¹¹⁷ Çalışmanın ikinci bölümünde eserin içerdiği konular ayrıntılı bir biçimde anlatılacaktır.

3.3.Saâdetu'l- mubtedîn fi ilmi'd- dîn¹¹⁸

Bu eser, Muhammed Emin el- Kürdî el- Erbilî'nin Akaid, Fıkıh ve Tasavvuf alanında, Şafii mezhebine göre çocuklar için yazdığı bir risaledir. Kendisinin ifadesiyle yeni ilme başlayan Müslüman çocuklarına ithafen yazmıştır. Müellif bu eseri ilme yeni başlayan çocuklara yazdığı için kullandığı dil de gayet yalın ve anlaşılırdır. Tasavvufî konuları veciz bir şekilde aktarmıştır.

Yaklaşık elli sayfadan oluşan bu eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci kısım Akaid ilmini kapsamakta olup bir Müslüman için imanın gereklerini ihtiva etmektedir. İmanın şartlarını tek tek alıp izah etmektedir. Bunun yanında akaid ilminde temel alınan bazı ıstılahları, ef'ali mükellifni, berzah âlemini, şefaât, kabir azabı vb. itikadî konuları bu bölümde işlemektedir.¹¹⁹

İkinci bölüm ise bir Müslümanın bilmesi gereken temel fikhî konuları içerir. Bu bölüm; temizlik, namaz, zekât, oruç, hac ve umre bölümleri olmak üzere beş kısma ayrılıp her bir bölüm bir başlıkla isimlendirilmiştir. Temizlik bölümünde istinca, abdest, gusül, teyemmüm, hayız ve nifas gibi temizlik konularını ihtiva etmektedir. Namaz bölümünün giriş kısmında namazın şartları, rükünleri, keyfiyeti vs. konular ele alınmıştır. Girişten sonra başlıklar halinde sehiv secdesi, cemaatle namaz, Cuma namazı, bayram namazları, yağmur ve cenaze namazları vb. namaz

¹¹⁷ Erbilî, **a.g.e.**, 1316, s. 2- 17.

¹¹⁸ Muhammed Emin el- Kürdî el-Erbilî b. Fethullahzade, **Saadetu'l- mubtedîn fi ilmi'd- dîn**, Matbaatu's- Saadet, 1. Baskı, Mısır, 1330.

¹¹⁹ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1330, s. 2-11.

çeşitleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Zekât bölümünde zekâtla ilgili malumat konu konu anlatılmıştır. Oruç bölümünde orucun fikhî boyutu ele alınıp orucu bozan şeyler üzerinde durulmuş ve son kısmında da 'itikâf' konusu anlatılmıştır. Son kısım olan hac ve umre kısmında ise hac ve umrenin şart ve erkânı anlatılmış olup bölümün sonunda Hz. Peygamber'in (s.a.s) kabri şeriflerinin ziyaret adabını anlatmaktadır.¹²⁰

Erbilî, üçüncü bölümde ise tasavvufu sağlam bir itikad ve şeriata bağlılık kaydıyla 'Cenab-ı Allah'la (c.c.) devamlı huzur halinde olmak' şeklinde tanımlayarak Tasavvuf ilmini kısaca anlattıktan sonra tasavvufun temel prensipleri olan sohbet, zikir, murakabe, müridin kendi nefsi, şeyhi ve ihvanı ile münasebeti, Hatme-i Hâcegan ve Hatme-i İmam Rabbanî gibi konuları tek tek izah eder.¹²¹ Bu bölümde yer alan bu temel prensiplerden bazılarını çalışmamızın ikinci bölümünde müellifin tasavvufî görüşlerini naklederken aktarmaya çalışacağız.

3.4. Divânu nasihati'l- beriyye fi hudebi'l-minberiyye¹²²

Bu eser, Muhammed Emin Erbilî'nin irşad ehli için yazdığı bir hutbe ve vaaz kitabıdır. Kitabın muhtevası hutbe, vaaz ve bir imam-hatip için lazım olan dualardır. Hutbeler, hicri aylar baz alınarak her bir aya beş hutbe düşecek, bir yılı kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Hutbeler, Muharrem ayının ilk cumasıyla başlar, Zilhiccenin son haftasıyla bitirilir. Hutbeler bittikten sonra, cenaze duası, yağmur duası, güneş ve ay tutulması duaları, genel dualar gibi bir irşad ehli (imam) için lazım olan dualardan bazılarını zikreder. İki yüz sayfadan müteşekkil olan bu eser adından da anlaşılacağı üzere nasihat ve irşad kitabıdır.

¹²⁰ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1330, s. 11-39.

¹²¹ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1330, s. 39-48.

¹²² Muhammed Emin el- Kürdî, el- Erbilî b. Fethullahzade, **Divân-u nasihati'l beriyye fi hudebi'l-minberiyye**, Matbaatu's- Saadet, Mısır, 1. Baskı, 1330.

Kendisi kitabın telif amacını eserin dibacesinde şöyle açıklar: “ Beni seven ve benim katımda değerli olan bazı dostlarım, bu asrın temasına uygun, kolay ve anlaşılır bir dil kullanılıp hazırlanacak, hüküm ve ahkâmı barındıracak, halkı irşad edecek bir kitap yazmamı istediler. Allah’ın (c.c.) yardımıyla bir müddet düşündükten sonra bunun yazımı bana müyesser oldu. Cuma ve Bayramları kapsayacak ve irşad ehli için lazım olan bilgileri barındıracak şekilde hazırladım. Kitabı ‘*Nasihatu’l beriyye fi hudebi’l- minberiyye*’ diye isimlendirdim....”¹²³

Müellifin hutbelerde işlediği konular genellikle halkın irşadı için gerekli olduğunu düşündüğü mevzulardan müteşekkildir. İşlenen konulardan bazıları şunlardır: nefsi terbiye, ahlâk, dini hükümler, insanın ıslahı, gaflet, isyan ve nisyan, üç aylar ve faziletleri, ramazan ayı ile ilgili hutbeler, oruç, Kuran’ı Kerim, hac ve umre....¹²⁴Erbilî bu eserle halkı irşadı amaçladığı için herkesin anlayacağı bir dil kullanmıştır. Eserde hitap dili kullanılırken tasavvufî yönü diline de yansımıştır. Hutbeler genellikle orta uzunluktadır. Konular bazen sevgi yoğunlukluyken bazen de insanı bulunduğu hal ve durumlardan silkindirecek bir yapıdadır. Eser, irşad ehli için bir el kitabı niteliğindedir.

3.5. Tenvîru’l-kulûb fî muâmeleti allâmi’l- guyûb¹²⁵

Bu eser Muhammed Emin Erbilî’nin talebe ve müridlerini cehaletin karanlığından ilmin nuruna çıkarmak için yazdığı bir eserdir. Müellif bu eseri ilk olarak “*el-Uhudu’l- vesika fi’t- temessuki bi’ş- şeriatı ve’l- hakikatı*” adıyla

¹²³ Erbilî, **a.g.e.**, 1330, s. 3.

¹²⁴ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1330, s. 5-180.

¹²⁵ Muhammed Emin el- Kürdî el- Erbilî, **Tenviru’l- kulûb fî muameleti allâmi’l- guyûb**, Matbaatu’s- Sabah, Dımaşk, 1. Baskı, 1991; **a.g.e.**, Mektebetu’l- İslamiyye, Midyat, trs.

hazırlamış olup daha sonra ihtiyaçtan dolayı bazı ilaveler yapmış ve “*Tenviru’l-kulûb fî muameleti allami’l- guyûb*” diye isimlendirmiştir.

Erbilî bu eseri telif amacını kitabın mukaddimesinde şöyle açıklamaktadır: “Bana Mısır diyarında irşad görevi verildikten sonra müridlerin şer’an ve aklen bilmesi gereken ilmi ve kendilerine lazım olan ahlâk-ı hamîdeyi onlara öğretmek amacıyla “*el-Uhudu’l- vesika fî’t- temessuki bi’ş- şeriati ve’l hakikati*” adıyla bir eser telif ettim. Birinci baskıya müteakip yaptığım tahkikattan sonra eklenmesi gerekli olan bilgileri ilave ettim ve adını “*Tenviru’l kulûb fî muameleti allami’l- guyûb*” diye değiştirdim...”¹²⁶

Eserde kaynak olarak Kur’an-ı Kerim, Sünnet-i Seniyye ve selef ulemasının kitapları kaynaklık etmektedir. Ancak sıkça karşılanan şahıs ve kaynaklar Gazali’nin ‘İhya’sı, İmam Eşarî’nin akidevi bilgileri, Kuşeyri’nin er-Risale’si ve İmam Şafii’nin fihki görüşleridir. Eser, bir mükellefin muhtaç olduğu, ilmî ve fikhî hayatında kendisine lazım olacak bilgileri ve kişinin Rabbi’yle irtibat âdâbını en güzel şeklini ihtiva etmektedir.

Eser bir mukaddime ve üç temel bölümden oluşmaktadır. Her bir bölüm müstakil bir kitap olacak muhtevadadır. Mukaddimede Allahu Teâla’ya ve Resul’üne (s.a.s.) davetin vücubiyetini ve keyfiyetini açıklamakta olup İslam’da emr-i bi’l maruf ve nehy-i ani’l- münkerin nasıl olması gerektiğini kendi yaptığı izahat dışında ayet, hadis ve ulemanın sözleriyle teyit eder. Mukaddimenin sonunu da nasihatle bitirir.¹²⁷

¹²⁶ Erbili, **a.g.e.**, 1991, s. 18.

¹²⁷ Bkz. Erbili, **a.g.e.**, 1991, s. 21-25.

Eserin birinci bölümü itikadî bilgileri içermekte olup bu bölüm bir giriş ve üç kısımdan oluşur. Giriş kısmında aklî hükümleri ve e^fal-i mükellifini açıklar. *Birinci kısım* ‘İlahiyat’ konularını ihtiva etmekte olup bir mükellefin Cenab-ı Allah’ın zatı ve sıfatları hakkında bilmesi gereken vâcib, câiz ve hakkında mümteni’ olan bilgileri detaylı bir şekilde açıklar. Ayrıca akaid ulemasına göre Cenab-ı Allah’ın yirmi sıfatını zıtlarıyla zikrederek açıklar. *İkinci kısımda* imanın ikinci şartı olan peygamberlere imanı barındıran, *nübüvveti* ele alıp aynı şekilde peygamberler hakkında bilinmesi gerekli olan vâcib, câiz ve muhal bilgileri aktarır. Bunları söyledikten sonra onların (a.s.) fazileti ve sayıları hakkında bilgiler verir. Daha sonra da ‘Hz. Muhammed’in (s.a.s.) nübüvvetinin sübutu’ diye bir başlık altında O’nun (s.a.s) mucizelerini, halifelerini, sahabe ve sonraki devirdeki tabiin büyüklerini, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) nesebini, çocuklarını, dayı ve amcalarını, hala ve teyzelerini, annelerimiz olan eşlerini ve icmalen semavi kitaplardan bahsetmiştir. Bu bölümün *Üçüncü kısmında* ise ‘Sem’iyat’ konusu ele alınmıştır. Bu kısımda işlenen konular; Meleklerle iman, cinlerin varlığı ve sınıfları, Cennet, Cehennem, Sırat, Mizan, kabir ve halleri, kıyâmet ve alâmetleri, kazâ ve kadere imanı, iman, islam ve ihsan’dır. Bu bölüm yaklaşık kitabın dörtte birlik kısmını kapsamaktadır.¹²⁸

Eserin ikinci bölümü Şafii Mezhebi’ne göre bir mükellefe lazım olan fıkhi konuları kapsayan bir bölümdür. Müellif kitabın üçte birlik kısmından fazlasını bu bölüme ayırmıştır. ‘Temizlik Kitabı¹²⁹’yla başlayan bu bölüm namaz¹³⁰, zekât,¹³¹

¹²⁸ Bkz. Erbili, a.g.e., 1991, s. 25- 125.

¹²⁹ Bkz. Erbili, a.g.e., 1991, s. 126-153.

¹³⁰ Bkz. Erbili, a.g.e., 1991, s. 156- 247.

¹³¹ Bkz. Erbili, a.g.e., 1991, s. 250- 260.

oruç¹³² ve hac¹³³ kitaplarıyla devam eder. Bunları detaylı bir şekilde açıklayan müellif daha sonra ‘muamelât’ konularına başlayarak bey’ ile ilgili konuların her birine bir başlık açarak – hibe, karz, selem, riba, vakıf, havale, vekâlet, şirket, şuf’a, kırâz, âriye, vedia vd.- hepsini teker teker açıklayarak ilgili ahkâmı beyan eder.¹³⁴ Bey’ konusunu bitirdikten sonra ‘kitabu’l- feraiz’¹³⁵ diye bir başlık açarak feraiz ilmine dair bütün ilmî bilgileri verir. Feraiz konusundan sonra kitabu’n- nikâh,¹³⁶ kitabu’t- talak,¹³⁷ kitabu’l- cinayet¹³⁸ ve kitabu’l hudud¹³⁹ konularını da detaylı bir şekilde açıklar. Müellif bu kısımda verdiği bütün bilgileri âyet, hadis ve selef ulemasıyla teyit eder. İhtilafı olan konularda mezhebçe kabul gören görüşleri ele alır.

Eserin üçüncü bölümü ¹⁴⁰ isetasavvuf ilmine dair olup bir giriş ve yirmi küsur başlıktan oluşur. Giriş kısmında insanların hangi meziyetlere sahip olduğunu, onların farklı farklı yaratılıp her birisinin meşrebinin değişik olduğunu ve bunlara münasip ibadet ve amel-i salihleri önerir. Müellif giriş kısmından sonra tasavvufi konulara giriş yapar. Biz çalışmamızın ikinci bölümünde ‘Muhammed Emin Erbilî’nin Tasavvufi Görüşleri’ başlığı altında bunları detaylı bir biçimde işleyeceğiz.

¹³² Bkz. Erbili, **a.g.e.**, 1991, s. 260- 268.

¹³³ Bkz. Erbili, **a.g.e.**, 1991, s. 268-303.

¹³⁴ Bkz. Erbili, **a.g.e.**, 1991, s. 306- 341.

¹³⁵ Bkz. Erbili, **a.g.e.**, 1991, s. 345- 377.

¹³⁶ Bkz. Erbili, **a.g.e.**, 1991, s. 377- 388.

¹³⁷ Bkz. Erbili, **a.g.e.**, 1991, s. 390- 405.

¹³⁸ Bkz. Erbili, **a.g.e.**, 1991, s. 411- 416.

¹³⁹ Bkz. Erbili, **a.g.e.**, 1991, s. 416- 429

¹⁴⁰ Bkz. Erbili, **a.g.e.**, 1991, s. 429- 613.

3.6. Mürşidu'l- avam li ahkamı's- sıyam (ala mezahib-i erbaa)¹⁴¹

Muhammed Emin Erbilî, bu eseri fıkıh alanında yazmış olup eser 'oruç' ibadetini ihtiva etmektedir. Eser iki defa basılmıştır. Birinci baskısı mevcut olmayıp üzerinde çalıştığımız kitap, eserin ikinci baskısıdır. Bu baskıya müellif mukaddime belirttiği gibi ihtiyaca binaen bazı ilaveler yapmıştır.¹⁴²

Eser bölümler halinde yazılmış olup her bir bölüm bir başlıkla adlandırılmıştır. Bölümler sayıyla belirtilmemiştir. Ancak kitabın 'içindekiler' kısmından anlaşıldığı üzere toplam 21 bölümden oluşmaktadır. Kitabın başında Ramazan ayıyla ilgili bir 'hutbe'ye yer verilmiş, ondan sonra da bir 'mukaddime' yazılmıştır. Kitabın sonunda da bir 'hatime'ye yer verilmiştir. Kitapta belli bir sıralama yoktur. Ancak biz kitabın özetini verirken bir düzen olması açısından belli bir sırayı takip edeceğiz.

Erbilî, eserin yazılış gayesini kitabın başında şöyle açıklar: “ Orucun İslam'ın önemli rükünlerinden biri ve herkesin de oruca bağlı bütün hükümleri bilme zorunluluğu olması sebebiyle Müslüman kardeşlerime ithafen dört mezhebi ihtiva edecek, kolay, anlaşılır ve veciz bir biçimde bir eser yazma ihtiyacı duydum. Adını da 'Mürşidu'l- avam li ahkamı's- sıyam' koydum....”¹⁴³

Müellif diğer eserlerinde olduğu bu kitapta da açık ve anlaşılır bir üslup kullanmış, ağır ifade ve cümlelerden kaçınmıştır. Eserde kullandığı metot, herhangi bir konuyu anlatmak için öncelikle ayet ve hadis zikreder. Bu ayet ve hadisleri izah ettikten sonra konuyu kendisi açıklamaya başlar. Ancak bu eserde müellif herhangi

¹⁴¹ Muhammed Emin el- Kürdî el- Erbilî b. Fethullahzade, **Mürşidu'l-avâm li ahkâmı's- sıyâm**, Matbaatu's- Saadet, Mısır, 2. Baskı, 1331.

¹⁴² Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1331, s. 2.

¹⁴³ Erbilî, **a.g.e.**, 1331, s. 3.

bir konuda bazen çok fazla hadis getirir. Bu hadisleri rivayet zincirini zikretmeksizin sadece son raviyi söyleyerek hadisi kullanır. Önceki dönem ulemasından örnekler getirir. Onların düşüncelerine, sözlerine ve şiirlerine kitabında yer verir. Yeri geldiğinde okuyucuya pek çok nasihatte bulunur. Bunu yaparken tasavvufî bir dil kullanır. Mürid- Mürşid ilişkisi etrafında okuyucuya yol gösterir.

Eserde zaman zaman herhangi bir konu, tasavvuf ilmi ile irtibatlandırarak verilir. Erbilî'nin fikhî bir meseleyi tasavvufî boyutta ele alabiliyor olması kitabın diline zenginlik katmış, kitabı tekdüzelikten kurtarmıştır. Zira o diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de bazen fikhî bir meseleyi de irfanî bir çerçeveye sığdırıp okuyucuya öyle sunar. Bu da onun tasavvufî kişiliğinden kaynaklanmaktadır.

Müellif kitabın başında genel hutbe ile giriş yapar. Hutbede kişinin Kuran'a, Sünnet'e ve İslam'ın güzelliklerine sarılması gerektiği, zamanın gençlerinin bu yolu terk ettikleri ve bununla ilgili çözümlerden bahseder. Hutbeden sonra 'ilim ve faziletleri' başlığı altında bir mukaddime ele almıştır. Mukaddime de bir dua ile giriş yapar. Daha sonra 'ilim' ile ilgili âyetleri zikrederek izah eder. Konuyla ilgili hadisi şerifleri de aynı şekilde ele alır. Daha sonra ilmin faziletlerini kendisi açıklar. Bunu yaparken Hz. Ali'den nakillerde bulunur. Özellikle kendisi kişinin itikadını doğru bir şekilde öğrenmesi üzerinde çokça durur. Mukaddimenin sonunda da bir âlimin nasıl olması gerektiğini ayet ve örneklerle açıklar.¹⁴⁴

Kitabın muhtevasına kısaca değinmek gerekirse şunlar ifade edilebilir:

¹⁴⁴ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1331, s. 3-9.

Birinci Fasıl: Ramazan ayının fazileti hakkında yazılmıştır. Bu bölümde Erbilî, Ramazan ayının faziletini Bakara, 2/185 âyetini¹⁴⁵ baz alarak konuyu açıklar. O, bunu yaparken hem rivayet hem dirayet tefsir metodunu kullanmıştır.

Müellif ilk olarak ‘Ramazan’ kelimesini tahlil ederek onun ‘günahları affettirmesi’nden ve insanların hatalarının ‘eridiği’ ay olması hasebiyle ‘yakma veya yanma, kavrulma’ anlamını taşıdığını ifade eder. Ayetteki ‘Kur’an’ın indirildiği ay’ ifadesinde dört kutsal kitaba ve suhurlara değinerek Cebrail (a.s.) hangi peygambere kaç defa geldiğini açıklar. Ayetin diğer kısımlarını da bu şekilde açıklar.¹⁴⁶

İkinci Fasıl: Ramazan orucunun fazileti hakkındadır. Erbilî, konunun başında genel olarak oruçtan bahsederek faziletlerini sayar. Daha sonra Ramazan ayında oruç tutmanın ve tutanların nerelere ulaşacaklarını, faydalarını, mükâfatlarını tek tek anlatır. Konuyla ilgili pek çok hadisi şerif nakleder. Bu konu da söylenmiş bazı anonim şiirleri bu bölümde aktarır.¹⁴⁷

Üçüncü Fasıl: Orucun hikmetleri ve mertebeleri hakkında yazılan bir bölümdür. Erbilî bu bölümde oruçtan maksadın ‘nefsi kötü adetlerinden uzak tutmak, şehvetlerini hapsetmek ve kötü alışkanlıklarından men etmek’ olduğunu, nefsin ilahi nurlara ulaşabilmesi için Allah’ın (c.c.) orucu kuvvetli bir sebep kıldığını, mukâşefe

¹⁴⁵ (O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur’an’ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır. Öyle ise içinizden kim bu aya ulaşırsa, onu oruçla geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun. Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez. Bu da sayıyı tamamlamanız ve hidayete ulaştırmasına karşılık Allah’ı yüceltmeniz ve şükretmeniz içindir.(**Kuran-ı Kerim Meali**, DİB yay. 6. Baskı, Ankara,2010,Bakara, 2/185).

¹⁴⁶ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1331, s. 10-12.

¹⁴⁷Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1331, s. 15-21.

erbabının buldukları makamata ancak oruçla ulaştıklarını söyleyerek hikmetlerini açıklar.¹⁴⁸

Müellif orucun hikmetlerini saydıktan sonra ‘avam, havas, ehassu’l- havas’ın orucu’ diye üçe ayırır. Avamın orucunu ‘kişinin yeme, içme, cinsi münasebetten uzak durması’ şeklinde tarif eder. Havasın orucunu ise ‘avamın orucuna ilaveten kişinin kulak, dil, göz, el, ayak ve şehvetine mukayyed olması’ diye tarif ederek bunları teker teker açıklar. Mesela kişinin diline mukayyed olmasını açıklarken onun her türlü yalan, gıybet, koğuculuk, münker durumlar vb. şeylerden dilini koruması gerektiğini söyler. Bunları açıklarken Cüneyd Bağdadi, Hz. İsa vb. zevattan örnekler getirir.¹⁴⁹ Ehassu’l-havasın orucunu ise ‘kişinin külli olarak kalbini Allah (c.c.) dışındaki masivadan arındırması’ olarak açıklar.¹⁵⁰

Dördüncü Fasıl: Orucun fikhî hükümleri hakkındadır. Müellif bu kısmın başında orucun Müslümanlara farz olduğu gibi Yahudi ve Hristiyanlara da farz olduğunu söylemiş ve Tevrat ve İncil’den bölüm ve sayfa numarasını belirterek örnekler getirmiştir. Daha sonra dört mezhebe göre orucun keyfiyetini ve ahkâmını detaylı bir biçimde izah etmiştir.¹⁵¹

Beşinci Fasıl: Bu fasılda da müellif ayet ve hadislerle nafil orucun faziletleri ve faydalarını açıklamıştır.¹⁵²

Altıncı Fasıl: Bu bölüm dört mezhebe göre Teravih namazının kılışını, Hz. Peygamber (s.a.s) ve sonraki hulefa-i raşidin döneminde teravih namazının

¹⁴⁸ Erbilî, **a.g.e.**, 1331, s. 21-22.

¹⁴⁹ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1331, s. 23-24.

¹⁵⁰ Erbilî, **a.g.e.**, 1331, s. 24.

¹⁵¹ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1331, s. 25-35.

¹⁵² Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1331, s. 35-36.

keyfiyyetini ve ilgili meseleleri ihtiva eder. Bu bölümün sonuna müellif bir ‘tetimme’ ekleyerek Teravîh namazının erkân ve adabını açıklamıştır.¹⁵³

Yedinci Fasıl: Kişinin namazında huşulu olması gerektiği hakkında yazılmıştır. Erbilî, bu bölümde namazda huşu konusunu işleyip huşuyu tasavvufa göre irdelemektedir. Konuyla ilgili hadisleri zikrederek ariflerden örnekler verir. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) namazını örnek vererek Müslümanında O’nun gibi namaza durması gerektiğini, O’nun gibi kılması gerektiğini ayet ve hadislerle teyit ederek anlatır.¹⁵⁴

Sekizinci Fasıl: Bu bölüm, Ramazan ayında Kuran’ı Kerim’in okunmasının fazileti hakkındadır. Erbilî, konuya Kuran’ı Kerim’in faziletinden başlayarak giriş yapar. Bölümün sonunda da ‘faide’ diye bir başlık açarak Kuran’ı Kerim’in öğretmenin fazileti üzerinde durur.¹⁵⁵

Bundan sonraki bölümlerden bazıları tasavvufî konulara girdiği için biz burada sadece özet halinde muhtevalarını aktarmaya çalışacağız. Çalışmamızın ikinci bölümünde bunları yeri geldikçe açıklamaya çalışacağız.

Dokuzuncu Fasıl: Erbilî bu bölümde *takva* konusunu işlemiş, takvanın saadeti ebediyyenin anahtarı olduğunu, kişinin cennete girebilmesini güzel ahlâka (halkla muamelesi) ve takvaya (Hâlık ile muamelesi) bağlı olduğunu söyler. Hz. Ali’den nakillerde bulunarak konuyla ilgili âyet ve hadislerle yer verir. İlgili âyet ve hadisleri detaylı bir biçimde izah eder. Bazı şiir ve hikmetlere değinir.¹⁵⁶

¹⁵³ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1331, s. 37-40.

¹⁵⁴ Erbilî, **a.g.e.**, 1331, s. 41-44.

¹⁵⁵ Erbilî, **a.g.e.**, 1331, s. 44-48.

¹⁵⁶ Erbilî, **a.g.e.**, 1331, s. 49-54.

Onuncu Fasıl: Erbilî bu kısımda, insanoğlunun bütün hayatını bir düzen ve intizam içinde yürütmesinin gerekli olduğunu, bir nefesini bile boş yere sarf etmemesi gerektiğini zira her bir nefesin paha biçilemez değerde olduğunu ifade edip mezkûr hadisi şerifi diğer hadislerle teyit ederek konuyu izah eder.¹⁵⁷

On birinci Fasıl: İhlas, tevazu, doğru sözlülük, yardımlaşma vb. dinî adabın hadislerle açıklandığı bir bölümdür.¹⁵⁸

On İkinci Fasıl: Erbilî'nin, kişinin Müslüman kardeşlerine karşı şefkatli ve merhametli olması gerektiğini bunun da kâmil iman ile mümkün olduğunu, konuyla ilgili Hz. Musa, Hz. Ömer, Ömer b. Abdulaziz, Ata es- Sülemî, Süfyan-ı Sevrî, Ali el-Havvas vb. pek çok zattan örnekler verdiği bir bölümdür.¹⁵⁹

On Üçüncü Fasıl: Kalbin ve nefsin ıslahından bahseden bir bölümdür. Pek çok tasavvuf erbabının kerâmetleri anlatılmış olup onların hayat hikayelerinden dersler çıkarılması gerektiğini söylemiştir.¹⁶⁰

On Dördüncü Fasıl: Erbilî bu kısımda 'zikir' konusunu anlatmıştır. Zikir konusu çalışmanın ikinci bölümünde anlatılacaktır.¹⁶¹ Kitapta diğer bölümlerde bu minvalde işlenmektedir.

İsmi bir fıkıh kitabını andıran bu kitap aslında fikhın tasavvuf şemsiyesi altında nasıl olması gerektiğini bizlere anlatan çok önemli bir eserdir. Sadece fikhî meselelerin zahirini anlatmakla kalmayan müellif o meseleleri Müslümanın batınına,

¹⁵⁷ Erbilî, **a.g.e.**, 1331, s. 55-61.

¹⁵⁸ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1331, s. 62-64.

¹⁵⁹ Erbilî, **a.g.e.**, 1331, s. 65-68.

¹⁶⁰ Erbilî, **a.g.e.**, 1331, s. 68-72.

¹⁶¹ Erbilî, **a.g.e.**, 1331, s. 72-76.

kalbine indirmeye çalışmıştır. Bu eser bizlere fıkıh ilminin tasavvufla yoğrulmuş halini gayet açık bir şekilde göstermektedir.

3.7.Kitabu davi's- sirac fi fadli Receb ve kıssati'l-Mi'rac¹⁶²

Bu eser Muhammed Emin el- Erbilî tarafından mübarek üç aylardan Receb ayının fazileti ve Mirac olayının Ehl-i Sünnet anlayışına göre değerlendirilmesi amacıyla kaleme alınmıştır. Mirac hadisesinden dolayı İsrâ olayı da işlenmiş ve bu çerçevede Hz. Peygamber'in (s.a.s.) muhabbetinin gerekliliği, sünnetine uyma vücbiyeti, O'na (s.a.s.) salât-u selam getirmenin ehemmiyeti ve fazileti gibi konuları da bu eserinde aktarmıştır.

Toplam 112 sayfadan oluşan bu eser mukaddimede belirtildiği üzere asıl olarak 'Siracu'l- vaizîn fi nasihati'l- müslimîn' adını taşımakta iken daha telifi yapılmayan bu eseri, Erbilî tarafından kendilerine değer verilen bazı dostlarına okutunca ve dostların beğenisi üzere biraz daha genişletilmiş ve basımı yapılmıştır.¹⁶³ İki defa basılan bu eserde basım tarihi yer almamaktadır. Kitabın kapak sayfasında 'kitabın bütün hakları Erbilî'nin oğlu Necmeddin'e aittir' ibaresine bakılırsa Erbilî'nin vefatından sonra da basılma ihtimalini doğurmaktadır. Bu elimizdeki ikinci baskı müellifin halifeleri, oğlu Necmeddin ve ezher müderrislerinden Selametü'l- Azamî tarafından tahkik ve tashih edilmiştir.

Kısa bir mukaddimeden sonra Hz. Peygamber'in (s.a.s.) muhabbetinin gerekliliği ve sünnetine uyma zorunluluğu konusu işlenmiştir. Müellif bu konuları ayet ve hadislerle birkaç sayfada açıkladıktan sonra kitabın asıl amacı olan 'Receb

¹⁶² Muhammed Emin el-Kürdî el- Erbilî b. Fethullahzade, **Kitabu dav'i's- sirac fi fadli Receb ve kıssati'l-Mi'rac**, Matbaayı Saadet, Mısır, 2. Baskı, trs.

¹⁶³ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, trs.,s. 2-3.

ayının faziletlerine' giriş yapar. Bu kısmın başında da haram aylara değinerek onlara neden haram aylar denildiğini, bu ayların fazilet ve özelliklerini anlatır. Daha sonra Recep ayının faziletini ayet ve hadislerle detaylı bir biçimde anlatır. Bu ayda nelerin yapılması gerektiğini, bu ayı nasıl değerlendirmek gerektiğini nasihat yoluyla anlatır. Müellifin tarzı olduğu üzere bu konuyla ilgili pek çok hadisi şerifi nakleder. Halifesi Selame el- Azamî tarafından bu hadisler tahrir edilmiş ve senetleriyle beraber kitabın sonunda zikredilmiştir.¹⁶⁴

Müellif bazen diğer kitaplarında kullandığı dilden farklı bir dil kullanarak okuyucuyla bire bir konuşuyormuş gibi hitap dilini kullanır. Daha çok sohbet havasında yazılan bu eser pek çok nasihat, eski evliyanın menakıbı ve selef-i salihinin üç aylarda ve mübarek gecelerde yaptıkları duaları barındırır. Müellif Recep ayından bahsederken orucu ve orucun faziletlerini de detaylı bir biçimde aktarır.¹⁶⁵

Recep ayını ve faziletlerini detaylı bir biçimde anlattıktan sonra müellif, İsra ve Mirac olayını anlatmaya başlar. İsra ve Mirac olayının Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hem cesediyle hem de ruhuyla gerçekleştiğini söyleyerek¹⁶⁶ yirmi sayfa boyunca Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Ka'be'den alınıp Sidretü'l-Münteha'ya ve sonrasına çıkarılışını, o arada yaşadığı bütün vakıaları, görüştüğü kimseleri¹⁶⁷ teker teker canlı bir dil kullanarak ayrıntısıyla anlatır. Daha sonra Efendimiz'e (s.a.s.) bu yolculukta gördüğü acayıplıkları ve O'na (s.a.s.) verilen mevhibeleri¹⁶⁸ birkaç sayfada aktarır.

¹⁶⁴ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, trs., s. 7-90.

¹⁶⁵ Erbilî, **a.g.e.**, trs., s. 6-30.

¹⁶⁶ Erbilî, **a.g.e.**, trs., s. 51.

¹⁶⁷ Erbilî, **a.g.e.**, trs., s. 45-51.

¹⁶⁸ Erbilî, **a.g.e.**, trs., s. 51-56.

Bunları aktardıktan sonra İsrâ ayetlerinin¹⁶⁹ tefsirini ayrıntılı bir biçimde verir. Müellif bu tefsiri yaparken gerektiğinde bazen gramer kurallarını anlatır, bazen ayetlerin işârî tefsirini yapar, bazen de ilgili yerlerin tarihçesini¹⁷⁰ zikreder. Bu ayetlerin tefsirini verdikten sonra Mirac âyetlerinin¹⁷¹ tefsirini ayrıntılı bir biçimde yapmaktadır.¹⁷²

Bu ayetlerin tefsirini verdikten sonra Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Cenâb-ı Allah'ı (c.c.) can (beden) gözüyle gördüğünü ancak keyfiyetinin bilinemeyeceğini, bunu muhakkik sahabelerin, tabiinin büyüklerinin, sufilerin tamamının ve selefi salihinin pek çoğunun kabul ettiğini zikrederek görüşünü delillendirmeye çalışır. Konuyla ilgili sıhhat derecesine ulaşmış birçok hadisi şerif nakleder. Hadislere ilaveten bu görüşü kabul eden müfessirlerin tefsirlerinden de alıntılar yapar.¹⁷³

¹⁶⁹ Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir. (İsrâ, 17/1).

¹⁷⁰ Erbilî, **a.g.e.**, trs., s. 56-66.

¹⁷¹ “Battığı zaman yıldız andolsun ki, arkadaşınız (Muhammed) sapmadı ve bâtıla inanmadı; o, arzusuna göre de konuşmaz.O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir.O'na çok şiddetli ve kudretli olan (Cebrail) öğretti. O, en yüksek ufukta bulunuyorken (aslî) suretine girip doğruldu. Sonra (ona) yaklaştırdı sarkıp daha da yakın oldu. (Peygambere olan mesafesi)iki yay arlığı kadar, yahut daha az oldu. Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti. Kalp (göz) gördüğünü yalanlamadı. (Şimdi siz) gördüğü şey hakkında onunla tartışıyor musunuz? Andolsun ki, o, Cebrail'i bir başka inişte daha aslî suretiyle görmüştü. Sidretü'l- Munteha'nın yanında. Me'va cenneti onun (Sidre'nin) yanındadır. O zaman Sidre'yi kaplayan kaplamıştı. Göz (gördüğünden) şaşmadı ve onu aşmadı. Andolsun ki o, Rabbi'nin en büyük alametlerinden bir kısmını gördü. (Necm, 53/1-18.)

¹⁷² Erbilî, **a.g.e.**, trs., s. 67-75.

¹⁷³ Erbilî, **a.g.e.**, trs., s. 76-79.

H.z. Peygamber'in (s.a.s.) dünyada Cenab-ı Allah'ı (c.c.) gözle gördüğünü izah ettikten sonra kulların Cenab-ı Allah'ı (c.c.) görmesini tartışır. Bunun her ne kadar bir sakıncası olmasa da dünyada H.z. Peygamber (s.a.s.) dışında kimse buna mazhar olmamıştır. Ancak bunun mümin kullar için ahirette vuku bulacağını âyet ve hadislerin işaret ettiğini belirtir.¹⁷⁴

Erbilî bunları anlattıktan sonra insanlardan (mukarreb evliyanın) Zat-ı Aliyye'yi (c.c.) rüya veya kalb yoluyla görüp göremeyeceklerini tartışır. Bunun, nefsin en üst makam olan raziye ve marziyye mertebesine ulaşınca kalpte ve nefste masivadan herhangi bir şey bulunmazsa (sadece O (c.c.) kalırsa), kalp O'nun (c.c.) nuruyla parlarsa o vakit basar (normal göz) ile değil basiret (kalp) gözüyle (nuruyla) olabileceğini ifade eder. Devamında da buna layık olabilecek evliyanın hâl ve makamlarından bahseder.¹⁷⁵ Kitabın son kısmında ise şefa'at konusu ve Efendimiz'e (s.a.s.) salavat getirmenin fazilet ve adabı işlenmiş olup ondan sonra da müellifin halifesi Selame el- Azamî tarafından tahrir edilen hadisi şerifler yer almaktadır.¹⁷⁶

Bu eser müellifin farklı bir yönünü okuyucuya göstermektedir. Zira okuyucuyla direk hitap dili kullanması okuyucu için farklı duyguların oluşmasına kaynaklık etmektedir. Ayrıca hem Recep ayının faziletlerinden bahsederken hem de İsra- Mirac olayını anlatırken tasavvufî bir dil kullanması ve olayları sohbet havasında anlatması müellifin bu eserini diğer eserlerinden farklı kılmaktadır. Ru'yetullahtan bahsederken evliyanın hangi hâl ve makamda olması gerektiğinden bahsetmesi de kitabın içeriğini zenginleştirmiştir.

¹⁷⁴ Erbilî, **a.g.e.**, trs., s. 80-85.

¹⁷⁵ Erbilî, **a.g.e.**, trs., s. 86-93.

¹⁷⁶ Erbilî, **a.g.e.**, trs., s. 94-110.

3.8. **Kitabu irşâdi'l- muhtâc li hukûki'l ezvâc**¹⁷⁷

Adından da anlaşılacağı üzere bu eser evlilik hukukuna dair yazılmıştır. Yaklaşık elli sayfa olan bu eserin hacmi küçük olmasından ve kitabın içeriğine baktığımızda ele aldığı konular itibariyle daha çok bir risale tarzındadır. Evlilik hukukunu, eşlerin birbirlerine karşı tutumlarını, karşılıklı olan hak ve hukuklarını örfü ve şeriatî baz alarak anlatan bir eserdir.

Erbilî, İslam dininin, her sahada olduğu gibi evlilik konusunda da ince eleyip sık dokuduğunu çünkü ailenin, İslam toplumunun can damarı, sarsılmaz temeli ve köşe taşı konumunda olduğunu, aile yapısının ne kadar sağlam olursa, toplumun da o denli sağlam ve sağlıklı olacağını söyleyerek kısa bir giriş yaptıktan¹⁷⁸ sonra evliliğin faziletinden ve gerekliliğinden bahseder. Erbilî, bu konuyu hadisi şeriflerle de detaylandırarak anlatır.¹⁷⁹

Giriş bölümünden sonra erkeklerin kadınlara karşı tutum ve davranışlarının nasıl olması gerektiğini Nisa süresi 34. ayetini¹⁸⁰ ele alarak anlatmaya başlar. Birkaç sayfa da bu ayetin tefsirini yaparak gerekli yerlerde hadisi şeriflerle konuyu teyit

¹⁷⁷ Muhammed Emin el- Kürdî el- Erbilî, **Kitabu irşâdi'l- muhtâc li hukûki'l ezvâc**, Matbaayı Takaddum, 1. Baskı, Mısır, 1325.

¹⁷⁸ Erbilî, **a.g.e.**, 1325, s. 1-4.

¹⁷⁹ Erbilî, **a.g.e.**, 1325, s. 4-10

¹⁸⁰ Allah'ın bazısını bazısına üstün kılması nedeniyle ve mallarından harcamalarından ötürü erkekler, kadınlar üzerinde hüküm sahibidirler. (Ama öte yandan da) salih kadınlar; gönülden boyun eğenler ve Allah'ın korunmasını emrettiği şeyleri (hakları), kocasının bulunmadığı zamanda koruyanlardır. Başkaldırmalarından endişelendiğiniz kadınlara (önce) öğüt verin, (etkili olmazsa) onları yataklarında yalnız bırakın, (o da olmazsa, son çare olarak sınırları aşmamak şartıyla) onları (iz bırakmayacak şekilde, suçlu oldukları hasebiyle) dövin. Size itaat ederlerse sakın aleyhlerine yol aramayın. (Unutmayın ki) Allah (hepinizden daha) yücedir, büyüktür. (Nisa, 4/34.)

eder.¹⁸¹ Daha sonra kadınların erkekler üzerindeki haklarını anlatan müellif aynı şekilde erkeklerinde kadınlar üzerindeki haklarını anlatır.¹⁸²

Ayrıca müellif erkeğin ailesine düşkün olması, onların namusunu koruması ve bu nokta da kıskanç olması (gayur), onları İslam'a ve şeriate uygun halde yetiştirmesi gerektiğini de hadisi şeriflerle izah eder.¹⁸³ Kadınların olabildiğince evlerinde oturmaları gerektiğini söyleyen müellif, kadınların dışarı çıkmalarını İslam'a ve örf'e ters olduğunu ayet, hadis ve sahabe hayatından örneklerle açıklar.¹⁸⁴ Kitabın son kısmında ise her iki cinsinde göz zinasından kaçınmaları gerektiğini, gözlerini haramdan kapatmalarının imanı artıracığını konuyu hadislerle tavrız eder.¹⁸⁵

3.9. Fethu'l- mesâlik fî izahi'l- menâsik (ala mezâhib-i erbaa)¹⁸⁶

Bu eser adında da anlaşılacağı üzere fıkıh alanında 'Hacc' ibadetine dairdir. Muhammed Emin Erbilî bu kitabını -ikinci defa- Hacc farizasını ifa etmek üzere yola çıkmadan evvel talebe ve müridlerinin isteği üzere kaleme almıştır.

Erbilî, esere kitabı yazma sebebini açıklayarak başlar. Bunu açıklarken Irak'tan kutsal topraklara gidişini, Mekke ve Medine geçirdiği on yılını ve oralardan

¹⁸¹ Erbilî, **a.g.e.**, 1325, s. 10- 18.

¹⁸² Erbilî, **a.g.e.**, 1325, s. 18- 25.

¹⁸³ Erbilî, **a.g.e.**, 1325, s. 25- 30.

¹⁸⁴ Erbilî, **a.g.e.**, 1325, s. 30- 38.

¹⁸⁵ Erbilî, **a.g.e.**, 1325, s. 39- 48.

¹⁸⁶ Muhammed Emin el- Kürdî el- Erbilî b. Fethullahzade, **Kitab-u fethi'l- mesâlik fî izahi'l- menâsik**, Matbaatu's- Saadet, Mısır, 2. Baskı, 1329.

Mısır'a gelişini anlatır. Hayatının bu dönemini anlatması müellifin hayatı hakkında kitaplarda zikredilmeyen bazı bilgilere ulaşmamıza olanak tanımıştır.¹⁸⁷

Bu eserin yazılış sebebini müellif şöyle açıklar: “Hacc’ın en büyük ibadetlerden biri ve Cenab-ı Allah’a (c.c.) kavuşmak isteyen müridlerin kurbiyetinde önemli bir basamak olması, bununla beraber içinde birçok incelik ve hikmet barındırması, ahkâmının ve vacibatının zorluğu ve açıklamalarının gerekliliği vb. sebeplerle bu yüce maksatları ifa edecek dört mezhebi barındıracak bir eser yazmaya azmettim. Böyle bir eseri telif etmeye ilk zamanlarda tereddütle bakıyordum. Ancak Hicaz’da bulunduğum zamanlarda dört mezhebe bağlı avam halkın gelip sürekli bu konularda sorular sorması ve Mısır’a geldikten sonra da talebe ile müridlerimin bu konuda bir eser yazmam için ısrar etmeleri beni bu eseri yazmaya mecbur bıraktı. Tevfik ve muradlara ermek sadece O’nunladır.”¹⁸⁸

Erbilî’nin diğer eserleri gibi bu eseri de Arapçadır. Erbilî hayatta iken ‘Matbaatu’s- Saadet’ tarafından basılmıştır. Elimizdeki nüshası ise 1911(1329) yılında çıkarılan 2. baskısıdır.¹⁸⁹Esere Şafiî, Hanefî, Malikî ve Hanbelî olmak üzere o günün Mısır’ındaki dört mezhep uleması tarafından pek çok takriz¹⁹⁰ yapılmıştır.

¹⁸⁷ Kitabın bu bölümü hayatıyla ilgili kısımda aktarılmıştır.

¹⁸⁸ Erbilî, **a.g.e.**,1329, s.4-5.

¹⁸⁹ Eserin ikinci baskısına müellifin ‘*Hidayet-u ’l-hayriyye fî tarikat-ı Nakşbendiyye*’ adlı eseri de eklenmiştir.

¹⁹⁰Takrizlere değinecek olursak; el- Ezher müderrisi Maliki mezhebinin büyük ulemasından Şeyh AbdulBerrAhmed bu eserin; saliklerin mürşidi, müridlerin terbiyecisi, Muhammedî yola sınımsıkı bağlı, Nakşbendiyye tarikatının bayraktarı, büyük alim, amil, arifMuhammed Emin el-Erbilî el-Kürdî tarafından yazılan, hacminin küçüklüğüne rağmen mücellled kitapların değinmediği pek konuyu ihtiva

Eser’de açık ve anlaşılır bir üslup kullanılmış, ağır ifade ve cümlelerden kaçınılmıştır. Kullandığı dil herkesin anlayacağı türdendir. Zira bu kitabını, ifade ettiği gibi, öğrencileri ve hacc farizasını yerine getirmek için yola çıkan Müslümanlara yazmıştır.

Erbilî, bu eseri her ne kadar fıkıh alanında yazmış olsa da fikhî konuları anlatırken pek çok nasihat ve ikazlarda bulunur. Aynı şekilde her ne kadar eserin adı sadece hacc konusuyla ilgili ve eserin muhtevasının geneli hacc ibadetini kapsıyorsa da Erbilî, hacc konusunun yanında pek çok fikhî hükmü de izah eder. Müellif izah ettiği meseleyi Kur’an, Sünnet ve İcma’ ile teyit eder. Konuyla ilgili âyet ve hadisleri ilgili konunun ilgili bölümünde zikreder. Ancak hadisleri zikrederken bazen rivayet zincirini zikretmezken bazen de sadece son raviyi zikrederek rivayet zincirini kısa tutar.

ettiği, Hacc ibadetiyle ilgili pek çok şaşırtıcı konuyu barındıran, veciz bir üslupla yazılannadide bir eser olduğunu söyler. (Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s.VI.)

Hanefî mezhebinin ulemalarından Şeyh İbrahim Geylanî şunları söyler: *“Bu eseri okuduğumda Muhammed Emin Erbilî’nin ne kadar büyük bir alim olduğunu daha da iyi anlıyorum. Zira Onun bütün eserleri onun kemalatına ve güzel anlayışına delalet eder.”* (Bkz. Erbilî, **a.g.e.**,1329, s.VII.)

Hanbelî mezhebinin büyük ulemalarından el- Ezher Üniversitesi’nin müderrislerinden Hüseyin Abûsî de ; “Erbilî’nin bu değerli eserini okuduğumda bunun benzersiz, alanında faydalı aynı zamanda Hanbelî mezhebine de uygun bir eser olduğunu görüyorum. Zira bu eserin sahibi Erbilî, büyük bir müşid, büyük sufilerin yolundan giden bir salık, Nakşibendî tarikatında müşkülleri halleden bir alim”olduğunu söyler.(Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s.IX)

Şafii mezhebinin el- Ezher’in müderrislerinden Muhammed Necdî, Erbilî’nin te’lif ve takrir de güvenilen, işin ehli bir zat ve el-Ezher’in büyük ulemasından biri hatta Ezher’in en büyüğü olduğunu ifade ederek bu eserin alanında yazılmış önemli bir eser olduğunu söyler.(Bkz. Erbilî, **a.g.e.**,1329, s.II).

Müellif kitabın son faslında Hz. Peygamber'le (s.a.s.) ilgili adab kısmını anlattıktan sonra tasavvufla ilgili tevessül, keramet, şefaât, kabir azabı vb. konuları da beyan eder. Müellif Kuran'dan, Sünnet'ten, icma'dan ve selef-i salihinin kaynak eserlerinden yararlanmıştır. Bazı yerlerde ise ilgili konuyla alakalı kaside ve şiirlere yer vermiştir. Bazen de bir fasıl içerisinde alt başlıklar açarak konunun farklı bir boyutunu incelemektedir.

Eser fasıllar (bölümler) halinde yazılmış olupotuz bir fasıldan müteşekkildir. Her bir fasıl belli bir konuyu izah etmektedir. Kitabın bazı bölümlerini özetlemek eser hakkında bilgi sahibi olmak isteyen okuyuculara kolaylık sağlayacaktır. Eserin bazı bölümleri kısaca şunları ihtiva eder.

Birinci Bölüm: Haccın ve Beyt-u'l Haram'ın faziletlerinden bahseden bir bölümdür. Müellif ilk olarak haccın faziletlerini sayar. Müellif konuyla ilgili hadisi şeriflerden yararlanır. Hadisi şerifi zikrederken anlaşılmayan kelime veya manalar varsa bunları izâha kavuşturur.¹⁹¹ Erbilî bunları zikrettikten sonra 'faide' diye alt bir başlık açarak 'Mescid-i Haram'da namaz ve tavafın hangisinin daha hayırlı olduğu' sorusunu sorar ve buna cevap verir. Bunu yaparken İbn Abbas, Said b. Cubeyr, Ata, Mücahid, İbn Hacer, Remelî'den örnek vererek onları delil gösterir.¹⁹²

İkinci Bölüm: Kâbe'nin tarihinden ve yapısından bahseden bir bölümdür. Müellif bölümün başlarında Kâbe'nin ilk yapılışını, yerinin tespit edilişi, buranın ilk insan Hz. Âdem'den iki bin yıl önce melekler tarafından tavaf edildiğini ve Hz. İbrahim'e kadar ki serüvenini anlatır. Daha sonra Kastalanî'nin Bakara Suresinin ilgili ayetleri tefsirinden yola çıkarak Kâbe'nin on defa inşa edildiği söyler ve tek tek

¹⁹¹ Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s.6-7.

¹⁹² Erbilî, **a.g.e.**,1329, s.8-9.

bunları anlatır. Daha sonra da Kâbe ve Mescidi Haram'la ilgili hadisi şerifleri zikrederek bunları yorumlar.¹⁹³

Üçüncü Bölüm: Muhammed Emin el-Erbilî, bu bölümde hac yolculuğunda uyulması gereken kuralları açıklar. Hadis ve Sünnet'te geçen bütün adabı zikrederek kişinin evinden kutsal topraklara girişine kadar yapacağı her şeyi sırasıyla söyler.¹⁹⁴

Dördüncü Bölüm: Seferde namazın kısaltılması veya cem' edilmesi hakkında yazılmıştır. Dört mezhebe göre bütün ahkâmı zikrederek hangi şartlarda ve durumlarda namazın kısaltılması veya cem' edilmesi gerektiğini söyler. Herbir mezhebin şartlarını ve hükümlerini ayrı ayrı zikreder. Bölümün sonunda da bu durumun hacda nasıl uygulanacağını açıklar.¹⁹⁵

Beşinci Bölüm: Teyemmümün sebeplerini, şartlarını, rükünlerini ve uygulamasını ihtiva eden ayrıca teyemmümün hangi durumlarda alınması gerektiğini dört mezhebe göre beyan eden bir bölümdür.¹⁹⁶

Altıncı Bölüm: Kutsal topraklarda veya hac yolculuğu esnasında vefat eden birinin hükmü ve fazileti hakkında yazılmıştır. Müellif ilk olarak toplu yolculuk esnasında vefat eden birisine yıkama, defin vs. uygulanması gerekli olan hükümleri, daha sonra da kutsal topraklarda hac vazifesini yerine getiren veya getirecek olanın hükmünü hadislerle açıklar. İlgili hadisleri de bu bölümde zikreder.¹⁹⁷

Yedinci Bölüm: Müellif, Kâbe'nin yapısını, boyutlarını, kapısını vb. özelliklerini, Mescid-i Haram'ın kapılarını, dört mezhebin Mescid-i Haram'daki

¹⁹³ Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s.10-15.

¹⁹⁴ Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 16-19.

¹⁹⁵ Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 20-23.

¹⁹⁶ Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 24-27.

¹⁹⁷ Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 28-30.

mihraplarını, Hacer-u'l Esved'i ve ziyaretini, Hira ve Sevr mağaralarını, Mekke'de bulunan mescidleri ve kişinin bu mübarek yerleri ziyareti esnasında uyması gereken adabı, Mekke ve Medine arasındaki ziyaret yerlerini ve bu yerlerin tarihçesini de bu bölümde ele alır.¹⁹⁸

Sekizinci Bölüm: Duanın faziletini, icabet vakitlerini, edeplerini içeren bir bölümdür. Bölümün başlarında duanın faziletinden bahsederek konuyla ilgili hadisleri zikreder. Daha sonra duanın me'sur dualardan olması gerektiğini, kabul edildiği vakitleri ve yerleri hadislerle açıklar.¹⁹⁹

Dokuzuncu Bölüm: Müellif bu bölümde kişinin hac yolculuğunda en baştan Mekke'ye girişine kadar, ayrıca orada kişinin Kâbe'yi ilk gördüğünde, zemzemi içtiğinde, sa'y için Safa ve Merve'ye gittiğinde ve kutsal topraklardaki bütün mübarek yerlerde okunması gereken duaları teker teker açıklayarak zikreder.²⁰⁰

Onuncu Bölüm: Bu bölüm de önceki bölümün devamı mahiyetinde olup kişinin; Arafat'a giderken Mina'ya uğramasını ve orada okuması gereken duaları, Mina'dan Arafat'a gidişini, Arafat'ta belirli vakitlerde okuması gereken duaları, Arafat'tan Müzdelife'ye gelişini ve orada okunacak duaları, Müzdelife'den Mina'ya şeytan taşlamaya gelmesi ve okunacak duaları, Mina'da kurban kesilmesi ve dualarını ile Mekke-Arafat arasında ve dönüşte ziyaret yerlerinde okunacak tüm duaları sırasıyla zikreder.²⁰¹

On birinci Bölüm: Haccın ve umrenin vucûbiyetini ve bu yerlerin mîkat sınırları hakkında yazılan bir bölümdür. Müellif bu bölüme dört mezhebe göre haccın

¹⁹⁸ Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 31-43.

¹⁹⁹ Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 44-47.

²⁰⁰ Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 47-53.

²⁰¹ Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 54-67.

kişiyeye ömürde bir kez farz olduğunu, bunun mezheplerdeki ilgili tartışmalarını ve konuyla ilgili ayetlerin ilgili mezheplerce açıklamalarını zikrederek bu bölüme giriş yapar.²⁰² Bu girişi yaptıktan sonra haccın beş şartını dört mezhebe göre açıklar.²⁰³ Bunları açıkladıktan sonra da Mekke'ye veya Harem bölgesine gelenlerin ihramsız geçmemeleri gereken mekânî ve zamanî mikatları söyleyerek Zû'l-Huleyfe, Cuhfe, Zâtûrk, Karn-u'l-Menâzil, Yelemlem mekânlarını ve bunlara gidiş yönlerini, en son kısımda da Mekke ehlinden olanlar için mikat sınırlarını bu bölümde açıklar.²⁰⁴

On İkinci Bölüm: Muhammed Emin Erbilî, bu bölümde haccın yapılışını pratik olarak, kişinin bu ibadeti nihayete erdirene kadar ki uyması gereken bütün farz, vacip, sünnet, mekruh, haram olan hükümleri sırasıyla dört mezhebe göre açıklar. Bunları açıklarken bazen yapılacak olan ibadetin tasavvufî boyutuna değinir. Bütün bunları açıkladıktan sonra en sonda hacc ibadetini yapmış olan kişinin evine döndükten sonra uyması gereken edepleri söyleyerek irfanî boyutta bir nasihatte bulunur. Nasihatinde Hz. Peygamber'den (s.a.s.), selef-i salihinden örnekler verir. Tasavvuf alanındaki eserlerinden olan 'Hidayetu'l- hayriyye'yi yazma gerekçesi de budur.²⁰⁵

Yirmi Üçüncü Bölüm²⁰⁶: Bu bölümün birinci kısmı önceki bölümün devamı mahiyetinde olup kişi harem bölgesinde veya hacc ibadeti esnasında avlanması durumunda avın cinsine göre gerekli olan cezaları ihtiva eder.²⁰⁷ Müellif bu bölümün

²⁰² Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 67-68.

²⁰³ Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 68-69.

²⁰⁴ Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 69-71.

²⁰⁵ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 72-88.

²⁰⁶ Bu bölüm kitapta iki defa zikredilmiştir.

²⁰⁷ Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 119-125.

ikinci kısmında ise haccın bu bölüme kadar anlattığı bütün zahiri hükümlerini irfanî bir boyutta ele alır. İlk olarak Kâbe'den başlayarak şöyle der: “Nasıl ki dünyaya ait bir melikin bir sarayı varsa, bir davet verip davet esnasında misafirlerini saraya çağırsa belki elini öptürmek isterse elbette bütün misafirler davete icabet eder, sultanın sarayını gezer, elini öperlerse aynı şekilde mekândan münezzehten olan Yüce Allah'ın yeryüzündeki sarayı da Beyt-u'l Haram'dır. Hacer-u'l Esved bila teşbih O'nun eli mesabesindedir.

Kişi ilk olarak zahirini temizlemeyle yani yıkanmayla bu yolculuğa başlar. Bu Melik'in misafirlerini en güzel halde görmesine işarettir. Bununla kasıt kalp temizliğidir. Zira zahir batına tabidir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bizlere guslü emretmesi elbette sadece zahiri temizlik değildir. Belki manevi temizlik olup kişinin batınını temizlemesi, Sultan'ın huzuruna yaraşır bir biçimde gelmesidir. Bu da tövbeyle mümkün olduğu için bu temizlik tövbeye işarettir. Zira kişi abdest azalarıyla günah işler. Bu azalarla işlenen günahlardan temizlenmek gerekir.

Daha sonra kişinin elbiselerini çıkarması gerekir ki bu da Cenab-ı Allah'la münacaat için giden Hz. Musa'ya (a.s.) Tuva vadisinde ayakkabılarını çıkarılması olayına benzer. Çünkü haccı ifa eden kişi mukaddes topraklara girmiş bulunmaktadır. Bu, aynı zamanda kişinin dünyadan soyutlanmasına delalet eder. Nasıl ki bir ölünün elbiseleri çıkarılır, kefen giydirilir, dünyayla bir ilişkisi kalmaz ise aynı şekilde bu ibadeti gerçekleştirecek kişinin de dünya ile herhangi bir irtibatı olmaması gerekir.

İhramlar giyildikten sonra kılınan iki rekat namaz da Hz. Musa'nın (a.s.) Cenab-ı Allah'la (c.c.) münacaata gitmeden evvel kırk gün oruç tutması olayına

benzer.....”²⁰⁸ Muhammed Emin Erbilî hacc esnasında yapılan bütün ibadeti bu şekilde yaklaşık on üç sayfa boyunca detaylı bir biçimde bunların işarî boyutuna bu bölümde yer verir.

Otuz Birinci Bölüm: Bu bölümde Muhammed Emin Erbilî, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) faziletlerini ve O’nun (s.a.s.) sair enbiyaya üstünlüğüne Kitap, Sünnet ve icma’ ile deliller getirdikten sonra O’ndan (s.a.s.) şefaata dilemenin, O’nu (s.a.s.) vesile edinmenin, aynı şekilde diğer enbiya ve evliyalardan da şefaata dilemenin, onları vesile edinmenin meşruiyetini detaylı bir biçimde açıklar. Bunun yanı sıra şefaata ve tevessüle deliller getirir. Bu bölümün son kısmında da konuyla bağlantılı olarak berzah âlemini, kabir azabını, kabirdekilerin diğer insanlardan haberdar olduğunu ve benzeri konuları da ayet ve hadislerden deliller getirerek zikreder. Bölümün sonunda da kısa bir hatime ile kitabı h.1324 yılının Ramazan ayının yirmi sekizinci gününde nihayete erdirdiğini söyler.²⁰⁹

Muhammed Emin Erbilî’nin bu eseri başta da söylediğimiz gibi Fıkıh alanında çoğunluğu hac ibadetiyle ilgili yazılmıştır. Ancak sadece Fıkıh ilminin teorik bilgilerini vermekle yetinmemiş onu şahsiyetinin gereği olan tasavvufla mezcetmiştir. Bazen sohbet havasında yazmış bazen de ilmî kişiliğini konuşturmuştur. İlgili yerlerde hem teorik hem de pratik bilgiler vererek okuyucunun konuyu anlamasında büyük kolaylık sağlamıştır. Kullandığı dilin yalın ve anlaşılır olması da kitabın zevkle okunması ve anlaşılmasında büyük bir destek olmaktadır.

3.10. Hidâyetu’t-talibîn li ahkâmi’d- dîn (ala mezhebi İmam Malik)²¹⁰

²⁰⁸ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 125-137.

²⁰⁹ Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 172-179.

²¹⁰ Muhammed Emin el- Kürdî el- Erbilî b. Fethullahzade, **Hidayetu’t-talibîn li ahkâmi’d-dîn**, Matbaatu’s- Saadet, Mısır, 1. Baskı, 1330.

Muhammed Emin Erbilî'nin Maliki mezhebine göre kendi müridleri ve o bölgedeki Müslümanlar için akaid, fıkıh ve tasavvuf alanlarında yazdığı bir eseridir. Yaklaşık yüz sayfa olan bu eser Maliki Mezhebi'nin önemli fikhî konularını açıklamaktadır. Bu eseri kaleme alış sebebini kendisi kitabının giriş kısmında şöyle açıklar: “ Cenabı Allah (c.c.) kendisine, meleklerine, resullerine, kitaplarına, ahiret gününe imanı gerekli kıldı. Aynı zamanda Allah'ın kendisine iman etmeyi farz kıldığı şeylere iman ve onları ifa etmeyi, nehyettiklerini bilme ve onlardan kaçınmayı da bütün mükelleflere farz kıldı. Bana da Mısır diyarlarında Nakşibendî tarikatını neşretmekle minnet eylesen ve müritlerimin bir kısmının Şafii, bir kısmının Hanefî, bir kısmının Maliki olmasından, onlara ariflerin yoluna girmeden evvel usulî'd-dîni öğretmek için bazı eserler kaleme aldım. Bu eser de Maliki Mezhebi'ne mensup olanlar için her üç alanda (akaid, fıkıh, tasavvuf) kaleme alınmış bir eserdir...”²¹¹

Müellifin belirttiği üzere bu eseri üç alanda kaleme almıştır. Kitabın başındaki girişten sonra müellif akaid konularını açıklamaya başlar. Tevhid, peygamberler hakkında bilinmesi gereken zorunlu hükümler, meleklerle iman gerekliliği, kitaplar ve ahirete iman, ahiret ahvâli, şer'i hükümler, velî ve kerâmetleri gibi pek çok imanî konuyu bu bölümde işlemektedir.²¹²

İkinci bölümde ise; Maliki Mezhebi'nce bir Müslüman için lazım olan bütün şer'i ahkâmı icmalen anlatmaktadır. İlk olarak temizlik, necaset, istinca, abdest, abdesti bozan şeyler, gusül, teyemmün, mestler üzerine mesh gibi konuları izah

²¹¹ Erbilî, **a.g.e.**, 1330, s. 2-3.

²¹² Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1330, s. 3-11.

etmektedir. Daha sonra namaz ve namaza dair bütün şart ve erkânı açıklamaktadır. Bunun yanında namazın faziletleri başlığı altında huşû', hudû' vb. namazın bâtını için gerekli olan meziyetleri izah etmektedir. Ayrıca namazı bozan şeyler, namazların kazası, nafilî namazlar, cemaatle namaz, seferî namazı, cuma, bayram, cenaze ve yağmur namazları gibi namazları birer başlık altında aktarmaktadır.²¹³

Erbilî ikinci bölümde namazdan sonra zekât konusunu işleyerek zekâtla ilgili hükümleri teker teker anlatmaktadır. Aynı şekilde oruç konusunu bu minvalde izah etmektedir. Oruçla beraber 'itikâf' konusunu kendisine has bir başlık altında ele almıştır. Oruçtan sonra hac ve umrenin vacibatını, sünnetlerini, mekruhlarını, şartlarını, gerekli müeyyideler ve diğer bütün hükümlerini detaylı bir şekilde açıklamaktadır.²¹⁴

Tasavvuf konusunun işlendiği üçüncü bölümde ise müellif giriş kısmında tasavvufu detaylı bir şekilde açıklamıştır. Daha sonra sohbet ve adabı, zikir ve adabı, müridin kendisi, şeyhi ve ihvanıyla münasebetini, hatme-i hâceganı güzel bir biçimde açıklamaktadır.²¹⁵

İnsanlığın saadetini iman, islam ve ihsana bağlayan Erbilî, ihsanın tasavvufla eş değer olduğunu belirterek onu 'kalbin Allah'la (c.c.) güzel bir murakabe hali için hudû' nuruyla dolması' olarak tanımlamaktadır. Avamın sadece iman ve İslam'a bağlı, ihsanın ise mukarreb olan has kullar için olduğunu belirterek iman ve İslam'ın derecesini ihsanın miktarına bağlamaktadır. Daha sonra Nakşîlerin şeriata ve sünneti

²¹³ Erbilî, **a.g.e.**, 1330, s. 12-59.

²¹⁴ Erbilî, **a.g.e.**, 1330, s. 59- 90.

²¹⁵ Erbilî, **a.g.e.**, 1330, s. 90- 104.

seniyyeye tam bir bağılıklarından, sıddıkiyetin nübüvvete en yakın mertebe oluşu gibi sebeplerden dolayı Nakşiliğin Allah'a giden en kısa yol olduğunu belirtir.²¹⁶

Bu eser özellikle Maliki Mezhebi'ne bağlı olanlar için bir el kitabı niteliğini taşımakta olup müellif konuları ele alırken detaylı bir şekilde anlatmıştır. Kitabının ilk kısmında akaidevi konuları işleme daha sonra fikhî ve şer'i konuları ele alması, son kısmında ise tasavvuf risalesinin yer alması kitabı okuyucu için daha cazip kılmış ve temel İslamî konuların bir arada işlenmesi okuyucuya büyük kolaylık sağlamıştır.

3.11. Hulasatu't-tesanif fi't- tasavvuf (li huceti'l- İslam Muhammed b. Muhammed el- Gazalî)²¹⁷

Adından da anlaşılacağı üzere bu eser Gazalî'nin Tasavvuf hakkında yazdığı bir eseridir. Ancak Erbilî bu eseri Farsça'dan Arapça'ya tercüme etmiş ve birkaç ilave de bulunmuştur. Kısa bir mukaddimeden sonra eseri tercüme eder. Eseri tercüme ettikten sonra 'Zikir ve Murakabe' konularını izah eder.

3.12. Kitabu mevâhibu's-sermediyye fi menâkıbı Nakşbendiyye²¹⁸

²¹⁶ Bkz.Erbilî, a.g.e., 1330, s. 90-92.

²¹⁷ Muhammed b. Muhammed el- Gazalî, **Hulasatu't- Tesanif fi't- Tasavvuf**, (Terc ve Thk: Muhammed Emin el- Kürdî el- Erbilî b. Fethullahzade), Matbaayı Saadet, Mısır, 3. Baskı, trs.

²¹⁸ Muhammed Emin el- Kürdî el- Erbilî b. Fethullahzade, **Kitab-u mevahibu's- sermediyye fi menakıb-ı nakşbendiyye**, Matbaatu's- Saadet, Mısır, 1. Baskı, 1329. Asıl olan eser bu eser olmakla beraber başka bir adla Lübnan'da şu isimle basılmıştır. Ancak her iki eseri karşılaştırdığımızda ikisinin muhtevasının aynı olduğunu gördük. Bkz. Muhammed Emin el- Erbilî el- Kürdî, **Tezhibu'l- mevâhibu'l- sermediyye fi ecillâi's- sâdâti'n- nakşibendiyye**, Beyrut, Daru'l- Kutubi'l- İlmiyye, 2004.

Bu, Muhammed Emin Erbilî'nin, Nakşibendî meşrebindeki büyüklerin hayat hikâyelerini, irşâdlarını, kerâmet ve hâllerini ele aldığı bir eserdir. Yaklaşık üç yüz elli sayfa olan bu eserde Nakşibendî silsilenin büyükleri anlatıldıktan sonra tevbe, zikir, zikrin hakikati ve keyfiyeti, Hatme-i Hâcegan, cezbe gibi konular işlenmiştir. Bu konular çalışmamızın ikinci bölümünde yer alacaktır. Bu bölümde hayat hikâyeleri anlatılan bu büyüklerin hayat hikâyeleri özet şeklinde verilecektir.

Esere, tasavvuf inceliklerini barındıran bir mukaddimeyle başlayan müellif,²¹⁹ Nakşibendî tarikatının üç ayrı silsilesinin olduğunu söyleyerek bunları açıklar. Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Ehl-i Beyt ile ulaştığından altın silsile diye isimlendirilen birinci silsilenin zevat-ı kiramı şunlardır:

- Hz. Peygamber (s.a.s.)
- Hz. Ali b. Ebu Talip (r.a.)
- Hz. Hüseyin b. Ali (r.a.)
- Hz. Zeynelâbidîn Ali Asgar (rah.)
- Hz. Muhammed Bakır (rah.)
- Hz. Cafer-i Sadık (rah.)
- Hz. Musa Kazım (rah.)
- Hz. Ali Rıza (rah.)
- Hz. Maruf-u Kerhî (k.s.)
-²²⁰

²¹⁹ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 2-6.

²²⁰ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 6-7.

İkinci Silsile Hz. Ali'den (r.a.) sonra Hasan-ı Basrî'ye (k.s.) geçerek Habîb-i Acemî (k.s.) ve Davud-u Taî'den (k.s.) sonra Maruf-u Kerhî'ye (k.s.) geçer. Böylece her iki silsile Maruf- u Kerhî'de (k.s.) birleşmiş oluyor.²²¹

Üçüncü silsile ise Hz. Peygamber'le başlayıp Hz. Ebubekir'e (r.a.) geçen ondan Selman-ı Farisî (r.a.) ve Hz. Ebubekir'in (r.a.) torunu Kasım b. Muhammed'le (rah.) devam eden silsiledir.²²² Bu silsile aynı zamanda müellif Muhammed Emin Erbilî'nin de silsilesidir. Bu silsileye Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Hz. Ebubekir'i Sıddık (r.a.) ile vasıtasıyla ulaştığından "Sıddîkîyye silsilesi" denilir.²²³ Müellif kendi silsilesi olduğundan ve Hatme-i Hâcegan'da bu silsile okunmasından dolayı üçüncü silsiledeki zevat-ı kiramın hayat hikâyelerini bu eserde aktarmıştır.

Müellif, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şemâili, zâhir-bâtın vasıfları ve hadislerinden örnekler vererek²²⁴, Hz. Ebubekir'in (r.a.) hayatıyla devam eder. Ondan sonra Selman-ı Farisî'nin (r.a.) hayatıyla devam eder.²²⁵

²²¹ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 7.

²²² Kasım b. Muhammed'den (rah.) sonra Cafer-i Sadık (k.s.), Bayezîd-i Bistamî (k.s.), Ebu'l Hasan-ı Harakanî (k.s.), Ebu Ali Farmedî (k.s.), Hâce Yusuf-i Hemedanî (k.s.), Abdulhalık-i Gucdüvanî (k.s.), Arif-i Rîvegîrî (k.s.),Mahmud İncîrî Fagnevî (k.s.), Ali Ramitenî (k.s.), Muhammed Baba Semmasî (k.s.), Emir Külal (k.s.), Şah-ı Nakşibend (k.s.), Alâeddin Attar (k.s.), Yakub-i Çerhî (k.s.), Ubeydullah Ahrar (k.s.), Muhammed Zahid (k.s.), Derviş Muhammed (k.s.), Muhammed Emkenekî (k.s.),Muhammed Bakî-Billah (k.s.), İmam-ı Rabbanî (k.s.), Muhammed Ma'sum (k.s.), Muhammed Seyfeddîn (k.s.), Muhammed Nur Bedâunî (k.s.), Mirza Mazhar Can-ı Canan (k.s.), Abdullah Dehlevî (k.s.), Mevlana Halid Bağdadî (k.s.), Osman Tavilî el- Irakî (k.s.), Mevlana Ömer (k.s.), Muhammed Emin el- Erbilî. (Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 7-10.)

²²³ Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 10.

²²⁴ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 11-18.

²²⁵ Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 11-25.

Eser hakkında bilgi sahibi olmak babında müellifin eserinde yer verdiği üçüncü silsilede yer alan sâdâttan kendi şeyhleri hakkında verdiği bilgilere kısaca temas edelim.

Osman Irakî Tavîlî (k.s. v. 1890):

Osman Irâkî Tavîlî 1195 (1781) yılında Tavîle’de dünyaya geldi. Tavîle, Süleymaniye’nin merkezine uzak düşen kasabalarındandı.²²⁶ Babası Tavîle’nin ileri gelen asil ailelerinden ve sözüne itibar edilen liderlerindendi. Bu yüzden ailenin küçüklerine, geleceğin büyükleri olarak bakılırdı. Ama küçük Osman’ın hali çok farklıydı. Sessiz ve sakin bir kişiliği vardı. Çoğu kez, Seyyid Abdülkadir-i Geylânî’nin türbesini ziyaret etmek için Bağdat’a giderdi. Babası da onun bu haline alışmış, onu kendi haline bırakmıştı. Onun bu şekilde kendisini dünyadan tecrit ettiği yıllar, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’nin Süleymaniye’ye gelişine kadar sürdü.

Süleymaniye’ye geldiğinde herkes Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî’yi karşılamak için yollara çıktı. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, Tavîleli küçük çocukların da yanına getirilmesini istedi. Tavîleli anneler babalar çocuklarını getirdiler. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, “bunlardan başka, buraya getirmedığınız çocuk kaldı mı?” diye sordu. Küçük Osman’ın babası, “sadece bir çocuk kaldı. O da kendi halinde bir çocuktur” dedi. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, “Onun adı Osman mı?” diye sordu. “Evet” dediler. Mevlânâ Hâlid, “O, bizim terbiyemiz altında büyüyecektir, ben onu terbiye etmek için geldim” dedi.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, küçük Osman’a bundan böyle Beyyâre Dergâhı’na gidip gelmesini, orada hizmetlerde bulunmasını ve kendisine verdiği zikirleri yerine getirmesini söyledi. Beyyâre Dergâhı’nda o, bütün zamanını Mevlânâ Hâlid-i

²²⁶ Yaklaşık olarak Süleymaniye’ye 91 kilometrelik uzaklıkta bir kasabadır.

Bağdâdî hazretlerinin tavsiyesine uyarak geçirdi. Nefsinin isteklerine ayıracak zamanı bile kalmamıştı. Allah'tan gafil kalmak nedir bilmiyordu. İlâhî rahmetin nurları onu kuşatmış ve sâdât-ı kirâmın bereketli nurları nefsin kötülüklerinden uzaklaştırmıştı. Sonunda mânevî âlemleri seyretmeye başladı.

Osman Irâkî Tavîlî şöyle diyor: “Bu durum birkaç yıl devam etti. Namaza durduğum zaman bile “Tahıyyât” duasını okurken, ne zaman “eşhedü enne Muhammeden abdühü ve resûlüh” desem, sevgili Peygamberimiz'in (s.a.s) sûretini karşımda görüyor, Efendimiz'in bana, ‘doğru söylüyorsun, doğru söylüyorsun!’ buyurduğunu işitiyordum.”

Osman Irâkî Tavîlî hazretleri nihayet mâneviyat âleminin sırları tamamen kendisine açılınca, mürşidi ona irşad yetkisi verdi. O da insanları irşad etmeye başladı. İnsanları irşad etme işini bir nimet bildi. Mürşidinin emanetine gölge düşmemesi için çok gayret sarfetti.

Osman Irakî babası vefat edince Beyyare'den ayrılıp Tavile'ye geldi. Orda dergâh kurup irşada başladı. Ahirete irtihal edinceye kadar burada hizmetini devam ettirdi. Pek çok müridi oldu. Seksen sekiz yaşında doğduğu yer olan Tavile'de 1866 yılında vefat etti. Geride birçok halife bıraktı. Bunlardan birisi de oğlu ve ondan sonra postnişin olacak Ömer Irakî Tavîlî idi.²²⁷

Mevlana Ömer Irakî Tavîlî (k.s.):

Ömer Irâkî Irak bölgesinin Süleymaniye şehrinin Tavile kasabasında 1255 (1839) yılında dünyaya geldi. Velîler kapısı baba ocağında ilk terbiyesini aldı. Bebeklikten itibaren ârifler meclisinde büyüdü. Anne sütüyle beslendi, ama mânevî nurlar sofrasında yetişti. Daha küçüklükten belliydi, geleceğin mürşid-i kâmilî

²²⁷Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 281- 288.

olacağı... Ergenlik döneminde ve temyiz çağında bunun nice örnekleri görülmüştü.

Allah Teâlâ ona keskin bir zekâ bahşetmişti. Akranları arasında hep üstünlükleriyle öne çıkmıştı. Baktığı her şeyde bir hikmet bulurdu. Kalp gözü açıktı. Huzur ehliydi. İnsanlar arasında yaşıyordu, ama kalbi, bir an bile olsun Hak'tan, gafil olmuyordu. Babası ve mürşidi Osman Irâkî Tavîlî, onun mânevî gelişimindeki olgunluğu gördükçe, bereketli himmetleri ile onu terbiye ediyordu. Ancak oğlunu diğer müridlerinden asla ayrı tutmuyordu. Osman Irâkî Tavîlî, sadece Allah'ın kullarına bahşettiği manevi yetenekleri icra ediyordu.

Üstad-ı Ekber Ömer Irâkî işte bu yüzden mürşidi tarafından içindeki kabiliyetleri tamamen ortaya çıksın diye, ilim ve zikirle yetiştiriliyordu. Babası onun Beyyâre Dergâhı'nda kalmasını istemişti. Üstad-ı Ekber hazretleri orada tasavvuf terbiyesine zikir, mücahede, mücadele ve hizmetle devam etti. Mürşidi ona öylesine hizmetler veriyordu ki, içindeki mücahede şevki iyice ortaya çıkıyor, nefsi kayboldukça âdeta eriyor, kalbindeki İlâhî nurlar ise ışıltılı parlıyordu.

Uzun bir süre günleri ilim, irfan, zikir, hizmet ve murakebeyle geçti. Günleri bu şekilde geçerken babası ona irşad görevini tevdi etti. Ancak o babası hayatayken irşada başlamadı. Babası vefat edince de Tavile'de babasının yerine Şeyh Muhammed Bahauddin'i bırakarak kendisi Beyyare'ye geçti. Orada irşad ve hizmete başladı.²²⁸

Halifesi olan aynı zamanda çalışmamıza konu olan Muhammed Emin Erbilî onun hakkında şunları söyler: “Üstad-ı Ekber Ömer Irâkî hazretlerinin sohbetlerinde insanın içini canlandıran bir ateş vardı, bakışlarında ise apayrı bir şifa gizlenmişti. Yaşadığım bütün mânevî güzellikler, burada bir kitabın satırlarına sığdırmayacağım

²²⁸ Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 288- 297.

kadar çoktur. Müridlerin ve sūfîlerin yaşadıkları ve anlattıkları kerametler, zikir ve hatme sırasında karşılaştıkları olağan üstü mânevî güzellikler, İlâhî ikramlar, rahmânî tecelliler, kalplerde yaşananlar, gönüllerde buluşanlar hiç de az değildir...”

Ömer Irâkî, ediplerin adına mersiyeler okuduğu, Farsça ve Arapça kasideler söylediği büyük bir Allah dostuydu. 1308 (1890) yılında Beyyâre’de vefat etti.²²⁹

Görüldüğü üzere bu eser bir menâkıbnâmedir. Sadece bu vasfıyla kalmayıp aynı zamanda bir kişiye gereken tasavvufî bilgileri içeren bir eserdir. Nitekim bu konuda Mustafa Aşkar Tasavvuf Tarihi Literatürü adlı kitabında bu eserin Nakşebendîyye silsilesinde yer alan şeyhlerin anlatıldığı önemli bir menâkıbnâme olduğu söylemektedir.²³⁰

4. HALİFELERİ

Muhammed Emin Erbilî’nin birçok halifesi olmakla²³¹ birlikte kaynaklarda Necmeddîn Kürdî, Selâme el- Azâmî, Yusuf es- Sakâ olmak üzere üç halifesinden bahsedilir.

4.1. Necmeddîn el-Kürdî

Necmeddîn el-Kürdî, Muhammed Emin Erbilî’nin ikinci oğludur. Ailesi ve çocukları hakkında kaynaklarda kayda değer bir bilgiye rastlanmamaktadır. Erbilî’nin üç evlilik yaptığı ancak ilk evliliğinden çocukları olmadığı, Mısır’dayken bir daha evlendiği ve çocuk sahibi olduğu kaynaklarda geçer. Birçok kızı ve iki oğlu olduğu bilgisi de kaynaklarda geçen bilgilerdendir. Büyük oğlu 1919 yılında İngiliz-

²²⁹ Erbilî, **a.g.e.**, 1329, s. 288- 297.

²³⁰ Bkz. Mustafa Aşkar, **Tasavvuf Tarihi Literatürü**, İstanbul, İz Yay., 2. Baskı, 2015, s. 195.

²³¹ Bkz. Kolektif, **a.g.e.**, 1996, s. 310.

Mısır savaşında şehit olmuştur.²³² Erbilî'nin küçük oğlu olan Necmeddin Kürdî'nin doğum tarihi bilinmemekle Mısır'da doğduğu kuvvetle muhtemeldir. Çocukluğu hakkında malumat sahibi değiliz. Ancak Necmeddin Kürdî babasının yanında yetişmiş, el- Ezher'de ve çevresindeki birçok âlimin yanında ilim tahsil etmiştir.²³³

Baba ve dedelerinin yolunda insanları irşad ve davetle meşgul olmuştur. Aynı zamanda babasının halifesi ve bir Ezher âlimi olan Selâme el- Azâmî'de Necmeddin Kürdî'nin yetişmesinde büyük katkısı olmuştur. Kelam, fıkıh, hadis, lugat, tasavvuf vb. birçok ilmi Selâme el- Azâmî'den tahsil etmiştir. Keza Ezher'de doktor(a) ünvanına ulaşmıştır. Batınî ilimlerde de küçüklüğünden itibaren babasının yanında yetişmiş, manevi merhaleleri katetmiş babası daha hayattayken ondan irşad için icazet ve hilafet almış bir mürşidi kâmindir.²³⁴ Talebe ve müridlerini babasının gösterdiği şekilde terbiye etmiş, Nakşibendiliğin Mısır'da yayılmasını sağlamıştır. Özellikle fıkıh alanında birkaç eser yazmıştır. Bunlardan bir tanesi 1404/1984 yılında Matbaatü's-saâdet tarafından basılan *el-Meķâdiru's-şer'iyye ve'l-ahkâmu'l-fikhiyyetü'l-müte'alliķa bihâ'* dır. Babasına ait olan *Kitabu mevahibi's- sermediyye fi menakıb-ı Nakşbendiyye* adlı eseri de özetleyerek *Hulâsâtu'l- mevâhib* adıyla neşretmiştir.²³⁵

Necmeddin Kürdî'nin Abdurrahman ve Ziyauddin adında iki oğlu vardı. Her ikisi de zahiri ilimlerde Ezher'de okumuş ve doktora ünvanını almıştır. Abdurrahman

²³² Emin Zeki, **a.g.e.**, 1945, c. I, s. 144.

²³³ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 10.

²³⁴ Emin Zeki, **a.g.e.**, 1945, c. I, s. 144.

²³⁵ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 11.

babasından sonra postnişin olmuş, dede ve babalarının yolunu devam ettirmiş, Mısır'da Nakşîliğin devam etmesine katkıda bulunmuştur.²³⁶

4.2.Selâme el- Azâmî

Büyük bir mürşidi kâmil ve âlim bir zat olana Selâme el- Azâmî Mısır'da Kalyûbiyye bölgesi civarında bir köyde h. 1297 senesi Muharrem ayında dünyaya gelmiştir. h.1371 senesi Muharrem ayında vefat etmiştir. Küçüklüğünde gözlerine perde inmiş ancak daha sonra şifa bulmuştur. Gençliğinin ilk yıllarında Kur'an'ı Kerim'i hıfz etmiş diğer ilimlerin tahsiline başlamıştır. İlmîni ikmal edince Kalyûb bölgesindeki ulema ona hem akli ilimlerde hem de nakli ilimlerde icazet vermiştir. Buradaki âlimlerden yeterli derecede istifade ettikten sonra el-Ezher'e kaydolmuş ve orda ilmi çalışmalarına devam etmiştir. Selâme el- Azâmî hem Kalyûb bölgesindeki hem de el-Ezher'deki ulema tarafından her zaman zekâsı, takvası, ilmi, ahlakından dolayı takdir görmüştür.²³⁷

el-Azâmî salih insanları çok sever, boş zamanlarında hep onların sohbetinde bulunurdu. Mısır'a gelince Halvetiyye tarikatına bağlanmış, seyrü sülûkunu çok ciddi tutmuş ve bu yolda ilerlemeye çalışmıştır. Ancak bağlandıktan bir müddet sonra yine Halvetiyye tarikatın şeyhlerinden biri olan Şeyh Mustafa Bekrî'yi (v. 1162)²³⁸rüyasında görmüştür. Rüyasında Şeyh Mustafa Bekrî ona kemâlât

²³⁶ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 11; Algar, **a.g.m.**, 1997, s. 564.

²³⁷ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 9-10.

²³⁸ Evliyânın büyüklerinden ve aynı zamanda âlim bir zat olan Şeyh Mustafa Bekrî'nin tam ismi Mustafa bin Ali bin Kemâleddin bin Abdülkâdir Muhyiddin Sıddîki Bekrî'dir. Soyu Hazreti Ebû Bekr'e ulaşır. 1099 (m. 1688) senesi Zilka'de ayında Kudüs'de doğdu. 1162 (m. 1749) senesi Rebî'ul- evvel ayında Kâhire'de vefât etti. Karafe-i kübrâ denilen yere defnedildi. Bkz. Osmanzâde Hüseyin

mertebelerini katetmesi için ona başka bir mürşid aramasını ve ona bağlanmasını istemiştir.²³⁹ Bu rüyadan sonra Selâme el- Azâmî o güne kadar tanışmadığı Muhammed Emin Erbilî ile karşılaşır. 1324 senesinde Ezher'de ona bağlanır. Erbilî h. 1332 senesinde vefat edinceye kadar ona bağlanır ve seyr-ü sülukunu onda tamamlar. Seyr-ü sülukunu tamamlayınca Erbilî ona hilafet verir.²⁴⁰ Şeyhi Muhammed Emin Erbilî vefat edince Selâme el- Azâmî irşad faaliyetlerine başlar. İrşad faaliyetlerine başladığında henüz 34 yaşında idi. Genç yaşta zahiri ve batınî ilimleri tahsil eden el-Azâmî ömrünün kalan 44 yılında hep irşadla meşgul olmuştur. Müridlerini sadece tarikatla bağlamaz onlara gerekli olan ilmihal bilgilerini de öğretirdi.²⁴¹

Hayatını ilim ve irfanla geçirmiş büyük bir zat olan Selâme el- Azâmî iki önemli eser yazmıştır. Bunlardan birisi *Furkanu'l-Kur'an beyne sıfâti'l-Hâlık-i ve sıfâti'l- ekvân*'dır. Bu eser ilk olarak Hafız Beyhaki'nin *el-Esma ve's-Sifât* adlı eserinin mukaddimesi olarak basılmış daha sonra da müstakil olarak basılmıştır.²⁴² Diğer eseri ise *el-Berâhînu's- satia' fi reddi ba'di'l- bide'i'ş- şaia*'dır. Akidevî, fikhî, eski ve yeni bazı düşüncelere eleştirel bilgileri içeren bir eserdir.²⁴³

4.3. Muhammed Yusuf es- Sakâ

Vassaf, *Sefinetü'l- evliyâ*, (Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), İstanbul, Kitabevi, 3.baskı, 2015, c. IV s. 198; Yusuf b. İsmail en- Nebhani, *Câmi'u kerâmât-il-evliyâ*, Daru'l Marife, Beyrut, 2003, c. II, s. 254.

²³⁹ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 10.

²⁴⁰ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 11.

²⁴¹ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 11.

²⁴² Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 11-12.

²⁴³ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 12.

Muhammed Emin Erbilî ile karşılaşmalarından önce Şazeli tarikatında halife²⁴⁴ olan Muhammed Yusuf es-Sakâ hakkında kaynaklarda kayda değer bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak Erbilî'nin hayatından öğrendiğimiz kadarıyla Muhammed Emin Erbilî Mısır'da irşada başladıktan birkaç yıl sonra Erbilî'den ve Nakşibendîlik'ten etkilenerek Erbilî'ye intisap eder. İntisaptan önce Şazeliye tarikatına bağlanmış ve bu tarikattan hilafet almıştır. Erbilî'nin vefatına bir iki kala Muhammed Yûsuf es-Sakâ'yı yerine ders vermekle vazifelendirdiği de kaynaklarda geçmektedir.²⁴⁵

Yusuf Saka'nın Muhammed Emin Erbilî ile ilgili şöyle bir anekdotu olup mürşidiyle karşılaşmasını şöyle anlatır: “Muhammed Emin Erbilî ile tanışmadan önce Şazeli tarikatına intisab etmişim. Mürşidim hacca gidince ben Muhammed Emin Erbilî ile karşılaştım. Bir müddet sonra beni cezbetti. Ben de ona biat ettim. Ancak mürşidim hacdan dönünce benim ona olan sevgim kendini tekrar göstermeye başladı. Mürşidim beni sever ben de onu çok severdim. Bu durumu Muhammed Emin Erbilî'ye anlatamadım. Derdimi bir mektupla ona bildirdim. İkinci namazına yakındı. Beni görünce ‘Az önce mektubunu okudum’ dedi ve tebessüm etti. ‘Gel, şimdi hatmeye girelim’ dedi. Hatmeden sonra birlikte evlerine gittik. Bana nurlu bakışlarını yöneltti ve ‘Ne düşünüyorsun, Şâzeli tarikatında mı yoksa Nakşibendîlik yolunda mı ilerlemek istersin?’ dedi. Ben, ‘Nakşibendîlik yolunda efendim’ dedim. Muhammed Emin Erbilî, ‘sana şunları tavsiye ederim: Sâdât-ı kirâmın yolu, senin için daha iyidir. Senin onları sevdiğinden daha çok, onlar seni sever. Ben sâdât-ı kirâmın büyük iyiliklerini gördüm. Bereketlerinin ve himmetlerinin hiç üzerimden eksilmediğine şahit oldum. Ama sen gitmek istersen serbestsin. Ancak bizim

²⁴⁴ Algar, **a.g.m.**, 1997, s. 564.

²⁴⁵ Bkz. Kolektif, **a.g.e.**, 1996, s. 310.

yolumuzda gizli zikir esastır. Yolumuzun büyükleri azimetleri yapabilmeyi ölçü kabul eder. Ruhsatlara hemen sarılmaz. Böylelikle nefsi ıslah ederler. Sâdât-ı kirâm Nakşibendîlik'te yapılan gizli zikri azimet, Şâzelî tarikatında olan açık zikri ise ruhsat olarak kabul eder' dedi. Ben, 'Efendim, bu ziyaretimde ruhsatla hareket etmeme izin verir misiniz?' dedim. Erbilî, 'Allah yardımcın olsun' diye dua etti. Sonra onun yanından ayrıldım.

Her cuma namazından sonra Şâzelî dergâhında sûfler mürşid ziyareti yapardı. Bir cuma günü ben de onun dergâhına gitmek istedim. Bir süre orada kalmak istiyordum. Olanları ise çoktan unutmuştum. Dergâha yaklaştıkça üzerime bir ağırlık çöktü. Hatta yolda bir süre öylesine durdum, bekledim. Geri dönmeyi çok düşündüm. En sonunda Nakşibendî olarak bu yola devam etmeye karar verdim. Kararımdan bir daha hiç dönmedim. Muhammed Emin Erbilî'nin sevgisi beni Bulak Dergâhı'na götürdü."²⁴⁶

²⁴⁶Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 46-47.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED EMİN ERBİLÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

A. TASAVVUF VE TARİKAT

“Tasavvuf” (تصوف) kelimesi etimolojik tahlile tabi tutulduğunda bu kelimenin kökü ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bunlar arasında “Tasavvuf” kelimesinin; “temizlik, saflık” anlamında “صفي” veya “صفو”; “Hz. Peygamber’in (s.a.s.) meclisinde oturan Ehl-i Suffe” anlamında “صف”; “bakliyat cinsi bir bitki olan “صفان”; “Ense saçı manasına gelen” “صفة التقى”; “cahiliye döneminde Kâbe'ye hizmeti ile bilinen bir kabile olan” “بني صف”; bazı müsteşriklerin iddia ettiği gibi Yunanca “hikmet” anlamına gelen “sofos”²⁴⁷ gibi kelimelerden çıktığına dair görüşler sıralanabilir.

Fakat bu görüşlerin hiçbiri, tasavvuf kelimesinin kökeni konusunda gramer bakımından tutarlı değildir. En doğru kabul edilen görüşe göre “Sûfi” kelimesi, Arapça ‘yün’ anlamına gelen “صوف”tan türemiştir. Sûf’un ismi mensubu “صوفي”(sûfi)dir. Gömlek giyene (تقمس) dendiği gibi, ‘sûf’(yün) giyene de (تصوف) ifadesi kullanılır. Bunun mastarı (tasavvuf), ismî fâilî de (mutasavvıf)'tır.²⁴⁸

Tasavvuf bir hal ilmi olması sebebiyle iç yaşantıya önem verir. Tasavvufî deneyimi çözümlmek, sözcüklerle bu deneyimin derinliklerine inmek hayli güçtür. Sûflerin deyimiyle sözcükler ummanın kıyısında kalır.²⁴⁹

²⁴⁷ Abdulkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, **Kuşeyrî Risalesi**, Dâru'l- Kutubi'l- İlmiye, Beyrut, 2009, s. 311-312 ; Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergah yy., İstanbul, 1999, 26-27; Hülya Küçük, **Tasavvuf Tarihine Giriş**, Nükte yy., Konya, 2004, 19-20.

²⁴⁸ Kuşeyrî, **a.g.e.**, 2009, s. 311-312 ; Kara, **a.g.e.**, 1999, s. 27.

²⁴⁹ AnnemarieSchimmel,, **İslamın Mistik Boyutları**, (Çev.:Ergun Kocabıyık), İstanbul, 2001, s. 23.

Tasavvufun gönül kaynaklı, derin bir iç tecrübe olması dolayısıyla her sufi onu yaşadığı 'hâl'e göre tanımlamakta ve bu hâl ile ilgili özelliğini öne çıkarmaktadır. Bu yüzden aynı sufi farklı zaman ve mekânlarda farklı tanımlar yapabilmıştır.²⁵⁰ Çok farklı noktalarına vurgu yaparak değişik yönlerini öne çıkaran sûfîlerin tanımlarından bazıları şunlardır: Ma'rufu'l-Kerhî tasavvufu, "hakikatleri almak, insanların ellerinde bulunan şeylerden ümit kesip yüz çevirmek" diye tanımlarken, Serîü's-Sakâtî, "güzel ahlak", Cüneyd Bağdâdî, "başkalarından ilgiyi keserek Hak Teâlâ ile beraber olmak"²⁵¹ şeklinde tarif etmektedir.

İlk dönem sûfîlerinin diğer tanımlarına göre ise tasavvuf "sulhu olmayan bir savaş", "kulun her vakitte, o vakit içinde işlenmesi en uygun olan amelle meşgul olması"²⁵² olarak tanımlanmıştır.

İsmail Hakkı Bursevî, tasavvufu; "التصوف ترك التسوف" şeklinde kısa ve özlü bir ifade ile tarif eder. O bu sözünü "tasavvuf dedikleri ibnû'l-vakt (vakti yerli yerince kullanmak) olup tesevvüfü (geleceği beklemeyi ve işleri ileri zamana bırakmayı) terk etmekle mâzî ve müstakbel kaydını koyup şimdiki zamanda kendi hâliyle mukayyet olmaktır" şeklinde tercüme ve izah etmekte olup böylece o, tasavvufu tarif etmekten öte içinde bulunduğu hali de ifade etmiş bulunmaktadır. Bursevî'nin aslında böyle bir tarifi yapmasında, Aziz Mahmud Hüdayî'nin şu şiirinin tesiri vardır:

"Tasavvuf nefsini pak eylemektir,

Fenâ ile ânî hâk eylemektir."²⁵³

²⁵⁰Mustafa Kara, **Dervişin Hayatı Sûfnin Kelâmı**, Dergah Yay., İstanbul, 2005, s.14.

²⁵¹Kuşeyrî, **a.g.e.**, 2009, s. 313.

²⁵²Kuşeyrî, **a.g.e.**, 2009, s. 313.

Tasavvufun tariflerini çoğaltmak mümkündür, ancak tarifler arasındaki farklılığa rağmen, ifade edilmek istenilen manadaki birlik dikkat çekmektedir. Nitekim bu tariflerde ön plana çıkan ortak noktalar; ‘zühd ve takva ile ruhu temizlemek; kendi varlığını Allah'ın sevgisinde eritmek; kalbi, bütün mâsivadan arındırıp Hakk'a tahsis etmek; nefsi yok bilip O'nun varlığında yaşamak; şeriatın bütün emirlerine uymak ve yasakladığından kaçınmak ve böylece en büyük mutluluğa yani Allah'ın cemalini müşahedeye varmak'²⁵⁴ şeklinde sıralanabilir.

Cüneyd-i Bağdadi'nin “bizim ilmimiz Allah Resulü'nün (s.a.s.) sözleri ile sıvanmıştır” sözü tasavvufun başlangıcını Peygamber'in kendisine kadar uzandığına işaret eder. Hz. Peygamber (s.a.s) tasavvufun manevi zincirinin ilk halkası olarak kabul edilir.²⁵⁵

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Cibril hadisinde ve Kur'an-ı Kerim'de geçen “ihsan” kelimesi de tasavvufun ilk zamanlardaki ifade biçimlerinden ve kavramlarından biridir. Cibril (a.s)'in “ihsan nedir?” sorusuna Hz. Muhammed (s.a.v), “...Allah'a sanki görüyormuş gibi ibadet etmendir. Eğer sen Allah'ı görmüyorsan şüphesiz O, seni görür...”²⁵⁶ cevabını vermiştir.

²⁵³ İsmail Hakkı Bursevi, **Kitabu'n-Netice**, (Haz. Ali Namlı, İmdat Yavaş), İnsan Yay., İstanbul, 1997, s. 338.

²⁵⁴ Hüseyin Algül ve bşk., **İlmihal**, İSAM, İstanbul, 2000, c. I, s. 48.

²⁵⁵ Schimmel, **a.g.e.**, 2001, s. 45.

²⁵⁶ Buhâri, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, **Sahîhu'l- Buhâri**, Mektebet-ul İslamiyye, İstanbul, trs., İman/47.

Tasavvuf, tevhid yoluyla kişinin bireysel kurtuluşa ulaşma çabasıdır. Aslında tasavvufun özü, “Allah’tan başka ilah yoktur” sarsılmaz gerçeğini farklı biçimlerde tekrar tekrar ifade etmek ve sadece O’na ibadet edebileceğinin bilincine varmaktır.²⁵⁷

Muhammed Emin Erbilî de mütekaddim ulema gibi tasavvufu kökü ile ilişkilendirerek tarif etmiş ancak bunun yanı sıra tasavvufun konusu, fazileti, diğer ilimlerle ilişkisi, kaynağı, esasları gibi konuları da açıklayarak geniş bir şekilde izahatını yapmıştır.

Erbilî ilk olarak ‘tasavvuf’ kelimesinin, es-safâ²⁵⁸ kelimesinden alındığını söyler. Tasavvufu “nefsin iyi ve kötü hallerinden bahsedip, kötü olanlardan temizleme ve iyi olanlarla da süsleme yollarını gösterip Allah’a (c.c.) seyr-ü sülûk (ulaşma) durumunu tarif eden bir ilimdir. Tasavvuf ilmini ancak fetânet sahibi ve hakkı bilenler anlarlar. Ona inanmayanlar nasıl anlasınlar. Kôr olan kimseler nasıl ki güneş ışığını müşahede edemezlerse, aynen onlar gibi tasavvufu tatmayanlar da bilemezler”²⁵⁹ şeklinde tarif eder. “Sûfî” kelimesini ise “kalbi her türlü bulanıklıktan temizlenip, ibretlerle dolup taşan, yanında altın ile toprağın bir (müsavi) olduğu kimse”²⁶⁰ olduğunu söyler.

Erbilî tasavvuf kelimesini açıklarken onu şeriat-tarikat-hakikat ilişkisi çerçevesinde değerlendirmiş ve şu şekilde açıklamıştır: “Tasavvuf, bütün şeriat ve İlâhî dinlerin ruhudur. Tasavvuf ilminde üç lafız vardır ki, cahillerin bunların manalarında şüpheye düşmemeleri için açıklayacağız. Bunlar şeriat, tarikat ve hakikattir.

²⁵⁷ Schimmel, **a.g.e.**, 2001, s. 42.

²⁵⁸ Muhammed Emin Erbilî, **Tenviru’l-kulûb**, 1991, s. 438.

²⁵⁹ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 439.

²⁶⁰ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 439.

1. Şeriat: Resûlullah (s.a.s.) Efendimize nazil olup, âlimlerin Kitab ve Sünnet'ten istinbat ettikleri dinî hükümlerdir. Bununla, kelâm, fıkıh ve tasavvuf ilminde açıklanmış olan ilimlerdir.

2. Tarikat: Şeriatın emirleriyle amel edip, tembelliğin iyi olmadığı yerlerde, gaflet ve tembellikten kaçınmaktır. Bunu istersek şöyle de tarif edebiliriz: Açık ve gizli bütün hallerde Allah'ın (c.c.) yasakladığı şeylerin tamamından uzaklaşıp, emrettiklerine sarılmaktır. Yahut haramlardan, mekruhlardan, fuzulî olan mubahlardan kaçınıp, farz ve diğer meşru bütün hususları yerine getirmek, bunları imkân nisbetinde bilen bir mürşidi kâmilin himâyesinde eda etmektir.

3. Hakikât: Hakikât da üç kısma ayrılır:

a) Kişi ile inandığı şeyler arasındaki perdenin inceliğidir. Bu bölüme, Allah'ın zatı, sıfatları, büyüklüğü, cemâli, yakınlığı, ibadet, nübüvvetin hakikati, nübüvvet erbabının yüceliği, bilhassa Peygamber Efendimizin (s.a.s) üstünlüğü, ibadetin gerçek gaye ve hakikati, Peygamber Efendimizin (s.a.s) haber verdiği şeylerden olan kabir azabı, kabir nimeti, kıyamet ve dehşeti, Cennet, Cehennem, bunların içindeki nimet, azap v.b. gibi şeyler dâhil olmaktadır.

Mürid, bütün bunların karşısında gözle müşahede eder bir durumda bulunur. Bunu kendinde zühd, sekr, şiddetli şevk, dehşet, zehl, aşk hallerine sahip olan bazı kişilerin durumları takip eder. Hakikatin bu bölümü en şerefli olan kısmıdır. Bu kısım, diğer iki bölümün özü ve esasıdır.

b) Nefsi kötü ahlâklardan uzaklaştırıp iyi ahlâk ve sıfatlarla süslemektir. Öyle ki bu iyi ahlâklar insanda bir meleke, alışkanlık ve huy haline gelir.

c) İyi amellerin kolay elde edilmesi ve bütün hayırların güzel ve kolay bir şekilde meydana gelmesidir. İbadetlerinde hiç bir zorluk ve külfet hissetmez. Bir

ibadeti terk etmek istese de bu hususta nefsi ona uymaz. Göğsü İslam'a açılır, nefsi tam bir şekilde tatmin olur. Haramlardan uzaklaşmada ve emirlere sarılmada nefsi müsterih olur. Kendisinde Allah'tan (c.c.) tam korkma hakikati meydana gelir. Böylece O, insan suretinde bir melek olur. Sureti insan, sîreti ise melektir. Sen, bunları anladın ise, bunun sadece hakikatin bir bölümü olduğunu anlarsın. Hakikat, Tarikatın semeresi (meyvesi)dir. Ahiret yolcusunun bu üç kısmı birleştirmesi ve hiç birini kaçırmaması lâzımdır. Çünkü şeriatsız bir tarikat batıl olduğu gibi hakikatsız bir şeriat da boştur. Şeriat, gemi gibidir. Çünkü gemi insanı, hedef ve gayesine götürüp, helâk olmaktan koruyan bir vasıtaadır. Tarikat ise, mücevheratin bulunduğu ve esas maksada yer olması bakımından deniz gibidir.

Hakikat ise, ancak denizde bulunabilen inci gibidir. Buna ancak gemi ile varılır. Eşyanın hakikatine bakan kimse, suyun ağaçla ve ruhun da cesetle olan münasebeti gibi şeriatın hakikatle münasebetli olacağını görür. Kısacası şeriat bir ağaç, tarikat bu ağacın dalları, hakikat ise bu ağacın meyvesidir.”²⁶¹

Görüldüğü üzere Erbilî tasavvufun birinci merhalesini şeriat olarak ele almış ondan sonra şeriatın emirleriyle amel etmeyi tarikat olarak ifade etmiş en son mertebede de şeriat ve tarikatın sonucu olan hakikate ulaşabileceğini söylemiştir.

Erbilî, ‘Saadetu’l Mübtedîn’ adlı eserinde ise tasavvuf konusundan bahsederken onun ancak sağlam bir akide ve sünnet-i seniyye’ye ittiba ile hâsıl olacağını, bunların yokluğu tasavvufun yokluğunu beraberinde getireceğini ifade eder.²⁶² Bu eserde tasavvufu “Cenab-ı Allah’la mütemadiyen huzur halinin hâsıl olması” şeklinde

²⁶¹ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 436- 438.

²⁶² Bkz. Muhammed Emin el- Kürdî el-Erbilî b. Fethullahzâde, **Saadetu’l- mubtedîn fi ilmi’d- dîn**, Matbaatu’s- Saadet, 1. Baskı, Mısır, 1330, s. 39-40.

değerlendirir. Bu huzur hali, insanda meleke haline gelince bunun ‘müşahede’ye²⁶³ dönüşeceğini söyler.

Erbilî bu tarif ve izahları yaptıktan sonra tasavvufun şu beş esası olduğunu söyleyerek bu esasları şeriat-tarikat-hakikat ilişkisi içerisinde değerlendirmiş bunların muhtevasına uygun bir biçimde zikretmiştir. Erbilî bu esasları şöyle belirlemiştir:

1. Gizli ve açık her halü kârda Allah’dan(c.c.) korkmak. Bu durum, Allah’a (c.c.) karşı hakikî bir edeb ve doğru bir istikamet ile gerçekleşir.
2. Bütün iş ve sözlerinde Sünnet-i Seniyye’ye tam manası ile uymak. Bu da bid’attan korunmak ve güzel ahlâk ile gerçekleşir.
3. Her hususta mahlûkattan yüz çevirmek, onlardan kalben uzak olmak. Bu da tam sabır ve hakikî tevekkül ile gerçekleşir.
4. Darlıkta ve bollukta Allah’ın (c.c.) verdiklerine razı olmak. Bu da kanaat ve işleri Hz. Allah’a (c.c.) havale etmekle tahakkuk eder.
5. Kolaylık ve zorlukta Allah’a (c.c.) yönelmek ise varlık anında şükür, zorluk anında da Cenab-ı Hakk’a tam iltica ile tahakkuk eder.²⁶⁴

Netice-i kelam, Erbilî tasavvufun, şeriat ve Sünnet-i Seniyye’ye tam bir bağlılıktan sonra asıl görevini ifa edeceğini, şayettasavvuf böyle bir bağlılıktan zuhur ederse bütün şeriat ve ilâhî dinlerin ruhu olacağını söylemiştir. Şeriati bir gemiye, tarikati denize, hakikati ise o denizde bulunan incilere benzeten Erbilî, tasavvuf ilmini ancak fetânet sahibi ve hakkı bilenlerin anlayabileceğini ifade etmiştir.

²⁶³ Erbilî, **a.g.e.**, 1330, s. 40

²⁶⁴ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 439.

B. TARİKATTA MANEVİ EĞİTİME DAİR KAVRAMLAR

1. TEVBE

Tasavvuf literatüründe önem verilen kavramlardan biri olan tevbe kelime olarak itiraf, pişmanlık, dönmek, insanın işlemiş olduğu kötü bir fiilden pişmanlık duyarak, imkânı olsa bile bir daha yapmamaya azmetmektir.²⁶⁵

nasuh tevbesi, halis tevbe, gedik bırakmayacak tarzda, eskiyen yerlerin onarılmasına benzer şekilde tevbe etmeye, denir. Tasavvuf ıstılahında tevbe edilen günaha, bir daha dönmemeye, nasuh tevbesi denmiştir. Tasavvufi olgunluk yolunda, yetmiş makamdan bahsedilir. İlki tevbe, sonuncusu kulluk (abd) tur. Cüneyd, "günahı unutmaya", Sevrî de "Allah'tan gayri her şeyden yüz çevirmeye"²⁶⁶tevbe demiştir.

Peygamberimiz (s.a.s) tevbe alametinin “*nedamet*” olduğunu söylemiştir. Tevbe, tasavvufta üç derecede incelenmiştir: Tevbe, inâbe ve evbe. Tevbe bidayet, evbe nihayet, inabe de ikisinin ortasıdır.²⁶⁷ Ehl-i sünnet âlimleri sahih bir tevbenin üç şartının olduğunu, bunların:

- a- Şeriata muhalif işleri yapmaktan nedamet duymak,
- b- Hata ve günah olan şeyleri derhal terk etmek,
- c- Eskiden işlenen günahların benzerlerini yapmamaya azmetmek olduğunu söylemişlerdir.²⁶⁸

²⁶⁵ İbn Manzur, Ebu'l Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el- Ensârî, **Lisanu'l-Arab**, Daru Sadr, Beyrut, 1990, c.I, s. 233; el-Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif, **Kitabu't-Ta'rifât**, (Thk: Abdulmun'im Hafnî) Kahire, trs, s. 76.

²⁶⁶ Cebecioğlu, **a.g.e.**, 2004, s. 314.

²⁶⁷ Kuşeyrî, **a.g.e.**, 2009, s.190.

²⁶⁸ Kuşeyrî, **a.g.e.**, 2009, s.187.

Bütün tasavvufî kavramlarda olduğu gibi her sūfî bulunduğu makamagöre tevbe tarifi yapmış ve makam değıştikçe tarif de değışmiştir. Tевbe, gūnahtan rucū edip Hakk'a yönelmektir. Genellikle tasavvufî makamların ilki sayılır.²⁶⁹

el-Megazilî, tevbeyi ikiye ayırır: 1. İnâbe Tевbesi: Allah'ın üzerindeki kudretinden korkarak yapılan tevbe. 2. Tевbe-i isticâbe: Sana yakın olmasından dolayı utanarak yapılan tevbeye denir. Zünnun "Avamın tevbesi gūnahtan, havasınki gafletten, enbiyanınki de başkalarının nail olduğuna ulaşmaktan aciz bulduklarını görmek şeklindedir" der.²⁷⁰

Yakub-i Çerhî, seyrü sülûkte ilk makam olarak tevbeyi kabul ederek, kulun nefsindeki zulmânî unsurları giderip, ahiret azabından kurtulmasına vesile olarak görür. Kişi, kendisine verilen sınırlı ömürde ölüm gelmeden önce tevbe etmelidir.²⁷¹

Muhammed Emin Erbilî de tevbeyi, her hâl ve makamın esası ve evveli kabul ederek, tevbeye sahip olmayanın hâl ve makamdan nasibi olamayacağını²⁷², İslam'ın en önemli emirlerinden bir emir, salıklar yolunun başlangıcı, Allah'a kavuşmaya çalışanların (vasılîn) anahtarı olduğunu²⁷³ ifade etmiştir.

Erbilî, tevbenin, kötü sıfatları iyi sıfatlara dönüştürdüğünü söyleyerek tevbe edenleri üç kısımda değerlendirmiştir. Kişinin 'Allah'ın azabından korkarak

²⁶⁹Yılmaz, **a.g.e.**,2011, s.162.

²⁷⁰ Cebecioğlu, **a.g.e.**, 2004, s. 314.

²⁷¹Haksever, **a.g.e.**, 2009, s. 157.

²⁷² Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 448.

²⁷³Erbilî, **el- Hidayetu'l-hayriyye**, 1316, s. 3.

günahlardan dönerse tövbekâr, Allah'tan hayâ ederek günahlardan dönerse münîb, Allah'ın büyüklüğüne ta'zimen günahlardan dönerse evvab²⁷⁴ olacağını söylemiştir.

Erbilî, tevbenin şartlarını şu şekilde zikreder:

1. Geçmiş günahlara nedamet ve pişmanlık duymak,
2. Bir daha günahlara dönmeme azmi,
3. Haksız olarak aldığı tüm şeyleri sahiplerine ödemek. Bunlar yoksa varislerine varisleride yoksa onlar adına tasaddukta bulunmak icab eder.
4. Gönüllerini kırdığı kimselerle helalleşmek. (Bu şart imkân bulunduğu zaman içindir.)
5. Geçirmiş olduğu namazları kaza etmek.²⁷⁵

Muhammed Emin Erbilî, kişi tevbe ettikten sonra tövbesinin kabulüne dair bazı alametlerin olduğunu ifade ederek şöyle der: “Tevbenin kabulüne işaret eden sekiz alâmet vardır. Bunlar:

1. Kişi, diline sahip olmalı ve onu yalan, gıybet ve füzuli konuşmadan men edip zikir ve Kur'an okumayla onu meşgul etmeli.
2. Midesine dikkat edip, az olsa da helalden başkasını yememeli.
3. Gözüne dikkat edip harama bakmamalı, dünyaya rağbet gözüyle bakmamalı, son derece ibret gözüyle bakmalı.
4. Eline dikkat edip harama el sürmemeli, devamlı ibadet için uzatmalı.
5. Ayaklarına dikkat edip isyana doğru yürümemeli, daima ibadete doğru yürümeli.

²⁷⁴ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 448.

²⁷⁵ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 451.

6. Kalbine dikkat edip, ondan buğz, düşmanlık, haset çıkmamalı, Müslümanlar için nasihat ve şefkatle dolup taşmalı.
7. Kulaklarına dikkat edip haktan gayrısını işitmemeli.
8. Bütün ibadetlerinde Allah için ihlase dikkat etmeli, riya ve nifaktan uzak kalmalıdır.²⁷⁶

Erbilî bu şartları zikrettikten sonra şu tavsiyelerde bulunur: “Kişi tövbe ettikten sonra nefsinin günahlara alıştırdığı gibi hayırlara da alıştırmalıdır. Kötü arkadaşları terk etmeli, yiyeceğini içeceğini, giyeceğini helalinden temin etmelidir. Tekrar günaha düşerim korkusuyla tevbeyi terk etmemeli. Allah (c.c.) heran tevbe edenin tevbesini kabul eder. Allah'ın rahmetinden umut kesilmez. Çünkü Allah'ın lütfundan, ancak kâfirler topluluğu ümidini keser.

Günahlar üzerine ısrar etmemeli, her an tevbeye koşmalıdır. Bir başka günaha düşerim korkusuyla tevbe terk edilmez. Böyle bir şüphe şeytanın tevbeden geciktirmek için kalbe attığı bir vesvesedir, insanın eceli gizlidir. Nerede olup hastalanacağına bilemez her fırsatta tövbeyi gerçekleştirmek için çaba göstermelidir. Çünkü müminin sermayesi imandır. Bazen iman tövbesizlik ve günahlara dalmakla yok olup gider. Böylece ebedi olarak cehennemi boylar.”²⁷⁷ Erbilî, tevbe bu şekilde açıkladıktan sonra şöyle bir niyazda bulunur:

Allah'ım bana tevbe etmem için sebep nasip eyle.

Allah'ım beni affeyle çünkü günahlar beni kapladı.

Allah'ım Ahmed'in (s.a.s.) dini üzere ruhumu al.

²⁷⁶Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 454.

²⁷⁷ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 451-453.

Allah'ım kalblerin dirildiği günde kalbimi dirilt.

Ey hastalıkların tabibi benimde hastalığımı tedavi et.

Benim hastalığımda doktorlar hayrete düştü.

Ey kulları tedavi eden, bana yakınlığımı ve rızamı bahşet.

Sana ricada bulunup sonra aksini yapmam hiç yakışmaz.

Allah'ım yanılmamı kaldır, hastalığım ancak sana yaklaşmakla iyileşir.

Sana isyanda bulunduğum gece kahrolsun, o gece geçti hâlbuki günah payım hala duruyor.

Sana cahilliğimden dolayı isyan ettim. Bunda herhangi bir hilem yoktur?

Senden nasıl hayâ etmeyeyim ki sen daima üzerimde hazır ve nazırsın. ²⁷⁸

Netice itibariyle; Erbilî'nin, tevbeyi üç farklı şekilde ele aldığını görmekteyiz. Birincisi, kişinin işlediği günahlardan pişmanlık duyup bir daha işlememeye azmetmesidir. Bu normal insanların hali olup Erbilî bunları 'tevbekar' sınıfında değerlendirir. İkincisi; Allah'tan hayâ ederek günahlardan döner ve 'münîb' diye isimlendirilir. Bu, kişinin kulluk yapmaya başlaması ve güzel hasletler elde edeceğinin işareti kabul edilir. Tevbenin zirvesi olan son kısım ise kişi Allah'ın büyüklüğüne tazimen günahlardan döner, sırf Allah rızası için tevbe eder. Bu taksim aynı zamanda, insanın kemalâtını, kemâl derecelerini göstermektedir.

²⁷⁸ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 453.

2. ZİKİR

Lügatte anma, unutmamanın zıddı olan hatırlama, bir şeyi anmak ve yâdetmek, şan, şeref, ağzına alma ve açıklama yapma gibi değişik manalardakullanılan zikir kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de altmış üç yerde geçmektedir.²⁷⁹ Kur'an'da dua, niyaz, Kur'an gibi anlamlara gelirken zihinde saklamak, Allah'ı anmak gibi anlamlarda da kullanılmıştır.²⁸⁰

Bir tasavvuf ıstılahı olarak zikir, tasavvuftaki 'Halk içinde bile Hakk'la beraber' prensibinin bir tezahürüdür. 'Diğer varlıkları unutarak, yok sayarak Allah'ı anmak zikirde esas olandır.' Sûfilere göre zikir telkinini yapan ilk kişi de Hz. Peygamber (s.a.s.)'dir. Resul-i Ekrem dört halifesine de değişik usullerle zikir telkin etmiştir. Peygamber Efendimiz en efdal ve en üstün zikrin 'La ilâhe illallah' olduğunu söylemiştir ve bu söz de sûfiler tarafından zikrin temeli alınmış ve üzerinde ısrarla durulmuştur.Allah'ın isim ve sıfatlarını belli vakitlerde tekrar etmek diye bilinen zikir, sûfinin hayatının temel bir parçası haline gelir. Onun kalbinde Rabbi dışında herhangi bir şey yoktur. Zikir, kalplerin hoş reyhanıdır. Allah ile ünsiyet ancak zikirle gerçekleşir.²⁸¹

Kuşeyrî zikir konusunda şunları söyler: "Zikir Hakk Teâlâ'ya giden yolda kuvvetli bir esastır. Hatta bu yolda temel şarttır. Hiç kimse, zikrullah dışında başka bir şekilde Allah'a ulaşamaz. Derler ki Allah'ı kalp ile zikretmek müritlerin kılıcıdır.

²⁷⁹ Bkz. Âl-i İmran, 3/58; Enbiya, 21/24.

²⁸⁰ İbn Manzur, a.g.e., 1990, c. IV, s. 308; Muhammed Fuad Abdalbaki, **el- Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'an**, Çağrı yay. İstanbul, 1990, s. 273-274; Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Kabalcı yay. 2012, s.539.

²⁸¹Kara, a.g.e., 1999, s. 200.

Onlar düşmanlarına karşı bu kılıç ile savaşırlar, kendilerine gelen âfet ve musibetleri bununla defederler. Zünnûn Mısırî de şöyle der: ‘Hakikî manasıyla Allah Teâlâ’yı zikreden bir zakir O’nun zikri yanında her şeyi unuttur. Allah Teâlâ onun aleyhine olan her şeyden muhafaza eder. Kul için Allah her şeye bedel olur.’²⁸²

Muhammed Emin Erbilî, zikri; kalbi ve lisanî olmak üzere iki kısma ayırır. Bunlardan her biri için Kitab ve Sünnet’te deliller getirerek konuya giriş yapar.²⁸³ Dil ile yapılan zikir belirli ses ve harflerle yapılan zikir olduğunu söyleyerek bu çeşit zikrin her zaman ve her mekânda mümkün olmadığını, alış-veriş vb. şeylerin kişiyi bundan alıkoyduğunu söyler. Erbilî, kalp zikrini ise, harf ve ses olmadan Allah’ı mülâhaza etmekten ibaret olduğunu, durum böyle olunca, kişiyi böyle bir zikirden alıkoyacak herhangi bir engelin olmadığını²⁸⁴ ifade eder.

2.1.Kalbî veya Gizli Zikir

Erbilî kalbî zikri, cehrî-lisanî zikre tercih ederek şunları söyler: “Sen insanlardan gizli, harfsiz ve lafızsız olarak Allah’ı zikret. Hem bu zikir daha faziletlidir. İlim adamları bunu böyle dediler, sende böyle bil.Bunun için Nakşî Tarikatı’nın büyükleri kalple yapılan zikri daha faziletli görmüşlerdir. Çünkü kalp, Allah’ın nazargâhı, iman menbaı ve ilahi sırlar merkezidir. Peygamberimiz (s.a.s.)’in buyurduğu gibi kalp; sağlam olursa bütün ceset sağlam olur, bozuk olursa bütün ceset bozuk olur. Kişi zarureti dinîyyeye kalbiyle inanmadıkça mümin sayılmaz. İbadetler de, belirli niyetler olmadan sahîh olamaz. Âlimler‘organlarımızla

²⁸²Kuşeyri, **a.g.e.**, 2009, s. 255.

²⁸³ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 557.

²⁸⁴ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 557.

yaptığımız ibadetlerde kalbin ameli yoksa kabul olunmaz' diye ittifak etmişlerdir. Fakat kalbe ait ibadetlerde organların ibadet payı yoksa da bunlar kabul edilir. Şayet kişinin kalbi amelleri kabul edilmezse, imanı da makbul sayılmaz. Çünkü iman kalple tasdik etmekten ibarettir.”²⁸⁵

Erbilî, kalb ile yapılan zikri; ism-i Zat (yani Allah ismi-Lafz-i Celâl-ile yapılan zikir)ve ‘Nefiy-İsbat’ ile yapılan zikir olmak üzere ikiye ayırır. Bu da kelimeyi tevhid yani ‘Lailâheillalah’ ile yapılandır. Böyle bir taksim yaptıktan sonra şunları dile getirir:

“Şayet kemal derecesine varmışsan, Allah deyip kâinat ve içindekileri terk et. Şayet hakikaten genişçe araştırırsan, Allah haricinde her şey yokluktur. Bil ki Allah’tan olmazsa, kâinattaki her şey yok olmakla karşı karşıyadır. Zatında ve zatı ile var olmayanın varlığı bâtılın ta kendisidir. Arifler, Allah’ta fenâ bulup, O’nun haricinde hiç bir şeyi görmediler.”²⁸⁶ Erbilî burada hakiki varlığın sadece Allah olduğunu, diğer varlıkların aslında yok hükmünde, yok olmakla karşı karşıya olduklarını söylemektedir. Erbilî bu sözlerinde her ne kadar ‘vahdet-i vücûd’ kavramını kullanmamışsa da bu sözlerinden vücuttaki birliği kastetmektedir. İnsan-ı kâmillerin ise bu hakiki varlıkta fenâ bulup, gerçek varlıkta kendi benliklerini unuttuklarını söyler.

Erbilî gizli zikri, ‘letâif’ ve ‘nefiy- isbat’ zikri şeklinde kısımlandırarak bunları sırasıyla şöyle anlatır: “Tarikat ehli, sülûk edecek kimselere bunun(sülükün) kolaylaşması için bazı insanî letâife itibar ettiler. Sâlikin üzerinde malûm zafî cez-

²⁸⁵ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 557; Erbilî, **a.g.e.**, 1316, s. 5.

²⁸⁶ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 560-561.

belerin hâsıl olabilmesi için şu hoş, insani letâiflerle **Lafz-ı Celâli** (Allah (c.c.) kelimesini) zikrettiler. Lafz-i Celâl letâif üzerinde mürşidin verdiği sayı miktarınca çekilir. Bu latîfelerin ilki '**kalp**'dir. İnsan vücudunun sol memesinin altında ve yana iki parmak kadar meyillidir. Âdem (a.s.)'in ayağı altındadır. Nuru sarıdır. Bu nur, salikin omuzları hizasında çıkıp yükselirse veya kendisini ızdırıp veya depreşme kaplarsa, hemen ruh latifesiyle telkinde bulunsun. Bunların ikincisi '**ruh**'tur. Sağ meme altında ve göğse iki parmak kadar meyillidir. Nuh ve İbrahim (a.s.) 'ın ayakları altındadır. Nuru kırmızıdır. Zikir ruhta, vukufu da kalptedir. Ruhta bir hareket meydana gelip tutuşursa, hemen sır latifesiyle telkinde bulunsun. Üçüncü latife ise, '**sır**'dır. Sol meme üstünde ve iki parmak kadar göğse meyillidir. Musa (a.s.)'in ayağı altındadır. Nuru beyazdır. Vukuf kalbde olup, zikirde sırda hâsıl olur. Sır içinde de böyle bir hareket tutuşursa hemen hafî latifesiyle telkinde bulunsun. Dördüncüsü '**hafî**'dir. Sağ memenin üstünde ve iki parmak göğse meyillidir. İsa (a.s.)'in ayağı altındadır. Nuru siyahtır. Burada bir nur tutuşursa hemen ahfa, kelimesiyle telkinde bulunsun. Beşincisi '**ahfâ**'dır. Göğüs ortasında ve Peygamberimizin (s.a.s.) ayakları altındadır. Nuru yeşildir. Salik onunla iştiğal etsin. Burada geçen ayaklardan maksat Sünnet ve tarikattır. Bu latifelerden biriyle kendisinde bir terakki hâsıl olup adı geçen hâl ve durumlardan biri zuhur ederse aynı latifeyi ayağı altında bulunduran Peygamberin meşrebi üzerinde sayılır. Bunlarla maksat hâsıl olunca nefy ve isbat kelimeleriyle telkinde bulunsun."²⁸⁷

Letâif zikrini ayrıntısıyla anlatan Erbilî, nefiy ve isbat zikrini de şu şekilde açıklar: “ Nefiy ve isbat kelimelerinden maksadımız '**Lâ İlahe İllallah**' kelimesidir.

²⁸⁷ Muhammed Emin el- Kürdî el- Erbilî b. Fethullahzade, **el- İcabetu'r- Rabbaniyye**, bsy, 1388, s. 30-31; Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 564-565; Erbilî, **a.g.e.**, 1316, s. 5-6.

Bu da şöyle yapılır: Zakir dilini damağına yapıştırarak suretiyle içine aldığı nefesini hapsetsin (Nefes vermesin). Sonra göbek altından tahayyül etmek suretiyle **-Lâ-** kelimesini demeye başlar. Aynı kelimeyi ahfâ latifesine doğru çeker ve beyinde bulunan nefs-i natika latifesinde son buluncaya kadar devam eder. Sonra **'Allah'** kelimesindeki hemzeyi, beyinden alıp sağ omuzuna gelinceye kadar tahayyül eder. Sonra kelimeyi ruha doğru çeker. Bundan sonra **'İllallah'** kelimesindeki hemzeyi omuzundan alarak tahayyül eder, yavaş yavaş indirmek suretiyle göğüs ortası hizasına doğru çekip kalpte son bulur.

Yine Lafz-i Celâli kalbin derinliklerinde hapsedilen kuvvet ile hararet ve eseri bütün vücutta zuhur edinceye kadar hayal eder. Bu, öyle zuhur eder ki harareti ile bedendeki bütün zararlı maddeleri yakıp yıkar. Vücut, salih maddelerle nurlanır. İşte bu durumda zakir **'Lâ İlahe İllallah'** kelimesinin manasını düşünmüş olur. **'Lâ İlahe İllallah'** kelimesi üç anlama gelmektedir. Bu kelime **'Allah'tan başka varlık, başka ibadet edilecek ve başka kâd olunacak biri yok'** demektir. Birincisi; mübtedî içindir. İkincisi; vasat (orta) olanlar içindir. Üçüncüsü de; müntehi (sona varanlar) içindir.

Zakir, **'Lâ ilâhe'** dediği zaman her şeyi nazar ve itibardan düşürmek suretiyle **nefy** eder. Hepsine fena ve yok olma gözü ile bakar. **'İllallah'** dediği an, kalbinde Allah'ı (c.c.) **isbat** edip vücuduna hüküm verir. Artık Allah'a bekâ ve devam sıfatı ile bakar.

Tevhid kelimesinin sonunda tek olan bir sayı üzerinde vakf ettikten sonra **'Muhammedu'r- Rasûlullah'** lafzını kalpten sağ memeye kadar hayal eder (düşünür). Zakir bu düşünce ile Resulullah (s.a.s.)'a olan muhabbet ve bağlılığını kâd etmiş olur. Zakir, bütün bunlardan sonra tek bir sayı üzerinde durmak şartıyla (bu sayılar,

3-5-7 veya 21'e kadar ki tek bir sayı olabilir), nefesini serbest bırakabilir. Buna büyüklerimiz yanında 'vukûf-u adedî' denir. Nefesini serbest bırakınca, kalbi ile gizliden 'İlâhî ente maksudî ve rızake matlubî' zikrini söyler. Zakir, nefes vermekle rahatladıktan sonra, önceki nefes gibi yeni bir nefes almaya başlar. Birincisinde yaptığını aynen yine yapar. Ancak her iki nefes arasında, adı geçen hayalin olmasına dikkat eder. Tekrar eder eder 21. tekrara vardığında kalbi zikrin neticesi kendisinde zuhur etmeye başlar. Bu netice, beşeriyet âlemi ve dünyevî vesveselerden kesilip, İlâhî cezbelerde yok olmaktır. Kalpte de bu İlâhî cezbenin tasarrufatı zahir olur. Bu da kalbin muhabbetle Cenab-ı Hakk'a yönelmesi demektir. Bu andaki tesirler insanın yaratılış kabiliyetine göre değişir. Bu kabiliyet Cenab-ı Allah'ın, ruhlara bedene taalluk etmeden evvel ruhlara bir vergisidir. Bu İlâhî vergi ile dilediğini kendisine yaklaştırmakla müşerref kılar. Bazılarına bununla ilk olarak sadece masivaullahtan geçme hali peyda olur. Bazılarına da ilk olarak kendinden geçme ve hayret hâsıl olur. Bu, bütün kâinatın gözünde fena bulması demektir. Bundan sonra İlâhî cezbelerde fenâ bulmakla müşerref olur."²⁸⁸

2.2. Gizli Zikrin Adabı ve Erkânı

Erbilî, gizli zikrin adab ve erkânını zikrederken on bir hususa işaret eder. Bunlara uyulması halinde makbul ve kâmil bir zikrin vücut bulacağını ifade eder. Bu hususlar şunlardır:

1. Abdestli olmak
2. İki rekât namaz kılmak
3. Kibleye yönelmek

²⁸⁸ Erbilî, a.g.e., 1991, s. 565-567; Erbilî, a.g.e., 1388, s. 32; Erbilî, a.g.e., 1316, s. 5-6.

4. Teverruk yani namazda oturduğunun aksine sağ tarafı üzerine oturmak
5. Tevbe ve istiğfarda bulunmak, 25 defa ‘Estağfirullah’ lafzını zikretmek.
6. Fatiha sûresini bir, ihlas sûresini de üç defa okuduktan sonra Peygamberimizve tüm Nakşi tarikatının büyüklerinin ruhlarına hediye etmek.
7. Hatıratın yok edilip huşunun tam temin edilmesi, dudakları üstüste koyduktan sonra, dili boğaz tavanına koyarak gözleri yummak.
8. Ölüm rabıtası yapmak.Bu da kendini ölmüş, yıkanmış, kefenlenmiş, kabre konulduktan sonra da yakınları yanından gitmiş ve yalnız kalmış olarak düşünmeden ibarettir.
9. Mürşidi rabıta etmek.Bu, şeyhin kalbini, kalbi karşısında, suretini hayalinde canlandırmak demektir. Bu şeyhin hazır bulunmaması zamanında da olur. Şeyhin kalbini, kendi kalbine feyiz saçan bir feyiz deryasının tarlası olarak düşünmelidir.
10. Bütün kuruntu ve meşguliyetleri terk ederek bütün duygulan ile Allah’a yönelip, üç defa ‘Allah’ım maksadım Sen, isteğim de senin rızandır’ (İlahî Ente Maksudî ve Rızake matlubî) demelidir.
11. Zikrin zuhuratını beklemek.²⁸⁹

2.3. Cehrî Zikir Yöntemi Olarak Hatme-İ Hacegân

Nakşîstılahından olan Hatme-i Hacegân, “sıkıntılı durumlarda ve zamanlarda, kolaylık sağlamak vedüşmanların belâlarından kurtulmak üzere, bir tertipte bazı surelerin okunması, belli miktarda zikir çekilerek yapılan bir uygulamadır. Şeyhin huzurunda bir grup mürid, halka oluşturarak, şeyhin işareti ile

²⁸⁹ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 561- 564; Erbilî, **a.g.e.**, 1388, s. 32-33.

tören başlar. Rabıtalı şekilde diz üstü oturan müridler, gözlerini kapalı tutarak, şeyhefendinin giriş duasından sonra yedi Fatiha, yüz salavat, yetmiş dokuz "elem neşrah", binbir ihlas suresi, tekrar yüzsalavat, yedi Fatiha okunur. Bu arada okunan ilahî, hazırûnu vecde getirir. Bu tertip, bazı değişikliklere uğramış, bazı zikirler eklenmiş, bazı kısaltmalar yapılmış, ancak uygulama her yer ve zamanda vazgeçilmez bir unsur olarak varlığını sürdürmüştür. Bu, manevî güçlerin bir araya geldiği, toplu zikir uygulaması olarak, ruhları zindeleştirmiştir.”²⁹⁰

Erbilî, Hatme-i Hâcegânı Nakşî tarikatında İsm-i Zât ve nefy - isbât suretiyle yapılan zikirden sonra en büyük rükünlerden saymıştır. O, müridlerin ruhları bu zikir sebebiyle kendilerinden yardım isteyen kişiler için, Allah’tan dileme suretiyle, yardım edebileceklerini dile getirir. Hatmenin okunmasıyla hacetlerin hâsıl olacağını, muratların yerine geleceğini ve belaların defedileceğini, okuyanın derecelerini yükseltilip ilahî tecellilere mazhar olacağını²⁹¹ söyler.

2.3.1. Hatme-i Hâcegân’ın Âdâb ve Erkânı

Erbilî hatmenin sekiz adabının olduğunu söyleyip olup bu adabı şöylece zikretmiştir:

1. Büyük ve küçük abdestsizlikten temiz olmak,
2. İnsanların bulunmadığı bir yerde bulunmak,
3. Allah’ı görüyormuşçasına huşû ve huzur içinde bulunmak. (Çünkü sen Allah’ı görmesen de o seni görür.)
4. Hatim yapacak kişiler adı geçen tarikat şeyhinden izin almış olmalıdır.

²⁹⁰ Cebecioğlu, **a.g.e.**, 2004, s. 256.

²⁹¹ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 571- 572; Erbilî, **a.g.e.**, 1316, s. 14-15.

5. Hatme yapılan meclisin kapısını kapatmak,
6. Hatmin başından sonuna kadar gözleri yummak,
7. Kalbini zikir haricindeki vesvese ve kalbe ârız olan hallerden temizlemeye gayret etmek,
8. Teverrük oturuşuyla oturmak.²⁹²

Erbilî bu adabı zikrettikten sonra hatmenin yapılışı ve erkânından bahseder.

Hatme için on rükün sayan Erbilî onları şöyle belirlemiştir:

1. Yirmibeş veya onbeş defa istiğfarda bulunmak.
2. Zikir bölümünde geçtiği şekliyle şeyh rabıtasını yapmak.
3. Yedi defa Fatiha sûresini okumak.
4. ‘Allahümme salli alâ seyyidînâ muhammedin nebiyyi’l-ümmiyyi ve ala âlihi ve sahbihi ve sellim’ şeklindeki herhangi bir salavat sığasıyla yüz defa salavat getirmek.
5. ‘Elem Neşrah’ (İnşirah) sûresini Besmele ile beraber 79 defa okumak.
6. İhlas sûresini 1001 defa okumak.
7. Yine Fatiha Sûresini 7 defa okumak.
8. Peygamber Efendimize 100 salavat getirmek.
9. Hatme duasını okumak.
10. Okuyabildiği kadar Kur’an okumak.²⁹³

Adı geçen hatme, Abdulhalık Gucdüvanî’ye (k.s.) aittir. Şayet hatmede müridler çok ise bu hatmenin okunması evlâdır. Yok, eğer az iseler, Muhammed

²⁹² Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 572- 573; Erbilî, **a.g.e.**, 1316, s. 15.

²⁹³ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 573-575; Erbilî, **a.g.e.**, 1316, s. 15- 16.

Bahâeddin (k.s.)'in hatmesi okunmalıdır. Bu da edeb, duâ ve sığa bakımından Hâcegân hatmesinin aynısıdır. Ancak İnşirah sûresinin yerine (Ya hafıyye'l-eltâf edriknî bi lutfike'l-hafiy) duasını 500 defa okunmalıdır.²⁹⁴

Erbilî, bela ve musibet zamanında İmam Rabbanî'nin (k.s.) hatmesini yapardı.²⁹⁵ Bu hatme çeşidi diğerleriyle adab ve erkân yönünden aynı olup yalnız İnşirah sûresi yerine (Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh) cümlesinin 500 defa okunması gerekmektedir.

3. HALVET

Halvet; uzlet, inziva, yalnızlık, tek başına yaşamak topluma karışmamak, ihtilat halinde olmamak demektir. İstılahta ise “ne birmelek ne de bir kimsenin olmadığı herhangi bir yerde ve hâlde, Hak ile sırren konuşmak ve ruhen sohbet etmek”tir. Tarikattaki eğitim metodu olarak; “Tarikataintisap etmiş bir müridin, şeyhinin isteğiyle belli bir süreden sonra insanlardan uzaklaşarak, genelde tekkenin özel bir bölümünde inzivaya çekilmesi ve bu süre içerisinde devamlı Allah'ı zikretmesi ve masivadan ilgiyi kesip tamamen Allah'a yönelmek ve kendini ibadete vermektir.”²⁹⁶

Halvet; Hz. Peygamber (s.a.s)'in vahy gelmeden önce Hira'da uzlete çekilme uygulamasından doğmuştur. Halvetin ana espirisi; düşünceyi Allah'tan gayri her şeyden uzak tutmaktır. Bir kimse, bir ömür boyu halvette kalsa, kafası dünyevî düşüncelerle meşgul olsa, ona halvettedir denmez. İşte bundan hareketle, özel bir yere çekilmeden, halkın içinde, (halvet der-encümen) sürekli Allah tefekkürünü

²⁹⁴Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 575.

²⁹⁵Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 575.

²⁹⁶ Cürcânî, **a.g.e.**, trs, s. 101; Uludağ, **a.g.e.**, 2012, s.156.

korumaya muvaffak olan kişilere de, halvet yapıyor, tabiri kullanılabilir.²⁹⁷ Halvet, kalbi safiyet bulmuş kimselerin sıfatıdır; uzlet ise Hakk'a vâsıl olmuş kimselerin işaretidir.²⁹⁸

Muhammed Emin Erbilî, halveti marifetullah'a ulaşma için esas kabul etmiş, kalplerin nurlanmasını, müşahede haline ulaşmayı, hakikatlerin zuhura çıkmasını ancak halvetle mümkün olacağını²⁹⁹ söylemiştir. Halveti, insanları irşad edenler için daha gerekli gören Erbilî, insanları maksuda ulaştırma çabasında olanların özellikle halvete çekilmelerini istemiştir.³⁰⁰

Erbilî, halvetin süresiyle ilgili olarak şöyle der: “Halvetin en az müddeti geceleriyle beraber üç gündür. Bundan sonra yedi gün olanı gelir. Sonra da bir aylık olanıdır. Hz. Peygamber de (s.a.s.) bir ay halvete çekilmiştir. Seyri sülûk talep edenler için en münasibi kırk gündür. Bu da öncekilerin toplamı mesabesindedir.”³⁰¹

Erbilî, bunlar dışında halvetin yapılışı ve erkâmıyla ilgili şunları da zikreder: “Mürid öncelikle zâhiri ve bâtinî olarak, riyadan uzak ihlâslı bir biçimde niyetlenir. Şeyhinin iznini ve duasını alır. Halvet esnasında uyulması gereken hususlara dikkat eder. Sürekli abdestli bulunur. Zihnini kerâmet vb. şeylerle meşgul etmez. Rabitalı olmaya çalışır. Günlerini oruçlu geçirir. Allah'ın zikrinden başka zaruretler dışında herhangi bir şeyle meşgul olmaz. Şeytan, dünya, heva ve nefse karşı uyanık

²⁹⁷ Cebecioğlu, **a.g.e.**, 2004, s.249-250.

²⁹⁸ Kuşeyri, **a.g.e.**, 1999, s. 258

²⁹⁹ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 515-516.

³⁰⁰ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 516.

³⁰¹ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 516.

olmalıdır. Sünnet-i Seniyye'ye riayet etmelidir. Gerekli durumlarda şeyhine haber vermeli, kendisine hâsıl olan meziyetleri kendisinden bilmemelidir.”³⁰²

4. NEFS VE MERTEBELERİ

Nefs kelimesi Arapça kökenli bir kelimedir. Ruh, akıl, kendi öz can, kan, azamet, izzet, bir şeyin cevheri, benlik, kötü istek, arzu, işkence gibibirçok anlamı ifade etmektedir.Tasavvufî olarak ise kendisinde iradî hareket, his ve hayat kuvvetibulunan latif, buharlı bir cevher anlamına gelir. Sufilere göre nefis, kulun kötü fiilleri, kibir, hased, öfke, kötü ahlâk, gibi çirkin huy ve niteliklerin adı olmuştur. Bunun için sâlik nefsinin varlığını yok edip Hakk'ın varlığıyla bakî olmak için uğraşmalıdır.³⁰³

Kur'an-ı Kerim'de ise birçok farklı anlamlarda kullanılan nefis kelimesi; zâtullah,³⁰⁴ insan ruhu,³⁰⁵ kalb-sadr,³⁰⁶ insan bedeni,³⁰⁷ bedenle birlikte ruh,³⁰⁸ insana kötülüğü emreden kuvvet³⁰⁹ gibi anlamlarda kullanılmıştır.Ruh anlamında da ifade edilen nefis kelimesi, kulun kötü huy ve davranışları, kötü his ve huylar anlamında kullanılmaktadır.³¹⁰ Bu kötü huy ve davranışlar dünyadaki savaşlardan daha zordur.

³⁰² Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 517- 518.

³⁰³ Abdurrezzak Kâşânî, **Tasavvuf Sözlüğü**, (Çev. Ekrem Demirli), İz yayıncılık, İstanbul, 2004,s. 557; Cebecioğlu, **a.g.e.**, 2004, s.545; Uludağ, **a.g.e.**, 2012, s.404.

³⁰⁴ Taha, 20/141; Maide 5/116.

³⁰⁵ Fecr, 89/27; En'am 6/93; Zümer 39/42.

³⁰⁶ Yunus, 10/100; Neml,27/14.

³⁰⁷ Al-i İmran, 3/ 146; Enbiya, 21/ 35.

³⁰⁸ Bakara, 2/286; En'am, 6/152.

³⁰⁹ Yusuf, 12/18; Taha, 20/96.

³¹⁰ Kuşeyrî, **a.g.e.**, 2009, s.186.

Göz görme, kulak duyma, burun koku alma ve ağız tat alma yeri olduğuna göre; dinleyen, gören, koku alan ve tadan ancak insandır. İnsan da bir bütün olduğuna göre iyi vasıfların yeri ruh ve kalb, kötü vasıfların yeri de nefstir.³¹¹

Nefs, kendisinde iradî hareket, his ve hayat kuvveti bulunan latîf buharlı bir cevherdir. Kötülüğü emreden manasında anlaşıldığı gibi, Allah tarafından insana üflenen ve ruh-i Rahmânî, ilâhî benmanasına da kullanılmıştır.³¹²

Muhammed Emin Erbilî'ye göre nefis Rabbanî bir latifedir. Cesetlere taalluk etmeden evvel ruhtur. Cesedin emrine verilmeden evvel Hakk Teâla'ya yakındı. Cesedle birleşince başkalarıyla meşgul olduğundan Allah'ın (c.c.) huzurundan perdelendi.³¹³ Erbilî nefsin bir cevher olduğunu söyleyip insanı zahiren ve batinen aydınlatan bir özelliğinin olduğunu söyler. Nefs, insanın hem zahirini hem de batınını aydınlatıyorsa 'yakaza' hali, sadece insanın batını aydınlatırsa 'uyku' hali, aydınlatma özelliği biterse 'ölüm' hâli³¹⁴ meydana gelir.

Erbilî, kişinin nefsinin tanınmasının mühim bir mesele olduğunu söyleyip şu hususları izah eder: “ Gerçekten nefsinin bilen Rabbini de tanımış olur. Bu şu demektir: Nefsinin acizlik, zillet, fena ve zayıflık durumunu bilse Rabbinin de izzet, kudret ve bekasını tanıyacaktır. Kim nefsinin bilmezse Rabb'ı hakkında daha fazla cahil kalır. Akıllı kişinin, kendisine ölüm gelmeden bu hususu ciddiye alması ve nefsinin tanıma yoluna koyulması icab eder. Yoksa bu husus hakkında ölüme kör olarak gider, daha sonra da basiret yolunu elde edemez. Bütün kötülüklerin aslı ve

³¹¹Kuşeyrî, **a.g.e.**, 2009, s.187.

³¹² Cebecioğlu, **a.g.e.**, 2004, s.545

³¹³ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 482.

³¹⁴ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 483.

kaynağı nefisten razı olmaktır. Bütün güzellik ve iyiliklerinde aslı ve kaynağı ise nefisten razı olmamaktır. Bu durumda kişiye nefisini terbiye etmekten daha faydalı bir şey yoktur.”³¹⁵

Erbilî, adetullah icabı, bir makamdan diğerine yükseliş, ancak tarikatın makam vehâllerini bilen bir zâtın eli altında mümkün olabileceğini söyler. Nefis tezkiyesi bazılarının düşündükleri gibi akıl ile olabileceğine imkân vermemektedir. Erbilî, akıl ile nefis tezkiyesini mümkün görenleri, nefis tezkiyesine bazı riyazi çalışmalarla körü körüne uğraşırken şüphe ve sapıklıklara yuvarlandıklarını³¹⁶ söyler.

Erbilî, nefste bulunan bazı nurânî ve zulmânî perdelerin³¹⁷ varlığından bahsederek zulmânî perdelerin kişiyle Rabbi arasında engel olduğunu, bunlardan mücahede ve nefse muhalefet yoluyla kurtulmanın gerekliliği üzerinde durur.

³¹⁵ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 483.

³¹⁶ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 486- 487.

³¹⁷ Perde, Farsça bir kelime olup örtü demektir. Bu perdelerden bir kısmı zulmânî, bir kısmı da nurânîdir. Mal, mülk, menfaat, dünya sevgisi, şehvet, zulmânî; Allah'a ait tecelliler ise nurânî perdedir. Tasavvufî sülûk ve vuslat yolunda, bu perdelerin kaldırılması gerekir. Hucvirî, Keşf'ul Mahcub'ta gayn'ı açıklarken şu ifadeler yer verir: "Gayn, istiğfar ile ortadar kalkan, kalp üzerindeki hicap ve perdedir. İki nevidir: Biri şeffaftır, diğeri kalındır. Kalın perde, büyük günah işleyen ve gaflet içinde bulunanlarda olur. Hafif perde, nebî olsun, velî olsun herkeste bulunur. gayn; kul ile Allah arasına, bir takım perdelerin girmesi demektir. Bu perdeleniş, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadisinden anlaşılacağı üzere, istiğfarla ortadan kalkacak kadar kısa sürdüğü gibi, büyük günah işleyerek silinmesi oldukça güç ve uzun vakit alabilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in gayn denilen hali yaşaması, O'nun günaha girmesi değil, sadece günlük bazı önemli dünyevî konulara zihnen yönelmesi ile ortaya çıkmaktadır. Bu, gayn'ın en ehveni, en basit olanıdır denilebilir. Zira bu gayn'ın oluşumunda, bir haram fiilin işlenmesi söz konusu değil, aksine mubah olan dünyevî işlerle uğraşmak

Mücahedenin aslını,nefsi arzularından vazgeçirip bütün vakitlerde onu isteğinin dışına yöneltmek olduğunu söyleyen Erbilî, pek çok mücahede yolundan bahseder.Her mürid için ayrı ayrı yolların varlığına değinen Erbilî, birisine mümkün olan yolun, bir başkası için mümkün olamayacağını³¹⁸ bildirir. Erbilî konuyla ilgili şu örnekleri verir: “Mücahede yolu, müridin kuvvet ve zafiyet durumuna baktıktan sonra ona zor gelip gelmediği ve vakti olup olmadığına göre değişir. Meselâ, hükümdarlar için oruç ve namazla mücâhede etmek, sadaka ve köle azad ederek mücâhede etmekten daha zordur. Fakir ve mala karşı hırsı olanlar için durum tam bunun aksinedir. İlim ehli için mücadele, tartışma ve üstünlüğü gösterme, meclislerde yarışma, şöhret ilmi peşinde gezme gibi hususlarda mücâhede etmek, namaz ve oruçla mücâhede etmekten daha zordur. Yazın oruç tutarak mücâhede etmek, kışın oruç tutarak mücâhede etmekten daha zordur. Kış geceleri namaza kalkmak suretiyle mücahede etmek, yaz gecelerinden daha kolaydır. Artık müridin durumuna göre mücâhede şekli tayin etmek, müridi terbiye edip, onu yetiştiren şeyhin işidir. Yoksa müridin isteğine göre bir şekil alamaz. Çünkü bu büyük bir tehlike doğurur.”³¹⁹

Erbilî, ‘mücahedenin aslınınefsi arzularından vazgeçirip bütün vakitlerde onu isteğinin dışına yöneltmek’³²⁰ olduğunu söyledikten sonra, tasavvufu kîlu kâlden, rastgele sözlerden seçerek alınmadığını, onu açlık, dünyayı terk, arzulara uymamak, Allah’ın(c.c.) emirlerine sarılmak, yasaklarından kaçınmak gibi hususlardan

rol oynamaktadır. Bkz. Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, **Keşfu’l-Mahcûb**, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İst., 1982, s.542; Cebecioğlu, **a.g.e.**, s.227-228.

³¹⁸ Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 487.

³¹⁹ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 487.

³²⁰Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 487.

alındığını belirten Erbilî, dört çeşit ölümden bahsederek konuyla ilgili şu izahatta bulunur: “Kim bizim yolumuza koyulursa nefesine dört çeşit ölüm tattırsın:

1. Kırmızı Ölüm: Nefse muhalefettir.
2. Siyah Ölüm: İnsanların eziyetlerine tahammül etmektir.
3. Beyaz Ölüm: Açlığa katlanmaktır.
4. Yeşil Ölüm: Yama üstüne yama eklemektir.

Nefsine sahip olmak istersen onu bir şeye sahip kılmayıp sıkıştır, ona imkân verme. Ona sahip olursan ben de sana sahip çıkarım. Şayet onu sıkıştırmazsan sana karşı fırsat bulur. Ona karşı güçlü olmak istersen güç aldığı kuvvetleri zayıflat yoksa sana karşı güçleşip seni yok edecektir. Onu aç bırakmakla zorla.

Gerçek şudur ki nefsi tedavi etmek, bir defalık bir mesele değildir. Ancak defalarca tekrar suretiyle gerçekleşebilir. Nefis, huysuz hayvan gibidir, onu ancak gemlemek suretiyle tutabiliriz. Ancak üç şey ile itaat altına alınıp zelil kılınabilir:

a. Nefsi arzulardan men etmek suretiyle. Huysuz bir hayvanın yemi azaltılınca yumuşar.

b. İbadetle, ağır yükler yüklemekle. Çünkü huysuz hayvana, ağır yükler yüklenip yemi azaltılırsa uzlaşır, küçülür ve ele geçirilebilir.

c. Bir de Allah (c.c.)’a tazarru etmek suretiyle duada bulunmak suretiyle yardım istemek şekliyle nefis yenilebilir. Sehl bin Abdullah şöyle der: “Allah (c.c.) için nefse muhalefet etmek gibi makbul bir ibadet yapılmış değildir.”

4.1. Nefsin Mertebeleri

Erbilî, nefsin mücahedesini ve tesiri görmesi yönünden yedi mertebesi olduğunu söyler. Bu mertebeleri şu şekilde aktarır.

1. Nefs-i Emmâre: Bedene ait huylara meyleden bu nefis, lezzet ve menedilmiş arzuları ister. Kalbi daima süflî cihetlere yönlendirir. Bu mertebeye bütün şer ve kötü ahlakın kaynağıdır. Bu mertebede genellikle mücahede başlamamıştır.
2. Nefs-i Levvâme: Bu nefis, kalp nuruyla aydınlanıp bazen akla itaat eder bazen de isyan eder. Ancak sonradan pişmanlık hali zuhur eder, nefsinin kınar. Pişmanlığın kaynağı olan bu nefis çeşidinin başlangıcı heva, hırs ve sürçmedir.
3. Nefs-i Mutmainne: Nefsin bu mertebeye kalp nuruyla aydınlanmış, kemâl derecesine vardığından kötü vasıflardan arınmıştır. Bu mertebenin makamı, kemâl başlangıcıdır ve kemalâta doğru yol alır. Sâlik bu mertebeye ilk adım attığı vakit artık tarikat ehlinden sayılır. Çünkü artık o telvin'den (sebatsızlıktan) temkin'e³²¹ (sebata) doğru gidiyor. Bu mertebenin sahibi visal rûzgârlarıyla sarhoştur. Allah'a şiddetle bağlandığı için insanlarla konuştuğu zaman onlardan uzak sayılır.

³²¹“Renkten renge girme ve mekân tutma anlamlarında Arapça iki kelimedir. Telvîn, sufilerin çoğunluğuna göre eksik bir hâl olup kulun hâlleriyle renkten renge girmesidir. Hakikat alameti, istikametinin ortaya çıkmasıyla, telvinin ortadan kalkmasıdır. Temkîn ise, istikamette sabitleşmek hakikate ulaşmak anlamına gelir. İkisi birbirinin mukabilidir.” Bkz. İbn Arabî, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, (Terc: Ekrem Demirli), Litera yay. İstanbul, 2015, s. 97-101.

4. Nefs-i Mülhime: Bu mertebe Allah'ın kendisine ilim, tevazu, kanaat cömertlik ilham ettiği nefistir. Bu nefis, sabır, tahammül ve şükür kaynağıdır.
5. Nefsi Raziye: Bu mertebede nefis, ayette geçtiği üzere Allah'tan razı olmuştur. Onun özelliği, teslimiyet ve hayret³²² tir.
6. Nefs-i Marziyye: Bu, Allah'ın (c.c.) o kendisinden razı olduğu nefis mertebesidir. Bunda Allah (c.c.) rızasının eseri olan keramet, ihlas ve zikir zuhur eder. Bu sâlikin gerçek mânâda marifetullâha doğru ilk adımını attığı mertebedir. Bu mertebede tecelli'l- e'fal³²³ (fiillerin tecellisi) zuhur eder.
7. Nefs-i Kâmile: Bu mertebe, bütün kemalâtın kendisinde huy ve meleke haline geldiği nefis mertebesidir. Bununla beraber kemâlde terakki ederek insanları irşada ve kemâla doğru yönlendirir. Makamı tecelli'l- esma³²⁴ ve

³²²“Şaşkınlığı ifâde eden Arapça bir kelimedir. Hayret, Allah hakkında hırslı olmakla, ümitsiz olmak arasında bir duraktır. Aynı şekilde, korku ve rıza, tevekkül ve recâ arasında bir duraktır. Hayret, derin düşünce ve Allah huzurunda, hakikat ehlinin ve ariflerin kalplerine gelen bir hâldir.” Bkz. Cebecioğlu, **a.g.e.**, 2004, s.259-260.

³²³ Arapça, fiillerin tecellî etmesi (ortaya çıkışı) demektir. Hakk Teâlâ bütün eşyaya ve sebeplere yayılan ve etkisi varlıklarda ortaya çıkan 'birlik' özelliğindeki fiili yönünden farklı suretler aynasında tecelli etmesidir. Bkz. Kâşânî, **a.g.e.**, 2004, s. 123.

³²⁴ Arapça, isimlerin tecellîsi (ortaya çıkışı), demektir. Allah'ın güzel isimlerinden birinin, kulun kalbine açılmasıdır. Bu tecellî meydana gelince kul, o ismin nurları altında öylesine mağlub olur ve şaşırır ki, Allah'a o isimle seslense, Allah ona karşılık verir. Bkz. Cebecioğlu, **a.g.e.**, 2004, s.639.

sıfâttır (Allah'ın (c.c.) isim ve sıfatlarının tecelli ettiği makam).³²⁵ Hâli Bekâbillâh³²⁶tır. Allah'la (c.c.) beraber Allah'a (c.c.) seyrederek. Allah'tan (c.c.) da Allah'a rucu ederler. Allah'tan (c.c.) başka barınakları olmayıp ilimleri Allah'ın (c.c.) katındandır.³²⁷

C. MÜRİD- MÜRŞİD İLİŞKİSİNE DAİR KAVRAMLAR

1. MÜRİD- MÜRŞİD (ŞEYH) ADABI

Mürşid, Arapça irşad kelimesinin ism-i failidir. Rüşd ise, insanlara maslahatlarını gösterip faydalı olanı göstermektir. Buna göre mürşid doğru yolu gösteren kişi demektir. Ayrıca rehber, delil, kılavuz, yol gösteren, uyarıcı manalarını ifade eder. Tasavvufî terim olarak sırat-ı müstakimi gösteren, yolun korkulacak ve tehlikeli yerlerini bilen velî, eren, şeyh, pîr, tarikat lideri anlamlarına gelir; aynı anlamda olmak üzere postnişin, seccâdenişin ifadeleri de kullanılır. Gerçek mürşid Hz. Muhammed (s.a.s.)'dir. Diğer mürşidler O'nun mânevî mirasını elde etmeye muvaffak olmuş kimselerdir.³²⁸

Mürid ise Arapça, isteyen demektir. Allah'a vuslatı arzu eden, bir başka deyişle, Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak isteyen ve bu olgunluğun eğitimini verecek

³²⁵Sıfatlara, ait tecelliye ifade eden Arapça bir sözcüktür. 'Her şey Allah'a aittir' hükmünü müşâhede ederek sahiplik iddiasından arınmak demektir. Bu durumda kulun kalbi sıfat tecellisi için kible haliine gelir. Bkz. Kâşânî, **a.g.e.**, 2004, s. 124.

³²⁶ Kulun, Allah'ın her şeyi ayakta tuttuğunu görme hâlidir. Bekâ, sâliklerin konakladıkları sonlar kısmındaki on makamdan birisidir. Telvinde temekkün sahiplerinin makamıdır. Başka bir tanımla kulun Allah'ın gerçek fail olduğunu görmesiyle kendi fiilinden fani olmasıdır. Hakk ile bâki olmaktır. Bkz. İbn Arabî, **a.g.e.**, 2015, s. 156-157; Kâşânî, **a.g.e.**, 2004, s. 112.

³²⁷ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 483- 487.

³²⁸ Cürcânî, **a.g.e.**, trs, s. 238; Uludağ, **a.g.e.**, 2012, s. 263; Cebecioğlu, **a.g.e.**, 2004, s.527.

bir şeyhe (veya mürşide) bağlanan (bey'at eden) kişiye mürid denir. Tasavvufi anlamdaki olgunlaşmada 4 merhale vardır. 1- Talib, 2- Mürid, 3-Mutasavvıf, 4- Sûfi. Mürid, bir tekamülî oluşumda ikinci sırayı işgal etmektedir. Son sırada bulunan sûfiye, vâsıl denir.³²⁹

İnsanın kendi irâdesiyle bir mürşîdi kendine rehber edinmesi, onun rengine bürünmeyi yani şahsiyet transferini beraberinde getirmektedir. Bahâeddîn Nakşbend öncesi mürşîd-mürîd ilişkisine baktığımızda, kısmen öğrenci-öğretmen münâsebetine benzediği görülmektedir. Mürîd, kendi rûhânî eğitimini tamamlamak için kendisine bir şeyh aramakta, istifâde edeceğini umduğu kişinin yanında kendisine izin verildiği kadar kalmakta, sonrasında seyâhatine devam etmektedir.³³⁰

Bununla birlikte tam bir öğrenci-öğretmen münâsebetinden de bahsedilemez. Zira tasavvuf, insana özgü diğer alanlardan daha özel ve aşkın bir tecrübedir. Bu aşkın tecrübe, şeyh tarafından mürîde öğretilmekten ziyâde, müridin mürşîdde gördüğü kemâlâtı kendinde gerçekleştirme şeklinde bir eğitimidir. Mürşîd-mürîd ilişkisindeki bu etkileşimin benzeri, günümüzde çocuklar için bile en etkili eğitim metodu olarak kabul edilmektedir.³³¹

Muhammed Emin Erbilî, müridin mürşidine karşı takınması gereken pek çok edep zikreder. O, seyr-ü sülûk yolundaki müridin maksuduna ulaşabilmesi için kendisini olgunlaştıracak mürşidine karşı bu edep ve vazifeleri hakkıyla yerine getirmenin gerekliliğinden bahseder. Bu edep ve vazifeler hakkıyla yerine getirildiği

³²⁹ Cebecioğlu, **a.g.e.**, 2004, s. 526.

³³⁰ Haksever, **a.g.e.**, 2009, s. 119

³³¹ Haksever, **a.g.e.**, 2009, s. 119-120.

zaman müridi maksuda eriştirecek engeller ortadan kalkacak, maksudu olan ‘rıza-i İlahî’ye daha çabuk nail olacaktır. Mürşid, Erbilî’nin deyiimiyle bir vasıta, bir vesiledir. Ancak bu yolda onu maksuda ulaştıracak kişiye (mürşid-i kâmil)³³² karşı bazı sorumluluklarının olduğunu da unutmamalıdır. Bu edep ve vazifeleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Müridin zâhir ve bâtınıyla şeyhine hürmet gösterip tazim etmesi, bununla beraber maksadının ancak onun sebebiyle hâsıl olacağına inanmalıdır. Mürid yönünü başka bir şeyhe çevirse, hem kendi şeyhinden hem de başkasından mahrum kalıp, feyizlerini alamaz.
2. Mal ve canıyla şeyhin hizmetinde olup tasarrufatına baş eğerek teslim olmalıdır. Muhabbet ve irade cevheri ancak böylelikle meydana çıkabilir. Sadakat ve ihlâs da bu ölçü ile bilinir.
3. Zahirde de olsa yaptıklarına itirazda bulunmamalı. Devamlı şeyhine bunu niçin yaptın dememelidir. Çünkü şeyhine ‘niye’ diye itiraz eden biri

³³² Erbilî, kâmil bir mürşidde bulunması gereken vasıfları şu şekilde özetler: “Şeriat yönünden kemâl derecesine ulaşmış, Kitap ve Sünneti kendine rehber edinmiş olması, aynı zamanda bu kimse silsile yönünden Peygamberimiz’e (s.a.s.) ulaşması, kalp ve nefsin iyileşip huzur bulması için, gerekli olan manevi ilâçları ve bu ikisini bozup ifsad edecek hastalık ve hastalıktan kurtulma yollarını bilmesi, bütün müslümanlara ve bilhassa müridlere karşı çok merhametli ve şefkatli olması, nefsi hakkında mu’tedil davranıp, nefesine fazla tazim ve ikram beklememeli, şahsı için müridlere kaldıramayacakları yükü ve işleri yüklememeli, mürşid imkân nisbetinde Peygamber’in (s.a.s.) ashâbı ile olan hayatını yaşmalıdır.” Bu ve benzeri vasıfları sayan Erbilî kâmil bir mürşidin temel özelliğini, Kur’an ve Sünnet’ten ayrılmamak, şeriate tam bir manada bağlı olması olarak görür. Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 576-579.

(tarikattaki) maksudu için iflah bulmaz. Şeyhinden şeriata muhalif bir şey görse itiraz etmemeli. Erbilî, bu duruma Hz. Mûsâ ile Hızır (a.s.) kıssasını örnek vererek bu hakikatın bir hikmet icabı olabileceğini söyler. Sonrasında kişinin şeyhin yanında yıkanmakta olan bir ölü gibi olması gerektiğini söyler.

4. Şeyhine gösterdiği bu tazim ve edebten tek gayesi Allah'ın rızasına kavuşma arzusu olmalı.
5. Cüzî-küllî, bütün işlerde iradesini şeyhinin iradesinde eritmesi, sadık müridin alameti, şeyhi ona 'Şu yanmakta olan fırına gir' dediği vakit, hemen tereddüt etmeden girebilmesidir.
6. Şeyhi hakkında hüsnü zanda bulunup, kesinlikle kötü zanda bulunmamalıdır. Bu husus müridin helakine sebep olabilir.
7. Kendisinde hâsıl olan tüm kemalatı şeyhin bereketinden bilmelidir.
8. Şeyhine danıştığı hususlarda asla muhalefette bulunmayıp, bütün işlerini kendisinden daha iyi bilir niyeti ile şeyhine arzetmelidir. Bu istişareyi muhtaç olduğu için değil, sırf şeyhini sevdiğinden dolayı arzetmelidir. (Fakat şeyhin söylediği açıktan açığa yanlışa edebini muhafaz etmek şartıyla şeyhine doğrusunu arzedebilir.)
9. Şeyhi hazır bulunmayınca aile ve efradına iyilikle hizmette bulunmalıdır. Bu ona şeyhinin muhabbetini celbeder. Tarikattaki kardeşleriyle de aynı diyalogu devam ettirmelidir.
10. Nefsinde bir beğenme veya kendinden razı olma gibi bir durum hâsıl olursa, bu durumu hemen şeyhine söylemelidir. Böylece şeyh bunun

çaresine bakar. Aksi takdirde bu hâl, kalbinde kibir ve riya oluşmasına kadar gidebilir.

11. Şeyhinin kendisine verdiği şeylere değer verip, basit şeyler olsa bile bunları satmamak. Umulur ki şeyhi, fakirler sırrından birini bunda gizlemiştir. Bu sırr onun dünya ve âhiret saadetine sebep olup, Allah'ın rızasına kavuşturabilir.³³³

Bu ve benzeri pek çok edep ve vazifeden bahseden Erbilî, müridin en önemli görevini ise şöyle açıklar: “Şeyhine sadakat ve ciddi olarak bağlanmalı, bu hususta bütün fedakârlığını ortaya koyabilmelidir. Bütün mürşidler, ‘şayet mürid, şeyhine tam ve samimi olarak bağlanırsa, tek bir oturuşta da marifetullah’ın tadını alabilir’, diye ittifak etmişlerdir. Bu en önemli olan husustur.”³³⁴

2. MÜRİD- NEFS İLİŞKİSİ

Müridin mürşidine karşı vazife ve edeplerini anlatan Erbilî aynı şekilde müridin kendi nefesine karşı bir takım vazifelerinin de olduğunu söyler. Erbilî’ye göre bu vazifelerin en önemlisi, otururken, yürürken her halükârda, Allah’ın kendisine nazır olduğunu mülâhaza ve tefekkür etmesi, lâfz-i Celâli devamlı kalptezikretmesi ve her hareketinde Sünnet-i Seniyye’ye mutabaat etmesidir.³³⁵ Bunu yaptığı zaman bütün bir zamanı ibadet hükmünde olacaktır. Bu durumda kişinin dünya ile uğraşması da ona zarar vermez. Bunun dışında müridin nefesine karşı vazifelerini Erbilî şöyle sıralar:

³³³ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 581.

³³⁴ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 579-584; Erbilî, **a.g.e.**, 1316, s. 12- 13; Erbilî, **a.g.e.**, 1330, s. 45.

³³⁵ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 584.

1. Kötülerle arkadaşlığı terk edip iyi kişilerle dost olmalıdır.
2. İnsanların elindekine göz dikmemeli, insanların kendisini koruyup saygı göstermesini önlemeli. İster ona yönelsin, ister ondan yüz çevirsin hiç kimseye iltifat etmemeli.
3. Rızkında bir daralma olup insanlar ona karşı durumlarını değiştirirse, sabredip sıkıntıya düşmemeli. Çoğu zaman mürid tarikata yöneldiği zaman dünya kendisinden yüz çevirir. Bazıları da bu durum karşısında: 'Artık benim tarikata bir ihtiyacım yoktur' der. Böylece ahdini bozar ve hayat boyunca saadet yüzü görmez. Böyle bir durumda Allah'ın kendisine dost olup, bununla basiret gözünü açmak istediğini bilmeli.
4. Dünya nimetlerine daldığı gibi, nefsinin tarikat yolu içinde hesaba çekip, teşvik etmeli ve nefesine şöyle telkinde bulunmalı: 'Ey nefsim, sabret. Bütün bunları önünde olan ahiret saadetine kavuşabilmen için yapıyorum. Esas huzur oradadır.'
5. Az uyumalı. Bilhassa seher vaktinde uyumamaya gayret etmelidir. Çünkü duaların kabul edilme zamanları seher vaktidir.
6. Helalden yemeye çok gayret etmeli.
7. Doymadan sofradan kalkma cihetiyle az yemeye kendini alıştırmalı. Az yemek, tembelliği giderip, ibadetler için dinçliğe sebep olur.
8. Başiboş sözlerden dilini koruyup, kalbini vesveselerden muhafaza etmelidir. Lisan ve kalbine hâkim olana İlâhî sırlar açıklanır.

9.İmkân nisbetinde gözünü harama bakmaktan alıkoymalı. Çünkü haramlara bakmak kalp için öldürücü zehir ve keskin ok gibidir. Kalbi hemen öldürür. Bilhassa şehvetle bakmak daha da tehlikelidir. Cüneyd el-Bağdâdı (r.a.) şöyle der: ‘Müridi Hakk’tan kesen en büyük sebep, genç, delikanlı ve kadınlarla oturup arkadaşlık kurmasıdır. Mürid bilhassa tek başına tüyü bitmemiş gençlerle oturmaktan sakınmalıdır.’

10.Fuzûlî şakaları terk etmelidir. Çünkü bu, kalbin ölüp zulmetle dolmasına sebep olur.

11.Sıkıntılı anlarında Müslüman kardeşleriyle oturmalı, tarikat usulüyle onlarla araştırma yapmalı, taki sıkıntıları gitmiş olup gönülleri açılsın.

12.Makam ve liderlik sevdasına kapılmamalı, bu da insanı Hak yoldan alıkoyar.

13.Uyku ve uyanıklık hallerinde gördüğü sırları şeyhi dışında kimseye açmamalıdır. Bu İlâhi kapıdan kovulup tüm kapıların üzerine kapanmasına sebep olur.³³⁶

3. MÜRİD- İHVAN İLİŞKİSİ

Uhuvvet; anne-baba veya sadece biri cihetiyle nesepte kardeşlik, süt kardeşliği, kabile, din, sanat dalı, sevgi, iş ilişkileri veya sosyal ilişkiler ve bunun dışındaki çeşitli münasebetlerde ortaklık, dostluk ve arkadaşlık³³⁷ anlamlarına gelir. Bundan türeyen isimler olan “ihve” “ve “ihvan “kavramları hakkında dilciler çeşitli

³³⁶ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 584-588; Erbilî, **a.g.e.**, 1316, s. 11- 12; Erbilî, **a.g.e.**, 1330, s. 44.

³³⁷İbn Manzûr, **a.g.e.**,1990, c. XIV, s. 19.

görüşler belirtmiş ve bunların birbiri yerine kullanılan kelimeler olduğunu söyleyenler olmuşsa da anlaşıldığı kadarıyla “ihvan” çoğunlukla arkadaş ve dostlar için “ihve” ise nesepte kardeşler için³³⁸ kullanılmaktadır. Tasavvufta da aynı tasavvuf okuluna mensubolanların birbirleri hakkında³³⁹ kullandıkları bir ifadedir.

Müslümanları Allah için sevmek, Allah için kardeş edinmek, kişiyi Allah'a (c.c.) yaklaştıran en faziletli amellerden olup i'layı kelimetullah için bütün müslümanların kalb ve sözlerinin bir olması, Allah ve Resulüne itaat için bir araya gelip kardeş olmalarının gerekli olduğunu³⁴⁰ söyleyen Erbilî, konuyla ilgili pek çok ayet³⁴¹ ve hadis zikreder.³⁴²

Erbilî, kardeşliğin bitmek üzere olduğunu, buna mukabil buğz, hased ve nefretin çoğalmasından yakınlık şu ifadelerle yer verir: “Bu zamanda kardeşliğe büyük ölçüde leke gelmiştir. Biri diğerini sevmiyor, buğz ve hased çoğalmış, biri diğerinin menfaatini istemiyor. Onlar buğzlarını gizleyip, sevgilerini açığa çıkarırlar. Biraraya geldiklerinde muhabbet, sevgi izhar ederler. Hâlbuki ayrıldıklarında Allah ve Resûlü'nün razı olmayacakları hareketlerde bulunurlar. Böyle yapanları Allah ve Resûlü (s.a.s.) sevmez. Rahmet gözüyle kendilerine bakmaz.”³⁴³

Bunları söyleyen Erbilî, gerek tasavvuf sahasında olsun gerekse normal hayatta olsun, gerçek bir kardeşlik için dost ve arkadaş olacaklara şu düsturları sayar:

³³⁸ İbn Manzûr, **a.g.e.**, 1990, c. XIV, s. 19.

³³⁹ Cebecioğlu, **a.g.e.**, 2004, s.300.

³⁴⁰ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 520.

³⁴¹ Bkz. Al-i İmran / 103; Enfal / 62-63 vd.

³⁴² Bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 520-522.

³⁴³ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 520.

1. Kendin için istediğini müslüman kardeşlerin için de istemelisin.
2. Onlarla her karşılaştığında selâm, musafaha ve tatlı dille konuşma gibi durumlara riayet etmelisin.
3. Onlarla iyi ahlâkla geçinmeli. Bu ancak kendin için istediğin merhamet ve şefkat şartıyla onlarla, muamele etmenle mümkün olur.
4. Onların rızasını talep edip devamlı hayırlarını istemelisin. İyilikte, takvâda, Allah sevgisinde onlarla yardımlaşmalı, onları Allah'ın razı olacağı şeylere teşvik etmelisin.
5. Büyüklere hürmet ve küçüklere şefkat etmek suretiyle tüm kardeşlerine merhametli davranmalısın.
6. Müslüman kardeşinde İslâm'a aykırı bir hareket bulduğun zaman, nazikâne bir biçimde nasihatte bulunmalısın.
7. Kardeşlerin için iyi zan beslemelisin. Onlarda bir kusur bulunca esas kusuru kendinde aramalısın. Çünkü Müslüman, Müslümanın aynasıdır. İnsan aynada ancak kendini görebilir.
8. Kardeşin sana bir mazerette bulunduğu zaman, mazeretini kabul etmelisin. İsterse sana buğz edip mazeretinde yalancı dahi olsun, çünkü seni zahiren memnun eden, sana itaat edip hürmet göstermesidir.
9. Müslüman kardeşine bir söz verdiğin zaman onu yerine getirmelisin. Çünkü verilen söze riâyet etmek en önemli hususlardandır. Ahde vefa, Allah'a karşı bir borçtur. Onu ihlâl etmek münafıklık alâmetlerindedir.³⁴⁴

D. BAZI TASAVVUFİ KAVRAMLARA GETİRDİĞİ YORUMLAR

1. VELÎ VE VELÂYET

³⁴⁴ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 520-523; Erbilî, **a.g.e.**, 1316, s. 13- 14; Erbilî, **a.g.e.**, 1330, s. 45-46.

Veli; düşmanın zıddı, dost, arkadaş, Hakk'ı müşâhede ile O'nda fâni olan anlamında olup bu kelime Kur'an'ı Kerim'de dost³⁴⁵, yardımcı³⁴⁶, yakın, vâris, mâlik³⁴⁷ gibi anlamlarda kullanılır. *Velâ* fiilinin mastarı olan *velâyet* ise yakınlık, yardımcı, akrabalık, emirlik vb. anlamları içeren bir kelimedir. Tasavvuf ıstılahında, Allah'ın kulunu, kulun Mevlâsını dost edinmesi, Allah'ın onun üzerinde isimleriyle tecellisi, Hakk ile halkta tasarruf etmesi anlamındadır.³⁴⁸

Velînin tanımı, şu kudsî hadiste şu şekilde verilir: Allah, bir kulunu sevdiği zaman onun gören gözü, duyan kulağı, tutan eli, yürüten ayağı olur. Bu kul, Allah'tan bir şey istese, bu isteği kabul görür. Allah'a sığındığında, Allah onu korur.³⁴⁹ "Kim bir velime düşmanlık yaparsa ona harp ilan ederim"³⁵⁰

Veli kelimesi hem fail, hem de mef'ûl anlamındadır. Fail olarak, taat halinde devamlı olan kişiyi; mef'ûl olarak da, Allah'ın nimetleri üzerinde devamlı olan kulu ifade eder. Kısaca, sürekli olarak taata devam eden, isyandan uzak duran şehvetlerden kaçınan ariflere, veli denir. Veli kelimesinin çoğulu evliyadır.³⁵¹

³⁴⁵ Maide, 5/51; Muhammed, 47/11.

³⁴⁶ Bakara, 2/257; Âl-i İmran, 3/150.

³⁴⁷ Nisâ, 4/33; Meryem, 19/5; Nahl, 16/76.

³⁴⁸ İbn Manzur, **a.g.e.**, 1990, c. XV, s. 407; Abdalbaki, **a.g.e.**, 1990, s. 764-766; Cebecioğlu, **a.g.e.**, 2004, s. 754.

³⁴⁹ Buharî, **Rekaik**, 38.

³⁵⁰ Buharî, **Rekaik**, 38.

³⁵¹ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 696-697.

Kuşeyrîveliyi: "Allah Teâlâ'nın sürekli olarak kendisini himaye ve korumasına aldığı, kendisini isyan haline düşürmediği, onu taatlerde muvaffak ederek özel yardımını hiç kesmediği kimse"³⁵² şeklinde tarif eder.

Velâyetin şartı, Kur ân ve Sünnet'i muhafazadır. Ebû Yezîd bir gün velî olduğu söylenen birini görmek için mescidden çıkmasını beklerken, o zâtın, çıkış kapısının önünde tükürdüğünü görmüş ve hemen oradan ayrılmıştı. Yanındakilere şeriat âdâbına riâyet etmeyen bir kimsenin Hakk'ın sırlarını anlayamayacağını söylemiştir. Velî, günah üzerine ısrâr etmekten korunmuştur. Bu korunmayı sırr-ı kader; yâni evliyânın a'yân-ı sâbîyelerinin (Allâh'ın ilminde sâbit olan hakikatlerinin) ezelde, Allah Teâlâ'dan bu istidadı hâl lisanıyla istemiş olmalarıdır.³⁵³

Velâyet "velâyet-i âmme" ve "velâyet-i hâssa" olmak üzere ikidir, Velâyet-i âmme, bütün müminlere şâmidir. Allah Teâlâ: "Allah inananların dostudur. Zira onları karanlıklardan kurtarıp, aydınlığa çıkarır"³⁵⁴ buyurmuştur. Velâyet-i hâssa, sülûk erbabına âit olan velâyettir. Bu kulun Hak'ta fenâsından ve Hak'la bekâsından ibaret bir hâldir.³⁵⁵

Velînin özellikleri;

1- Velîler masum değildir, mahfuzdur. Masum günah işlemez, mahfuz işler, ancak gûnahta ısrar etmez. Cüneyd'e soruldu: "Veli zina yapar mı?" Cüneyd

³⁵² Kuşeyrî, **a.g.e.**, 2009, s. 647.

³⁵³ Eraydın, **a.g.e.**, 2004, s. 92.

³⁵⁴ Bakara, 2/257.

³⁵⁵ Eraydın, **a.g.e.**, 2004, s. 93.

bir miktar tefekkürden sonra "ve kane emrullahi kaderan makdûra"³⁵⁶ âyetini okuyarak, olabileceğine işaret etti.

- 2- Velilerde son nefeste imanla vefat etmek garantisi yoktur.
- 3- Veliden keramet zuhur eder, o da ihtiyaç olduğunda. Durup dururken keramet göstermek, velilikte söz konusu değildir.
- 4- "Bir velinin bin yıl ömrü olsa, bu süre içinde manevi kemalâta yükselse, bir peygamberin topuğuna bile varamaz."³⁵⁷ olarak zikredilmiştir.

Velîyi "İmkân nisbetinde Allah'ı bilip ibadetlere devam eden, günahlardan uzak durup, şehvânî duygulara dalmayan zâtlar"³⁵⁸ olarak tanımlayan Erbilî, masumiyetinsadece peygamberlere mahsus olduğunu söyleyerek velînin masum olmadığını ifade eder. Fakat velîninkorunduğunu, mahfuz olduğunu açıklar. Çünkü esas olan velînin günah işlememesidir. Günah işlerse hemen pişman olup nasuh bir tevbe ile nefsinin kusurunu kabul etmelidir. Fakat devamlı günah işleyen, ömrünün çoğu masiyetle geçen biri velîlerden sayılamayacağını³⁵⁹ söyler.

Erbilî, velîyi, risaleti sabit olmuş bir peygamberin davasına davet eden kişi olarak görür. Yoksa kendi indinden uydurduğu bir şeye insanları davet etmediğini³⁶⁰, velîler için kerâmetin zorunlu olmadığını çünkü şeriatın tamamı âlimlerce kabul

³⁵⁶ Ahzâb, 33/38.

³⁵⁷ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 696- 698.

³⁵⁸ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 445.

³⁵⁹ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 442.

³⁶⁰ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 443.

edildiğini, binaenaleyh velî davasını izhar için herhangi bir mucize ve delile muhtaç olmadığını³⁶¹ açıklar.

Erbilî'ye göre Peygamberler, avâm ve havâsherkesegönderilmişlerdir. Mürşit veliler ise, risaleti sabit olmuş bir peygamberin şeriatine bağlı olarak havâsa gönderilmişlerdir. Velî, peygambere tabi olmaktan başka bir şey tavsiye etmez. Veli, bağımsızlık iddiasında bulunmaz. Şayet veli, bağımsızlık iddiasında bulunursa kâfir olur. Velî nübüvvetin bir parçası olan Muhammedî velayetin taşıyıcısıdır, manevi ve bâtinî bir emanetçidir.³⁶²

Erbilî velileri, gavs-ı âzâm veya kutbu'l- aktâb, üçler, beşler, yediler, kırklar ve üç yüzler şeklinde taksim ederek bu konu da şu açıklamaları yapar: “Velîler çeşit çeşittir. Yeryüzünde kalpleri Hz. Mikail'in kalbine benzeyen üç, kalbi Hz. İsrail'in kalbine benzeyen bir kul vardır. Biri vefat ederse Allah onun yerine üçlerden birini, üçlerden biri vefat edince onun yerine beşlerden birini, beşlerden biri vefat edince Allah onun yerine yedilerden birini, yedilerden biri vefat edince Allah onun yerine kırklardan birini, kırklardan biri vefat edince Allah onun yerine üçyüzlerden birini, üçyüzlerden biri de vefat edene Allah onun yerine ümmetten herhangi birini tayin eder. Allah onların duasıyla öldürür ve onların duasıyla diriltir, onlarla yağmur indirir onlarla nebâtı bitirir onlarla bu ümmetten belayı def eder.

Abdullah ibn Mesud'a: Allah onlarla nasıl öldürür ve diriltir denilince, 'Allah'tan ümmetlerin çoğaltmasını talep ederler, Allah'ta çoğaltır. Zalimlerinde yok edilmesini talep ederler, Allah onları yok eder. Yağmurun yağması için dua ederler, Allah dualarını kabul eder, nebâtın yeşermesini isterler Allah kabul eder, belalarında

³⁶¹ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 443.

³⁶² Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 444-445.

defi için duada bulunurlar, Allah kabul eder.' Bu sayı, Peygamberimizin hadislerinde işaret buyurdıkları vakit gelmeyinceye kadar eksilmezler. 'Bu ümmet içinde hak üzere kaim olan bir grup, Allah'ın dilediği vakit gelinceye kadar mevcut bulunacaktır.' Bu vakitten maksat, erkek ve kadın müminlerin ruhlarını alacak olan hafif bir rüzgârın gelme anıdır. İşte bu zaman kıyametin oldukça yakın olacağı bir andır.³⁶³

2. TEZKIYE ve TAHALLÎ

Tezkiye mastar olup Arapça bir kelimedir. Arıtmak, temizlemek, Hakk'tan alıkoyan her şeyi bırakmak, halvet etmek vs. anlamları ifade eden bir kelimedir. Kur'an-ı Kerim'de, "nefsini arıtan felaha erdi"³⁶⁴ şeklinde bahsedilen husus, nefsi, kirleten şeylerden temizlemekle alâkalıdır. Kısaca, nefsi yerilen ahlâktan, övülen ahlâka yükseltmeye tezkiye denir.³⁶⁵ Sufilere göre tezkiye, kazanılmış varlıklardan yüz çevirmeye denir. Çünkü hakikatte Hakk'tan başkası yoktur.³⁶⁶

Kişinin söz, fiil ve davranışlarda sâdik insanlara benzemesi, kulluk özellikleriyle nitelenmek, kötü huyları terkedip, güzel huylarla bezenmeye tahallî denir. Ancak dış benzeme yeterli değildir. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.), imanın temenni ve tahallî ile olmayacağını, kalpte duyulup, amellerin de onu doğrulaması şeklinde ortaya çıkması gerektiğini söyler.³⁶⁷

Erbilî müridin, tevbe ettikten sonra kötü amellerden temizlenmesi gerektiğini, çünkü günahlar manevî pislikler mesabesinde olup böyle pisliklerle Allah'ın

³⁶³ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 445- 446.

³⁶⁴ Şems/10

³⁶⁵ Kâşânî, **a.g.e.**, 2004, s. 132; Cebecioğlu, **a.g.e.**, 2004, s. 661.

³⁶⁶ İbn Arabî, **a.g.e.**, 2015, s. 43.

³⁶⁷ Kâşânî, **a.g.e.**, 2004, s. 129; İbn Arabî, **a.g.e.**, 2015, s. 40; Cebecioğlu, **a.g.e.**, 2004, s. 621.

huzuruna gidilmeyeceğini söyler. Bundan ötürü Allah yolunun yolcusu böyle pisliklerden, nefsini tezkiye edip güzel sıfatlarla süslemesinin (tahallî) gerekliliğinden³⁶⁸ bahseder.

Hased, kin, kibir, ucb, cimrilik, gösteriş makam ve yönetme hırsı, gazab, fahr, gıybet, dedikodu, yalan, çok konuşma ve bunlara benzer şeyler kötü sayılan vasıflardan olduğunu³⁶⁹ söyleyerek kişinin bunlardan temizlenip bu vasıflar yerine doğru bir inanç, tevbe, isyandan yüz çevirip ondan pişmanlık ve hayâ, itaat, sabr, takva, zühd, kanaat, rıza, şükür hamd, doğru konuşmak, vefa, emanetlere riayet, iyiamelerde bulunmak, ahireti sevmek, dünyadan bugz etmek, hesaptan sakınmak, müminlere kanat açmak, belalara göğüs germe, Allah'la murakabe etmek, yaratıklardan yüz çevirmek, kalbi huzurlu kılmak nefsin hevasını kırmak, lezzet ve şehvetlerden uzak bırakmak, korku, reca, cömertlik vb. vasıfları yerleştirmesinin gerekli olduğunu³⁷⁰ izah eder.

Kişinin sakınması için kötü amelleri kısaca anlatan Erbilî iyi amelleri de başlıklar halinde sıralar ve Allah'ı isteyen kişinin bu vasıflarla bezenmesi onu Allah'a ve Resülü'ne yaklaştıracığını ve her iki dünya saadetine kavuşturacağını³⁷¹ söyler.

Erbilî konuyla ilgili şu açıklamalarda bulunur: “Bil ki iyi vasıflarla bezenip kötü vasıflardan uzak kalmaktan maksadımız birine yapışıp diğerini söküp atmak değildir. Maksadımız iyi huyları kendisinde izhar edip onlarla amel etmek, kötü huyları bilip onlardan sakınmak ve onları durdurmaktır. Çünkü insan tabiatının

³⁶⁸ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 457.

³⁶⁹ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 457-458.

³⁷⁰ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 466.

³⁷¹ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 467.

durumu çeşitli (ağır-hafif, iyi-kötü gibi) madde ve kokulardan yoğrulmuş çamur gibidir. Bu çamur yoğrulup tek bir madde haline getirilirse sonrada da bu madde ufak tefek parçalara bölünürse, bu parçalardaki en ufak parçada bu maddenin tüm özelliklerin mevcut olduğunu akıl idrak edecektir. İşte insanın tabiatında da sayılamayacak kadar iyi ve kötü hasletler mevcuttur. Ancak Nebiler müstesnâdır. Çünkü Allah'ın (c.c.), inayetiyle onların tabiatı kötü huylardan temizlenmiştir. Madem insanların tabiatında bu iyi ve kötü hasletler mevcuttur bunlar insan tabiatından söküp atılamaz. Belki iyi huylar istimal edilmeli, kötü huylar durdurulup iyi huylara tebdil edilmelidir.”³⁷²

Erbilî insan nefsinin kötülüğe meyledip hayırlardan kaçtığını, insanın hayırdan ziyade şerre yakın olduğunu, sürekli olarak büyük bir tehlike ve manen şiddetli hastalıklarla boğuştuğunu söyler. Bu durumdaki birisi içinse kötülükleri yok edecek, fesatları giderecek bir doktorun (kâmil bir mürşidin) gerekliliğinden³⁷³ bahseder. Kişi ancak kâmil bir mürşide varınca tabiatındaki iyi huylar zuhur edecek, kötülüklerde yok olacaktır.

3. TEVEKKÜL

Tevekkül kelime olarak vekil edinmek, güvenmek, bel bağlamak, işinde Allah'a güvenip O'na itiraz etmemek gibi anlamlara gelir. Tasavvufi olarak ise her türlü tedbiri aldıktan sonra, işi tam bir inançla Allah'a havale etmek veya başka bir tarife göre sebeplerden uzaklaşarak işleri Allah'a havale etmektir.³⁷⁴ Bütün işleri sahibine bırakmak anlamına gelen tevekkül avâma göre en zor makâmıdır. Çünkü

³⁷² Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 467.

³⁷³ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 467.

³⁷⁴ Cürçânî, a.g.e., trs, s. 78; Kuşeyrî, **a.g.e.**, 2009, s. 112.

kendilerini sevmeleri, hazlarının ve dünyevî amaçlarının dışına çıkamayışları, gerçek sebep Hakk'a dayanarak diğer sebepleri gözardı etmelerine izin vermez. Havâsa göre tevekkül en kolay yoldur. Çünkü bilirler ki Hakk'ın eşyaya sahip olması, başkasının ortak olamayacağı tarzda bir sahipliktir ve O vekâleti başkasına bırakmaya izin vermez.³⁷⁵

Tevekkül bir kalp amelidir. Seri es-Sakatî tevekkülü "güç ve kuvvettensıyırılmak", İbn Mesrûk "hükümlerdeki kaza cereyanına tam anlamıyla teslim olmak" diye tarif ederken, onuihsan makamında bulunma şartına bağlayıp, muhsinlerin tevekkülünü, işi Allah'a döndürmekten ibaretgörenler de vardır. Tevekkülde esas olan, kalbin ıstıraplı olmasıdır. İstırap halindeki kalpte tevekkül olmaz. Tevekkül makamındakilerin bir kısmı, Allah'ın huzurunda, ölü yıkayıcısı elindeki ceset gibi durur. Allah'atevekkül edenin yaveri Hak'dır.³⁷⁶

Muhammed Emin Erbilî ise tevekkülü şöyle açıklar: "Tevekkül, bedeni ibadetlere, kalbi de Allah'a (c.c.) bağlamak suretiyle tüm varlığıyla Allah Teâlâ'nın kendisine kâfi geleceği hususunda tam mutmain olmaktır. Allah (c.c.) tarafından kendisine bir nimet verilirse buna şükür eder, verilmezse sabreder. Tevekkül, kâmil bir iman için gereklidir. Çünkü tevekkül yaratıklar dışında sadece Allah'a güvenmektir. Kim Allah'a (c.c.) tevekkül ederse, Allah'a (c.c.) baş vurursa onu kabul eder, barındırır."³⁷⁷

Erbilî, tevekkülün tam manasıyla yerine gelebilmesini beş esasa bağlar.

Bunlar:

1. Bütün durumlarında Allah'ın kendisini gördüğünü ve kendisinden haberdar

³⁷⁵Kâşânî, **a.g.e.**, 2004, s. 164.

³⁷⁶ Cebecioğlu, **a.g.e.**, 2004, s. 658.

³⁷⁷ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 495..

olduğunu bilmek.

2. Allah'ın(c.c.) sonsuz kudretine inanmak.
3. Allah'ın(c.c.) yanılma ve unutmadan münezzeh olduğuna inanmak.
4. Allah'ın (c.c.) va'dini bozmaktan münezzeh olduğuna inanmak.

5. İlâhi hazinelerin tükenmeyeceğine inanmakla beraber, O'nu hiç unutmayan bir cömerd olarak düşünüp kabul etmektir.³⁷⁸

Erbilî'ye göre mütevekkil kişinin alametleri şunlardır: “Tevekkül ehli kimselerde istememek, dilenmemek, geleni çevirmemek ve olanı saklamamak gibi özellikler vardır. Tevekkül etmenin en yüksek derecesi, kişinin, Allah'ın kudret elinde, gassalın elinde bulunan ölüye benzemesidir. Gassal dilediği yöne doğru evirip çevirir. Ölüden ne bir hareket, ne de bir tedbir bulunur.”³⁷⁹

Erbilî tevekkülün, makamların en yücesi olduğunu söyler. Tevekkülün Allah'ın sevgisini ve rızasını celbettiğini, dini ikame eden bir vasıf olduğunu, imanı ve yakîni güzelleştirdiğini³⁸⁰ söyler.

Erbilî salıklere şu tavsiyelerde bulunup mütevekkil bir kulun nasıl olması gerektiğini şöyle açıklar: “Aciz bir kul, bütün bu hakikatlerle aziz ve güçlü efendisine bakarsa gücüyle güç kazanır. Herkesten müstağnî olur. Huzuruyla müşerref olur. Tam bir huzur ve güvenle O'na itimad eder, az şeyle yetinir, bütün güçlük ve sıkıntılara O'nun için katlanarak razı olur. Çünkü gerçekten kul olana

³⁷⁸ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 497.

³⁷⁹ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 499.

³⁸⁰ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 500.

hakikatte lâzım olan Allah'tır. Bundan böyle O'ndan başkasına tamah etmez. Başkasından bir şey ummaz. O'ndan başka verenin bulunduğunu bilmez.

Kendisinden bir şey men' edilirse bunu hikmet bilir. Verip almada sadece Allah'ın kudretini görür, işte bütün bunlarla ibadetini hakkıyla yerine getirip tevhidini halis kılmış olur. Allah'ın marifetiyle kullarını tanır, rızkı sadece ibadet ettiği Zât'tan ister. İnsanları bu hususta ne över ne de yerer. Çünkü verip alanın onlar olmayıp yalnız Allah (c.c.) olduğuna inanmıştır. Birisine teşekkürde bulunursa Allah'a ve Resulüne ahlaken ittiba ettiğinden dolayı bulunmuştur.”³⁸¹

Hâsılı bütün makamların en yücesi ve azizi olan tevekkül, kişiyi Cenab-ı Allah'ın sevgisine götüren, onu hidayete sevkederek bir ahlak-ı hasenedir. Tevekkülün sonucunda Cenab-ı Allah'ın keramet ve nimetlerine mazhar olmak, imanın kemaline vasıl olmak vardır.

4. MUHABBET ve ŞEVK

Arapça sevgi, aşk, sevginin aşırı hâli için kullanılan bir kelimedir. Allah'ın kulunu, kulun Allah'ı sevmesi, muhabbetin hakikati, kişinin herşeyini sevdiğine bağışlaması, kendisine ait olan hiçbir şeyi bırakmaması, sevenin sevdiğinden ötürü hayrete düşmesidir. Aşk, hub, sevda, hullet, vudd gibi isimlerde verilen muhabbet ve muhabbetullah tasavvufun esasıdır. Muhabbet ehli üç kısımdır. *Halk*, lutüf ve ihsana bakıp O'nu sever; *sıdk ve tahkik ehli* kimseler yüce sıfatlarına ve azametine

³⁸¹ Erbilî, a.g.e., 1991, s. 500-502.

bakıp O'nu sever; *sıddık ve arifler* Hakk'ın ezelde ortada hiçbir şey yokken kendilerini sevmiş olmasına bakıp onlarda O'nu zati için severler.³⁸²

Muhabbeti, 'bir şeye sevenin yanında kıymetli olduğu için kalbin meyiletmesi' olarak açıklayan Erbilî muhabbetin birkaç derecesinden bahseder. İlk başta meyil halinde olan muhabbet iyice yerleşip güç alırsa, *sababe* (gönülden bağlanma) ismini alır. Çünkü kalb, bütün varlığı ile o şeye bağlanıp durur. Bu meyil biraz daha kuvvet alırsa, *garame* (bir şeye bağlanıp kalma) ismini alır. Kalp burada kişinin borçlusuna bağlanıp durduğu gibi durur. Bu meyil, az daha güç kazandığı zaman, aşırı muhabbet manasına gelen *aşk* ismini alır. Biraz daha kuvvet bulursa *şegf*(gönül çekmek) ismini alır. Çünkü bu durumda, artık sevenin meyli kalbin tâ iç noktasına kadar varmaktadır. Bu meyil daha da kuvvetlenirse *teteyyüme*(yani taabbud, kul olma hali) ismini alır. Çünkü seven artık sevdiğine kul olabilecek dereceye varmıştır. Bu derecede seven, sevdiğine kul, emireri, köle ve çok düşkün olur. Fayda-zarar demeden onu sever ve bağlanır. Kendisini, ondan başka hiç bir şeyin sevgisi bağlamaz. Kişinin Allah'a muhabbeti ancak kalbini nefsin tüm pisliklerinden temizledikten sonra hâsıl olur. Allah'ın muhabbeti kalbe girince, başka muhabbetlerin tümü dışarı çıkar. Çünkü muhabbet; cinsinden başka her şeyi yakıp yok eden bir sıfattır.³⁸³

Erbilî muhabbetin alametini, 'dünya ve ahiretin arzu ve şehvetlerini terk etmek'³⁸⁴ olduğunu söyler.

³⁸²İbn Manzur, **a.g.e.**, 1990, c. X, s. 251-252; Uludağ, **a.g.e.**, 2012, s. 232; Cebecioğlu, **a.g.e.**, 2004, s. 405.

³⁸³ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 505.

³⁸⁴ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 506.

Erbilî, muhibleri (sevenleri) avam, havas, havasu'l- havas olmak üzere üç kısma ayırarak her bir kısmın sevgisinin ayrı ayrı olduğunu şöyle açıklar: “Bil ki sevenler üç kısımdır: Avam, Havas, Havasu'l- Havas.

1. Avam: Bunların Allah'a sevgisi, Allah'ın onlara ihsanlarından dolayıdır.
2. Havas: Bunların Allah'a muhabbeti, her türlü noksan ve lekelerden beridir.
3. Havasu'l- Havas: Bunların Allah'a olan muhabbetleri maşukun nuru tecelli edince aşkın boyun eğmesi ve sevmesidir. Sevilen, sevenin gerçek muhabbetini bildiği zaman aralarındaki perdeyi kaldırıp, onu yüce ve kapalı olan ilim ve sırlarına muttali kılar.”³⁸⁵

Muhabbeti bu şekilde izah eden Erbilî ‘şevk’i ise ‘kalbin, sevgilisinin müşahedesine süratle gidip bağlanması’ veya ‘Allah’ın, onunla kalpteki bütün irade hacet, arıza ve hatıratları yakmak için sevdiği kulların kalbine attığı bir ateş’ olarak tanımlar. Şevki muhabbetten sudur eden bir nitelik olarak gören Erbilî, kul buna nail olunca, ölümü Rabbî’na varabilmek için çok acele ister. Allah’ın huzuruna gidebilmek için onu aşk bulutu ve vecd kapladığını³⁸⁶ söyler.

Erbilî *Tenviru'l- kulûb* adlı kitabında muhabbet ve şevk konusunu anlatırken birçok sâlihın menâkıbına ve birçok aşk şiirine yer verir. Birkaç örnek vermek konumuz açısından açıklayıcı olacaktır.

İbrahim b. Edhem şöyle der: ‘Lübnan dağlarına giderken bir gencin: Ey kalbimin sevdiği, nefsimin ona hizmetçi, arzum ona karşı çok şiddetli olan Allah’ım, Sana kavuşmak ne zaman?’ dediğini duydum. Ona: Allah senden razı olsun, Allah’ı sevmenin alâmeti nedir? diye sordum. ‘Allah’ın zikrini sevmektir.’ dedi. Ona:

³⁸⁵ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 506.

³⁸⁶ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 508.

‘Sevenin sevdiğine dair alâmeti nedir?’ diye sordum. ‘Sevdiğini hiç unutmamasıdır.’ dedi.³⁸⁷

Seyyide en-Nefise ölmek üzere iken oruçlu bulunuyordu. Onu orucunu açmaya zorladıklarında : ‘Aman ne tuhaf şey! Ben 30 yıldır Rabbi’ma oruçlu iken kavuşmak için duada bulunuyorum. Orucumu nasıl açayım, bu imkânsız bir tekliftir’ deyip şu şiiri haykırdı:

‘Bana gelen doktorumu geri çevirin, Beni, habibim (sevdiğim) ile baş başa bırakın, çünkü O’na karşı iştiyakım bağlılığım ve hasretim çok arttı.’

Daha sonra En’am süresini okumaya başladı: ‘Onlara Rableri katında cennet vardır’³⁸⁸ âyetine varınca ruhunu teslim etti.³⁸⁹

Fâris şöyle der: ‘İştiyak duyanların kalbi Allah’ın nuruyla parlamıştır. Onların iştiyakı deprendiği zaman yer ve göğü nurlandırır. Allah (c.c.) onları meleklerine arz ederek şöyle der: ‘Bunlar bana iştiyak duyanlardır. Ey meleklerim, siz şahit olunuz ki ben de onlara iştiyak duydum.’³⁹⁰

5. VECD

Bulma, varolma, hâsıl olma, buluş gibi anlamlara gelen vecd, ıstılâh olarak kulun herhangi bir çabası olmadan, onun kalbine tesadüf eden varidât, talep ettiği bir şeyi kaybetmek nedeniyle kalbe gelen hüzn hâli, mânâ ve suret itibariyle onunla karşılaşmak gibi anlamları ifade eder. Tasavvufta vecd, kalbe ansızın gelip kişiyi

³⁸⁷ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 509.

³⁸⁸ En’am / 157.

³⁸⁹ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 508.

³⁹⁰ Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 508-509.

kendinden ve yanında bulunanlardan habersiz hale getiren hallerdir. Sufiler vecdi kalpte hüznün ürünü anlamında da kullanmışlardır. Sufilere göre haller arasında vecdin benzeri, vahyin peygamberlere gelişidir. Vahiy de ansızın gelir. Vecd, fenâ ve gaybet hâli insanı fanî ettiği gibi kendinden geçirtir. Bunların karşısında bekâ ile nitelenmeleri ve onu görmeleri gerekir. Vecd iki türdür. Vecdi mülk ve vecdi likâ. Saliki bulan ve ona hâkim olan her vecd mülk vecdi; salikin bulduğu vecd ise likâ vecdidir.³⁹¹

Cüneyd, duyulan sevinçle zâtın belirmesi esnasında, vasıflardan soyulmayı vecd olarak görür. İbn Ata da, hüznle zât ortaya çıkarken vasıflardan sıyrılmaya vecd demiştir. Vecd başlangıçlarda vuku bulur. Zira vecd, kaybetmekten sonra gelir ki, fakdî (kaybetmesi) olmayanın vecdide yoktur. Vecd sahibi telvin ehli olup, bazı kere nefsin sıfatlarının gayreti (yok olmasıyla) ile bazı kere debulması ile vecde ulaşır.³⁹²

Erbilî vecdi “Allah'ın zâtının sır ve envârının keşf edilmesiyle kalp üzerinde meydana gelen ilahî bir hâldir. Bunun neticesinde sâlikin ruhu bir şaşkınlık alır. Bazen tüm vücûdu kaplar baş sallanıp organlar ölçüsüz hareket eder” şeklinde tanımlayarak vecd hâlini Kitap³⁹³ ve Sünnet’le³⁹⁴ ispat eder. Böyle bir tanımlama yaptıktan sonra müellif şöyle devam eder: “Bazen huşu’ ve korkulu bir kalbin sahibi Allah’ın izniyle kendini kaybeder, oturduğu mecliste ölçüsüz oturup kalkar, döner, vecde düşer ve düştüğü yere yığılıp kalır. Bu durum İlahî varidâtı tahammülüne göre değişir. Bu durumdaki sâlik Ehl-i İslam’a göre ibadet halindedir. Onun hakkında

³⁹¹ İbn Arabî, **a.g.e.**, 2015, s. 239-241; Kâşânî, **a.g.e.**, 2004, s. 557; Uludağ, **a.g.e.**, 2012, s. 376.

³⁹² Cebecioğlu, **a.g.e.**, 2004, s. 694.

³⁹³ Bkz. Hadîd / 16; Enfal / 2.

³⁹⁴ Hadisler için bkz. Erbilî, **a.g.e.**, 1991, s. 510.

suizanda bulunmak doğru değildir. Bazen mürîd üzerinde cezbe anında bağırma, kendinden geçme, ağlama, şüursuz hareket etme, yere yıkılma gibi haller meydana gelir. Mürîd böyle durumda kendini gelen hale teslim etmelidir. Bu hâl, dilediği gibi onda tasarruf etmelidir. Kendini, bağırma ve ağlamadan alıkoymamalıdır ki, vücudunda herhangi bir zarar hâsıl olmasın. Gerçek bir mürîd emir olunan ağlamayı yaptığı gibi vecde gelmeyi de talep etmelidir.”³⁹⁵

Bunları zikreden Erbilî vecd halinden sonra hayret halinin zuhur edeceğini, hayret halinden sonra da cezbe halinin vuku' bulacağını, bütün bunların neticesinde kişinin gerçek bir mürîd olacağını açıklayarak konuya şöyle devam eder: “Seni böyle bir vecd tutarsa şaşkına dönüp dehşetler içinde kalırsın dehşetlere düşünce de seni hayretler kaplar. İşte böyle bir anda sen mürîdliğe ermiş demeksin. Senin bu hayretin devam ederse cezelere yakalanırsın.Şeyh Ebu Medyen bu hususa işaretten şöyle der. (Şiir halinde) : ‘Vecd ehlini men etmek isteyene şöyle de: Sen bu aşk şarabını tatmadınsa bizlerden vaz geç.

Ey cahil! Ruhlar Allah’a olan iştiyâkıdan sallanırsa, elbette vücutta sallanıp durur.

Ey genç! Kafesteki kuşa bakmıyormusun? Esas vatani zikredilince nasıl ötmeye başlar. O kuş ötmeye ile kalbini hoşnut etmeye çalışırken azalan his ve mânâ içerisinde hareket ederek kafeste rakseder ve aynı nağme ile akıl sahiplerini de coşturur.

İşte ey genç: Sevenlerin de ruhları böyledir. Onlar en yüce âlemin iştiyakından dolayı sallanır dururlar.

³⁹⁵ Erbilî, a.g.e., 1991, s. 511-512.

Ruhlar orayı iştiyak ettiği halde onu mu zorlayalım?

Mânâ âlemini müşahede eden sabredebilir mi? Ey âşıklar şarkıcısı kalk da ayakta söyle sevgilinin ismini, söyleyip bizi rahatlat. İlâhî sarhoşluk anındaki sırrımızı gizle, şayet gözlerin bir şeyi tuhaf görse ona da müsamahâ et. Biz gönüllerimizle haşrolup, aşk şarabından içtiğimiz zaman acaib hallere düşeriz. Sen şevkimizin galebe çaldığı zamanlardaki iddialarımızı hoş karşıla. Bazen sürçmeler bizden sudur eder. Ey iç âlemi hoş olan kişi, bu sürçmemizde aşk şarabını içip de coşsak, bizi azarlayıp kınama.”³⁹⁶

6. SOHBET

Sohbet, ülfet edip dost olmak anlamında Arapça bir kelimedir. Müridin müşidi ile görüşmesi, müşid-i kâmilin ruhundaki kabiliyetlerin müride yansımasıdır. Nakşbendî Tarikatında önemli bir tutmaktadır. şah-ı Nakşbend’in “Tarikatımız sohbetledir” ifadesi bu konuya verilen önemin bir göstergesidir. Mutasavvıflar sohbeti dört derecede mütalaa ederler:

1. şeyh ve müşid ile sohbet, müşid için ilaç gibidir.
2. İhvan ile sohbet, vücudu besleyen gıda gibidir.
3. Fâsık ve günahkârlarla sohbet, mikrop gibidir.
4. Kâfir, mülhid ve zındıklarla sohbet zehir gibidir.

İnsan sosyal bir varlık olduğundan, fizik çevreden de, sosyal çevreden de etkilenmektedir. Bugün, Kirlian fotoğrafçılığı sâyesinde, herkesin etrafına bir takım

³⁹⁶ Erbilî, a.g.e., 1991, s. 512-513.

aura ışınları neşrettiği keşfedilmiştir. Bu ışınlar, insanın çevresinde bir etki alanı meydana getirir. Ayrıca psikolojik haller sâridir.³⁹⁷

Erbilî sohbetin bütün kemalâtın aslı ve Allah'la kulları arasında bir vasıta olduğunu söyler. Ancak sohbetin muhabbet, ihlas, kalp huzuru, teslimiyet, tevazu ve hüsn-ü kabulle olması gerektiğini ifade eder.³⁹⁸ Çünkü müşidlerin sohbetleri, gönüllere şifâ sunan mânevi bir ilâçtır. İnsan saf ve berrâk bir aynaya bakmadan, yüzündeki bir lekeyi farkedemediği gibi, ahlâkî olgunluğa ermiş kimselerle düşüp kalkmadan da, kusurlarını görüp düzeltmez.³⁹⁹

Erbilî sohbeti, mürid için kemâl şartı ve ilahî tecellilere açılan bir kapı olarak görür. O, sohbetle ilgili şunları dile getirir: “Kâmil bir müşidin yaptığı sohbet, müridin kemâli için bir basamaktır. Zira mürid kalbini müşidin muhabbeti dışında diğer şeylerden hâli kıldığı zaman mürid şeyhinde fani olur. Bu durumda da Hak Teâla'nın inayet ve nazarından büyük bir pay almış olur. Bu haldeki mürid, müşidinin vasıtasıyla sonsuz fuyuzât-ı İlahîyeye mazhar olur. Çünkü kâmil müşidlerin kalpleri nazargâh-ı ilahî ve bütün fuyuzâtın kaynağıdır.”⁴⁰⁰

7. MURÂKABE

Lügat anlamı itibariyle denetlemek, bir şeyi devamlı olarak düşünmek, bir şeyi korumak anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Bir tasavvuf kavramı olarak murakabe, kişinin, Allah'ın her şeye kâdir ve her şeyden haberdâr olduğunu bilmesi,

³⁹⁷ Safî, **a.g.e.**, 1291, s. 132; Yılmaz, **a.g.e.**, 2011, s. 189-190.

³⁹⁸ Erbilî, **a.g.e.**, 1330, s. 40.

³⁹⁹ Eraydın, **a.g.e.**, 2014, s. 131.

⁴⁰⁰ Erbilî, **a.g.e.**, 1330, s. 40- 41.

kalbin maksudunu her an mülâhaza etmesi anlamına gelir. Murakâbe ve nefy ü isbât arasında kıyaslama yapan Attâr, murakabenin daha üstün ve maksada daha yakın olduğunu belirtir. Zira mülk ve melekûtta tasarruf sahibi olmak, havâtır def edip bâtını aydınlatmak, murâkabe ile mümkündür.⁴⁰¹ Bu kavram, kalbi korumak anlamındaki *vukûfi kalbî* prensibiyle de bağlantılıdır.

Kul, kendi yönünden murâkabede, her nefes alış verişte, her fiil ve davranışta kalbini denetleyerek Allah'ın rızasını kazanmaya ve gönlünü nazargâh-ı İlâhî hâline getirmeye çakışır. Bu yüzden murâkabesini Hakk'a yöneltir. Allah Teâlâ yönünden murâkabede ise kul, her düşünce, her hareket, her söz ve davranışı sırasında Hakk'ın gözetiminde olduğunu hissetmekte ve O'nun denetiminden aslâ uzakta kalamayacağını kavramış bulunmaktadır.⁴⁰²

Murâkabe, maksada ulaşmayı te'min eden şeyin ne olduğunu bilmek ve onu aramaktır. *Avâmın murâkabesi*, emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l- münkeri gözetmektir. Havâsın murâkabesi ise kalbin Hak Teâlâ'nın huzurunda, huzur bulmasını arzulamaktır. Kendisinden haberdar olan insanın, Hak'tan gâfil bulunacağı aşikârdır. Çünkü ayrılmak (fâsıl) ile kavuşmak (vusûl) bir yerde içtimâ' etmez.⁴⁰³

Erbilî murâkabeyi, “kulun bütün hallerine Cenab-ı Hakk'ın muttali olduğunu bilmesi” şeklinde tanımlar. O, murâkabeyi bütün hayırların kaynağı olarak görür. Havâtırdan (kötü düşüncelerden) korunmaya çalışıp murakabeye devam eden kişinin zahirinin korunacağını söyler.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ Cürcânî, **a.g.e.**, trs, s. 236; Safî, **a.g.e.**, 1291, s. 131.

⁴⁰² Yılmaz, **a.g.e.**, 2011, s. 164-165.

⁴⁰³ Eraydın, **a.g.e.**, 2014, s. 159.

⁴⁰⁴ Erbilî, **a.g.e.**, 1330, s. 43.

Erbilî murakabenin neticesinin daimi Hakk nazarı ve vahdet-i vücûd olduğunu şöyle açıklar: “Havâtırı nefsinden atan ve murâkabeye devam eden kişiye, ubudiyetin devamıyla cem’ libası⁴⁰⁵ giydirilir ve ferâset nuruna nail olup Hak nazarıyla bakmaya başlar. Bâtını temizlenir, Hak Teâlâ’nın nazarına daimi olarak mazhar olur. Ve sonuçta onda vahdet-i vücûd tecelli eder. Artık her şeyde, her yerde, her halde (manen) Hak Teâlâ’yı görür, Hak Teâlâ’yla beraber olur.”⁴⁰⁶

Murâkabeyi kulun bütün hallerine Cenab-ı Hakk’ın muttali olması şeklinde değerlendiren Erbilî, seyrü sülûkte önem verdiği hususlardan birisidir. Sâliki kemâle ulaştırın bir uygulamadır. Kişinin her an kendisini gözetip kontrol etmesi ve bu doğrultuda Cenâb-ı Allah’ın nazarını üstünde tutması, sonuçta da kendisine cem’ libâsı giydirilip ferasaet nuruyla bakması murâkabe ile hâsıl olur.

⁴⁰⁵Cem' mertebesi, insanın kendisini ve halkın varlığını kabul etmekle beraber, bunların mevcudiyetlerinin Allah ile kaim olduğunu idraktır. Kısaca ifade etmek gerekirse cem' varlıkları zuhur mahalleri bilip, görüneni tek ve mutlak varlığa bir işaret olarak idrak etmektir. Bkz. Eraydın, **a.g.e.**, 2014, s. 190.

⁴⁰⁶ Erbilî, **a.g.e.**, 1330, s. 44.

SONUÇ

Muhammed Emin Erbilî, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, Osmanlı devletinin son dönemlerinde Erbil, Hicaz ve Mısır bölgelerinde yaşamış, Nakşibendî tarikatının o dönemin önde gelen simalarından biridir. Mısır'da Nakşibendîliğin yeniden dirilişi ve yayılması zâhiri ve bâtınî ilimleri cem' eden bu zat vesilesiyle olmuştur.

Muhammed Emin Erbilî, Erbil'de doğdu, tasavvufla erken dönemde tanıştı. Çünkü babası Fethullahzâde bir Kâdirî şeyhiydi. İlk eğitimini babasından aldıktan sonra Erbil'deki âlim ve mutasavvıfların ilim ve manevî sohbetlerine katıldı. Tarikata intisabı, Erbil'deki Nakşî şeyhi olan Şeyh Ömer Irakî vasıtasıyla gerçekleşti. Kendisi tasavvuf silsilesinde Mevlânâ Hâlid Bağdadî'den yalnızca bir halkayla ayrılmaktaydı. Muhammed Emin, Şeyh Ömer'le birkaç yıl geçirdikten sonra, tam bir tasavvufî terbiye ile donandı. Kısa bir süre sonra genç sayılabilecek bir yaşta Nakşibendî yolunda irşad icâzeti aldı.

Erbilî, hac vazifesini eda etmek amacıyla 1880'li yıllarda Erbil'den ayrıldı. Hicâz'a gitti. Bir yıl Mekke-i Mükerrreme'de, dokuz yılda Medine'de kalmak suretiyle on yıl Hicaz bölgesinde kaldı. Burada hem zahiri ilimlerle hem de tedrisat işiyle meşgul oldu. Kısa zamanda tanındı ve şöhreti yayılmaya başladı. İlk başlarda Mahmûdiye medresesinde daha sonra da Mescid-i Nebevî'de ders vermeye ve sohbet etmeye başladı. Bu şekilde on yıl Hicaz'da kaldıktan sonra aldığı manevî bir işaretle ve Mısır'da bulunan Ehl-i Beyt türbelerini ziyaret etmek arzusuyla 1892'li yıllarda Hicaz'dan Mısır'a gitti. Ömrünün geri kalan kısmını burada geçirdi.

Önceleri tasavvufî yönünü gizleyerek el-Ezher'de hadis, tefsir ve fıkıh çalışmalarına yoğunlaştı. el-Ezher ulemasıyla ilmî müzakerelerde bulundu. Zâhirî

ilimlerde el-Ezher medresesinde ve çevre bölgelerde ün sahibi bir âlim oldu. Mısır'ın Bulak bölgesine yerleşip oradaki Sinaniye Camii'nde beş yıl imamlık yapınca Mısır halkı kendisinin zâhirî ilimlerdeki üstünlüğünün yanında tasavvuf yolunda da bir Allah dostu olduğunu anladı. Zamanla etrafındaki ilim ve tasavvuf halkası genişledi. Ancak aldığı manevi bir işaretle artık kendisine gelen herkesi kabul etti. Nâkşî tarikatını Mısır'da daha etkin bir şekilde yaymaya başladı. Selefî hareketin yandaşları tarafından pek çok muhalefetle karşılaştı. Fakat buna rağmen kısa bir zamanda Nakşîliği Mısır topraklarında tekrar yaymaya başladı. 1914 yılında Bulak'ta vefât etti ve Kahire'nin Kerâfe mezarlığında defnedildi.

Ardından Selâme el- Azamî, Yusuf es- Saka ve oğlu Necmeddin el-Kürdî'yi halife olarak bıraktı. Nakşilik, ondan sonra da bu halifeler vasıtasıyla Mısır'da yayılmaya devam etti.

Büyük bir gayret ve azim sahibi olan Erbilî'nin bütün hayatı ilim ve irfanla geçmiştir. Hayatından anlaşılacağı üzere Arapça, Türkçe, Farsça ve Kürtçe bilmektedir. Tasavvuf başta olmak üzere İslamî ilimlerin birçok alanında eserler telif etmiştir. Yirmi civarında eser yazmıştır. Ancak bunların bir kısmı basılmamıştır. Elimizde on iki eseri mevcuttur. Elimizdeki bütün eserleri Arapçadır. İmam Gazalî'nin *Hulasâtu't- tesânîf* adlı eserini Farsçadan Arapça'ya tercüme etmiştir.

Erbilî'nin Mısır'da geçirdiği yıllar siyasi açıdan buhranlı bir döneme denk gelmiştir. Zira o dönemlerde Mısır, İngiliz ve Fransızların sömürgesi haline gelmişti. Süveyş Kanalı'nın açılması sonrasında 1876'da kurulan çok uluslu şirketler aracılığı ile İngiliz ve Fransızlar, Mısır maliyesini yönetmeye başlamıştır. Milliyetçi söylemlerin artması üzerine Arabi Paşa toplumun her kesiminden destek almıştır. Güçlü desteğin karşısında duramayan Hidiv İsmail yetkilerini oğlu Hidiv Teyfik'e

devrederken Arabi Paşa, genelkurmay başkanlığına getirilmiş ve bu atama İngilizlerin ve Fransızların tepkisine neden olmuştu. 1879 sonrası dönemde Mısır iç ve dış politikasına bağımsız bir yön verme çabaları İngiliz askeri tehditleriyle karşı karşıya kalınmasına yol açmıştır. Osmanlı Mısır'da düzeni sağlama adına bir dizi kanun çıkarsa da İngiliz kışkırtması ile halkın protestoları başlamıştı.

1882 yılında işgal karşısında başarılı olamayan Arabi Paşa yenilgiye uğramış ve 1950'lere kadar devam edecek olan İngiliz sömürgesi başlamıştır. İşgale rağmen 19 Nisan 1923'te hazırlanan yeni anayasada güçler ayrımı gözetilmiş ve parlamenter sistem hayata geçirmiştir.

Erbilî bütün bu siyasi çalkantılara rağmen Mısır'da irşad faaliyetlerine devam etmiştir. Üstelik siyasi alanda bunlar olurken fikrî ve ilmî alanda da toplum bozulmaya başlamıştır. Çünkü Erbilî'nin Mısır yılları, her ne kadar o zamanın uleması 1920'li yıllara kadar engel olmaya çalışmışlarsa da, Vehhabîliğin Mısır'da organize olmaya başladığı yıllarıdır. Ayrıca on dokuzuncu asrın sonlarında Muhammed Abduh'un öğrencilerinden biri olan Abdülaziz Câviş, Abdullah en-Nedîm ve Muhammed Reşîd Rızâ'yla beraber 1892⁴⁰⁷ yılında Mısır'da Şeyhu'l-meşâyih makâmında bulunan Muhammed Tevfik el-Bekrî'nin şahsında Mısır'daki tarikatlara karşı hücumu geçmiş, yetki alanı dâhilindeki tarikatların reform ihtiyacı ve haram olduğu düşünülen bazı tasavvufî uygulamaların yasaklanması hareketine geçmişlerdir.

Erbilî 20. yüzyıl tasavvuf tarihinin en parlak simalarından birisidir. Erbilî'de daha çocukluğunda başlayan ilim ve irfan aşkı, hayatı boyunca devam edegelmiştir. Onun şahsiyetini teşkil eden önemli unsurlardan biri olan bu duygu onu, doğduğu

⁴⁰⁷ Bu tarih, Erbilî'nin Mısır'a geliş tarihidir.

Erbil'in dışına taşımış ve yıllarca süren ilmî yolculuklara sevkemiş, bu doğrultuda insanları hayatı boyunca hem zahiri hem batınî yönden irşad etmiştir.

Erbilî, fikrî ve ilmî hayatı boyunca sürekli Kitabullah ve Sünnet-i Seniyye'ye bağı, şeriaten ödün vermeyen büyük bir âlim ve sûfidir. O'nun tasavvuf anlayışı da bu iki esasa göre şekillenmiştir. Erbilî, tasavvufu 'nefsin iyi ve kötü hallerinden bahsedip, kötü olanlardan temizleme ve iyi olanlarla da süsleme yollarını gösterip Allah'a (c.c.) seyr-ü sülûk (ulaşma) durumunu tarif eden bir ilim' olarak görür. Tasavvufun amacını da 'Cenab-ı Allah'la devamlı huzûr halinin hâsıl olması' şeklinde açıklar. O'na göre 'sûfi' ise 'kalbi her türlü bulanıklıktan temizlenip, ibretlerle dolup taşan, yanında altın ile toprağın bir (müsavi) olduğu kimse'dir.

Erbilî tasavvufu, bütün şeriat ve İlâhî dinlerin ruhu olarak görür. Tasavvufun birinci merhalesini şeriat olarak ele alır. Ondan sonra şeriatın emirleriyle amel etmeyi tarikat olarak ifade etmiş, en son mertebede de şeriat ve tarikatın sonucu olan hakikate ulaşılabilceğini söylemektedir. Şeriatı bir gemiye, tarikatı denize, hakikati ise o denizde bulunan incilere benzeten Erbilî, tasavvuf ilmini ancak fetânet sahibi ve hakkı bilenlerin anlayabileceğini ifade etmiştir.

Nakşbendîliğin kuvvetli bir savunucusu olan Erbilî, Nakşbendî tarikatının diğer tarikatlardan daha kolay, ilahî tecellilere ulaşmak ve kurbîyyet için daha elverişli bir tarikat olduğunu söyler. Bunun, mürşidin müridine, müridin mürşidine muhabbeti, mürşidin Sünnet-i Seniyye'ye ittibası, cezbe ve gizli zikirden kaynaklandığını söyler. Ayrıca Erbilî, bu tarikatın temelini, kelimât-ı kudsiyyeden ibaret olduğunu da zikreder.

Erbilî, tevbenin, her hâl ve makamın esası ve evveli olduğunu, tevbeyle sahip olmayanın hâl ve makamdan nasibi olamayacağını, İslam'ın en önemli emirlerinden

bir emir, salikler yolunun başlangıcı, Allah'a kavuşmaya çalışanların (vasılın) anahtarı olduğunu söylemiştir. Erbilî, tevbenin kötü sıfatları iyi sıfatlara dönüştürdüğünü söyleyerek tevbe edenleri üç kısımda değerlendirmiştir. Kişinin 'Allah'ın azabından korkarak günahlardan dönerse tevbekâr, Allah'tan hayâ ederek günahlardan dönerse münîb, Allah'ın büyüklüğüne ta'zimen günahlardan dönerse evvab olacağını söylemiştir.

Muhammed Emin Erbilî, zikri kalbi ve lisanî olmak üzere iki kısma ayırır. Dil ile yapılan zikir belirli ses ve harflerle yapılan zikir olduğunu söyleyerek bu çeşit zikrin her zaman ve her mekânda mümkün olmadığını, alış-veriş vb. şeylerin kişiyi bundan alıkoyduğunu söyler. Erbilî, kalp zikrini ise, harf ve ses olmadan Allah'ı mülâhaza etmekten ibaret olduğunu, durum böyle olunca, kişiyi böyle bir zikirden alıkoyacak herhangi bir sebebin olmadığını ifade eder. Erbilî, kalb ile yapılan zikri; İsm-i Zât (yani Allah ismi-Lafz-i Celâl ile yapılan zikir) ve 'Nefiy-İsbat' ile yapılan zikir olmak üzere ikiye ayırır. Bu da kelimeyi tevhid yani 'Lailâheillallah' ile yapılandır.

Erbilî 'Lâ İlahe İllallah' kelimesini üç farklı anlamda değerlendirmektedir. Bu kelime 'Allah'tan 'başka varlık', 'başka ibadet edilecek' ve 'başka kasd olunacak biri yok' demektir. Bu anlamlardan birincisini; mübtedîler, ikincisini; vasat (orta) olanlar, üçüncüsünü de; müntehiler (sona varanlar) için kullanmaktadır. Zakir, 'Lâ ilâhe' dediği zaman her şeyi nazar ve itibardan düşürmek suretiyle nefy eder. Hepsine fena ve yok olma gözü ile bakar. 'İllallah' dediği an, kalbinde Allah'ı (c.c.) *isbat* edip vücuduna hüküm verir. Artık Allah'a Bekâ ve Devam sıfatı ile bakar. Nefy ve isbat zikrini bu isimlerle anılmasının sebebi işte budur.

Muhammed Emin Erbilî, halveti marifetullaha ulaşmak için esas kabul etmiş,

kalplerin nurlanmasını, müşahede haline ulaşmayı, hakikatlerin zuhura çıkmasını ancak halvetle mümkün olacağını söylemiştir. Halveti insanları irşad edenlerin için daha gerekli gören Erbilî, insanları maksuda ulaştırma çabasında olanların özellikle halvete çekilmelerini istemiştir.

Muhammed Emin Erbilî'ye göre nefis Rabbânî bir latifedir. Cesetlere taalluk etmeden evvel ruhtur. Cesedin emrine verilmeden evvel Hakk Teâla'ya yakındı. Cesedle birleşince başkalarıyla meşgul olduğundan Allah'ın (c.c.) huzurundan perdelendi. Erbilî nefsin bir cevher olduğunu söyleyip insanı zâhiren ve bâtinen aydınlatan bir özelliğinin olduğunu söyler. Nefis, insanın hem zâhirini hem de bâtınını aydınlatıyorsa 'yakaza' hali, sadece insanın batını aydınlatırsa 'uyku' hali, aydınlatma özelliği biterse 'ölüm' hali' meydana geleceğini söyler.

Erbilî, âdetullah icabı, bir makamdan diğerine yükseliş, ancak tarikatın makam ve hallerini bilen bir zâtın eli altında mümkün olabileceğini dile getirir. Nefis tezkiyesi bazılarının düşündükleri gibi akıl ile olabileceğine imkân vermemektedir. Erbilî, akıl ile nefis tezkiyesini mümkün görenleri, nefis tezkiyesine bazı riyazi çalışmalarla körü körüne uğraşırlarken şüphe ve sapıklıklara yuvarlandıklarını ifade eder.

Erbilî, nefste bulunan bazı nurânî ve zulmânî perdelerin varlığından bahsederek zulmânî perdelerin kişiyle Rabbi arasında engel olduğunu, bunlardan mücahede ve nefse muhalefet yoluyla kurtulmanın gerekliliği üzerinde durur.

Erbilî, şeyhine sadakat ve ciddi olarak bağlanan, bu hususta bütün fedakârlığını ortaya koyabilen, şeyhine tam ve samimi olarak bağlanan müridin tek bir oturuşta marifetullahın tadını alabileceğini zikreder.

Erbilî, hased, kin, kibir, ucb, cimrilik, gösteriş makam ve yönetme hırsı, gazab, fahr, gıybet, dedikodu, yalan, çok konuşma ve bunlara benzer şeyler kötü sayılan vasıflardan olduğunu söyleyerek kişinin bunlardan temizlenip bu vasıflar yerine doğru bir inanç, tevbe, isyandan yüz çevirip ondan pişmanlık ve hayâ, itaat, sabr, takva, zühd, kanaat, rıza, şükür hamd, doğru konuşmak, vefa, emanetlere riayet, iyi amellerde bulunmak, ahireti sevmek, dünyadan buğz etmek, hesaptan sakınmak, müminlere kanat açmak, belalara göğüs germe, Allah'la murakabe etmek, yaratıklardan yüz çevirmek, kalbi huzurlu kılmak nefsin hevasını kırmak, lezzet ve şehvetlerden uzak bırakmak, korku, reca, cömertlik vb. vasıfları yerleştirmesinin gerekli olduğunu söyleyerek eserlerinde bu huyları tek tek izah eder.

Erbilî tevekkülü makamların en yücesi olarak görür. Tevekkülün Allah'ın sevgisini ve rızasını celbettiğini, dini ikame eden bir vasıf olduğunu, imanı ve yakîni güzelleştirdiğini söyler.

Erbilî, vecd halinden sonra hayret halinin zuhur edeceğini, hayret halinden sonra da cezbe halinin vuku bulacağını, bütün bunların neticesinde kişinin gerçek bir mürid olacağını açıklar. Sohbeti ise mürid için olmazsa olmazlardan gören Erbilî sohbetin bütün kemalâtın aslı ve Allah'la kulları arasında bir vasıta olduğunu da dile getirir.

Erbilî murâkabenin neticesinin daimi Hakk nazarı ve vahdet-i vücûd olduğunu havâtırı nefsinden atan ve murâkabeye devam eden kişiye, ubudiyetin devamıyla cem' libasının giydirileceğini ve ferâset nuruna nail olup Hak nazarıyla bakmaya başlayacağını söyler. Murâkabeye kişinin bâtını temizlenir, Hak Teâlâ'nın nazarına daimi olarak mazhar olur. Ve sonuçta onda ilahî vahdet-i vücûd tecelli eder.

Artık her şeyde, her yerde, her halde (manen) Hak Teâlâ'yı görür, Hakk Teâlâ'yla beraber olur.

Sonuç olarak, Muhammed Emin Erbilî Nakşbendîliğin Halidiyye kolunun 19-20. yüzyıllar arasındaki önemli temsilcilerinden biridir. Şeyh Muhammed Emîn el-Kürdî el- Erbilî Mısır'da Nakşbendîliğin en hatırı sayılan simasıdır. Mısır'da Nakşbendîliğin yeniden dirilişi ve yayılması bu zat vesilesiyle olmuştur. Tasavvufa karşı düşmanca tavırlarıyla tanınan Selefler'in muhalefetine rağmen oldukça başarılı çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmanın Erbilî'yi ve O'nun tasavvufî görüşlerini ilim hayatına kazandıracığını ve O'nunla ilgili büyük bir boşluğu dolduracağını düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

Abdülkerîm Müderris, **Danışmendân-i Kurd der Hıdmet-u İlm-u Dîn**(Terc. Ahmed Havarî Neseb), Tahran 1369.

Abdulkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, **Kuşeyrî Risalesi**, Dâru'l- Kutubi'l- İlmiye, Beyrut 2009.

Abdurrezzak Kâşânî, **Tasavvuf Sözlüğü**, (Çev. Ekrem Demirli), İz yayıncılık, İstanbul 2004.

Algar, Hamid, “Hâlidîyye”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, c. XV.

_____ “Muhammed Emin Kürdî”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, c. XXVI.

Algül, Hüseyin vd., **İlmihal**, İSAM, İstanbul 2000.

Ali b. Osman Cüllâbî e Hucvirî, **Keşfu'l-Mahcûb**, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul 1982.

Aşkar, Mustafa, **Tasavvuf Tarihi Literatürü**, 2. Baskı, İz Yay., İstanbul 2015.

Ayhan, Veysel ve Ayhan, Algan Nazlı, **Uluslararası Ortadoğu Barış Araştırmaları Merkezi (IMPR), Mısır Devrimi ve Mübarek: Bir Diktatörün Sonu**, IMPR RAPOR –<http://www.impr.org.tr>, No: 6, 2011.

A. J. Arberry, **Sufism An Account Of The Mystics Of Islam**, London 1950.

Baba Merdûh Ruhânî, **Meşâhîr-u Kurd**, Urefâ, Udebâ, Şuarâ, 2. Baskı, Tahran 1382.

Cebecioğlu, Ethem, **Tasavvuf Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Anka Yayınları, İstanbul 2004.

Cemalüddin Muhammed b. Mükrim İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, Dâru Sâdır, Beyrût 1990.

el-Cürcânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif, **Kitabu't-Ta'rifât**, (Thk: Abdulmun'im Hafnî) Kahire, trs.

Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail Buhâri, **Sahîhu'l-Buhâri**, Mektebet-ul İslamiyye, İstanbul trs.

Eraydın, Selçuk, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, 11. baskı, İfav yay., İstanbul 2004.

Ferid, Muhammed, **Mısır Mısırlıdır**, (Terc: Ali Benli ve Macit Karagözoğlu), Klasik Yay., İstanbul 2007.

Frederick De Jong, **Turuq and Turuq-Linked Institutions in Nineteenth Century Egypt**, Leiden 1978.

Frederick De Jong, XX. Yüzyıl Mısır'ında Tasavvuf Aleyhtarlığı (1900-1970) Bir Ön Araştırma, (Terc. Salih Çift), **Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, c. XX, Sayı: 1, 2011.

Görgün, Hilal, "Mısır", **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, c. XXIX.

Haksever, Ahmet Cahid, **Ya'kub-i Çerhî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı**, İnsan yay., İstanbul 2009.

Hayreddin ez- Zirikî, **el- 'A'lâm, Kamûs-u terâcim li eşheri'r- ricâli ve'n- nisâi mine'l- Arabi ve'l- musta'rebîn ve'l musteşrikîn**, Daru'l- İlm-i li'l Melâyîn, Beyrut 1984.

İsmail Hakkı Bursevi, **Kitabu'n-Netice**, (Haz. Ali Namlı, İmdat Yavaş), İnsan Yay., İstanbul 1997.

Kara, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergah Yay., İstanbul 1999.

_____, **Dervişin Hayatı Sûfînin Kelâmı**, Dergah Yay., İstanbul 2005.

Kolektif (Mustafa Kara, Hasan Kamil Yılmaz vd.), **Sahabe'den Günümüze Allah Dostları**, Şule Yay., İstanbul 1996.

Kuran-ı Kerim Meali, DİB yay. 6. Baskı, Ankara 2010.

Küçük, Hülya, **Tasavvuf Tarihine Giriş**, Nükte Yay., Konya 2004.

Losco, Jennefir, **Mısır İçyüzü**, (Trc: Levent Türer), Tudem, İzmir 2008,

Muhammed Abdullah el-Hâni, **Âdab**, (çev.:Ali Hüsrevoğlu), 2. Baskı, Erkam Yay., İstanbul 2009.

Muhammed b. A'la b. Ali el- Farûkî Tehânevî, **Keşşâfu Istulâhati'l-Fünûn**, Dâru sadr, Beyrut trs.

Muhammed Emin el- Kürdî el- Erbilî b. Fethullahzade, **Kitabu mevahibu's-sermediyye fî menâkib-ı Nakşbendiyye**,1. Baskı, Matbaatu's- Saadet, Mısır 1329.

_____, **el- İcabetu'r-Rabbaniyye**, bsy, 1388.

_____ , **Tenviru'l-kulûb fî muameleti allâmi'l-guyûb**, (Tahk: Selâme el- Azâmî- Necmeddîn Kürdî- Abdullah Mes'ud), 1. Baskı, Matbaa's- Sabah, Dımaşk 1991.

_____ , **Kitab-u fethu'l-mesâlik fî izahî'l-menâsik**, 2. Baskı, Matbaatu's- Saadet, Mısır 1329.

Muhammed Emin el- Kürdî el- Erbilî b. Fethullahzâde, **el- Hidayetu'l-hayriyye fî tarikat-i Nakşbendiyye**, Matbaatu'l Hebaniyye, Mısır 1316.

_____ , **Saadetu'l-mubtedîn fî ilmi'd-dîn**, 1. Baskı, Matbaatu's- Saadet, Mısır 1330.

_____ , **Divanu nasihati'l-beriyye fî hudebi'l-minberiyye**, 1. Baskı, Matbaatu's- Saadet, Mısır 1330.

_____ , **Mürşidu'l- avâm li ahkâm's- sıyâm**, 2. Baskı, Matbaatu's- Saadet, Mısır 1331.

_____ , **Kitabu Davu's-sirâc fî fadli Receb ve kıssati'l- Mi'rac**, 2. Baskı, Matbaayı Saadet, Mısır, trs.

_____ , **Kitabu irşâdu'l-muhtâc li hukûki'l-ezvâc**, Matbaayı Takaddum, 1. Baskı, Mısır 1325.

_____ , **Tezhibu'l-mevâhîbi's-sermediyye fî ecillâi's-sâdâti'n-Nakşbendiyye**, Daru'l- Kutubi'l- İlmiyye, Beyrut 2004.

Muhammed b. Muhammed el- Gazalî, **Hulasatu't-tesanif fi't-Tasavvuf**, (Terc ve Tahk: Muhammed Emin el- Kürdî el- Erbilî b. Fethullahzade), 3. Baskı, Matbaayı Saadet, Mısır trs.

Muhammed Emin Zeki, **Meşâhîru'l-Kurd ve Kurdistân fi'd-devri'l-İslamî**, Matbaatu't- Tefeyyuzu'l- Ehliyye, Bağdad 1945.

Muhammed Fuad Abdalbaki, **el- Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'an**, Çağrı yay. İstanbul 1990.

Muhyiddin İbn Arabî, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, (Terc: Ekrem Demirli), Litera yay. İstanbul 2015.

Osmanzâde Hüseyin Vassaf, **Sefînetü'l- Evliyâ**, (Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), 3.baskı,Kitabevi, İstanbul 2015.

Safî, Ali b. Hüseyin Vaîz el- Kâşifi, **Reşahât-ı aynü'l-hayât**, (Terc: Mehmed Rauf Efendi), İstanbul, 1291.

Sami es- Sakkar, “Erbil”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, c. XI.

Say, Seyfi, **İbn Haldun'un Düşünce Sistemi**, İlk Harf Yay., İstanbul 2011.

Serkis, **Mu'cemu'l-matbuâti'l- Arabiyye ve'l- muarrebe**, Kahire 1928.

Schimmel, Annemarie, **İslamn Mistik Boyutları**, (Terc.:Ergun Kocabıyık), İstanbul 2001.

Şimsek, Halil İbrahim, **Osmanlı'da Müceddidîlik XII / XVIII. yy**, Suf Yay., İstanbul 2004.

Tenik, Ali, **Tarihsel Süreçte Kürt Coğrafyasında Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul, Nûbihar Yay., 2015.

Tosun, Necdet, **Bahaeddin Nakşebend Hayatı, Eserleri, Tarikatı**, İnsan Yayınları, İstanbul 2002.

Uludağ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yay. İstanbul 2012.

Üçok, Coşkun, **Siyasal Tarih**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara 1975.

Yılmaz, Hasan Kamil, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004.

Yusuf b. İsmail en- Nebhani, **Câmi’u kerâmât-il-evliyâ**, Daru’l Marife, Beyrut 2003.

ÖZET

Akdoğan, Mesut, Muhammed Emin Erbilî'nin Hayatı, Eserleri Ve Görüşleri, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Cahit Haksever, 164 s.

Bu çalışmada, XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, Osmanlı devletinin son dönemlerinde Erbil, Hicaz ve Mısır bölgelerinde yaşamış, Nakşbendî tarikatının o dönemin önde gelen simalarından biri olan Muhammed Emin Erbilî'yi tanıtmayı amaçladık.

Muhammed Emin Erbilî Nakşbendîliğin Halidiyye kolunun 19-20. yüzyıllar arasındaki önemli temsilcilerinden biri olup Mısır'da Nakşbendîliğin en hatırı sayılan simasıdır. Mısır'da Nakşbendîliğin yeniden dirilişi ve yayılması zâhiri ve bâtınî ilimleri cem' eden bu zat vesilesiyle olmuştur. Tasavvufa karşı düşmanca tavırlarıyla tanınan Selefîler'in muhalefetine rağmen oldukça başarılı çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmayla Erbilî'yi ve O'nun tasavvufî görüşlerini ilim hayatına kazandırmayı amaçlamaktayız.

Çalışmamız üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Muhammed Emin Erbilî'nin daha iyi anlaşılması için hayatında etkili olan Nakşbendilik ve o dönemin siyasi, sosyal ve kültürel hayatı resmedilmeye çalışılmıştır. İkinci kısımda; ilme ve irfana adadığı örnek kişiliği ortaya konulup hayatı işlenmiştir. Üçüncü kısımda ise Nakşbendilikte sadece bir mürşid olarak kalmayan, hayatının her anını ilme ve irfana adayan Erbilî'nin tasavvuf anlayışına değinilmiştir.

Muhammed Emin Erbilî, Kur'an ve Sünneti Seniyye çizgisinden hiç ayrılamayan, ilmî ve irfanı aynı anda hayatına uygulayan, hayatını ilme ve hizmete adayan, doğru bildiği her şeyi yapmaktan ve anlatmaktan çekinmeyen âlim ve arif kişiliği bizi bu çalışmayı yapmaya teşvik etmiştir.

ABSTRACT

Akdoğan, Mesut, The Life of Mohammad Amin Erbilî, His works and Feedbacks, Master Thesis, Advisor Consultant: Ahmet Cahit Haksever, 164 pp.

In this study, we aimed to promote one of the figures leading of that time of the Naqshband sect Mohammed Emin Erbilî who has lived in the Arbil, Hijaz, Egypt in the last period of the Ottoman Empire between 19th century's second half and 20th century's first quarter.

One of the most esteemed representatives of the Halidiye branch of Naqshbands between 19th-20th centuries, Mohammed Emin Erbilî is the most reputable visage of Naqshband sect in Egypt. The revival of Naqshband in Egypt and the spread is thanks to this person who combined the esoteric knowledge and open sciences. Despite dissenting of Salafis known as the virulent demeanor towards Sufism he has made accomplished works. We intend to bring Erbilî and his sufist vision to life of lore in this study

Our study consists of three parts. In the first part; it is aimed to portray the political, social and cultural life of that epoch for an effective grasp of Mohammed Emin Erbilî. In the second part; his example character devoted to lore and wisdom is put forth. In the third part of our study the one who does not remain as a murshid, dedicated every moment of his life to lore and wisdom Erbilî's Sufism is touched upon.

Never leaving the line of Qur'an and Sunnah of the Seniyye, performing lore and wisdom in his life, dedicating his life to knowledge and lore, never hesitating to do and recount what he thinks as the truth Mohammed Emin Erbilî emboldened us to run this work.